Повість

ЗЕЛЕНА КОРОВА МАНЬКА

Я вчув його, щойно ступив із сінешних сутінків на залитий окропом ранкового сонця рундук: тонкий, протяглий, наче далекий згук сурми, посвист рака в зарослім осокою Жерелі, зеленкуватого, з темними пупирцями на спині та клешнях, старого бувальця, який видряпувався навіть з відра, що в нім безнадійно копошилися його нещасливі побратими, шкеребчучи об цинк панцирами, перевалювався в траву, хапко повз до води та плюхався під карячкуватий вільховий пень.

Я нетерпляче очікував на той поклик друге літо — відколи, захмелівши од чарки міцного червоного, із свідоцтвом за сім класів у пітній долоні, відтанцювував на випускному вечорі пакульський краков'як; відколи дядько Денис урочисто пообіцяв, ласкаво погладжуючи барилкувате черево, де тільки-но зникла третя сковорода яєшні і сулія чистого, як материна сльоза, самогону, що я у восьмий, дев'ятий й десятий неодмінно ходитиму до міської школи, і він зробить з мене людину — кухаря в ресторані чи шофера таксі, бо і в кулінарній школі, і на шоферських курсах він має знайомства. Мати, моя свята, схожа на іконну Марію, мати, що мала звичку різати у вічі правду, мовила од мисника, вимахуючи правицею, неначе рубала тупою сапкою осот на городі:

— Я свій вік прогибіла в Пакулі, то вже ж тільки й думки моєї, аби Михаль не крутив волам хвости. Але ж Дора візьме мого хлопця до себе, хіба тоді, як свисне раку Жерелі...

Дора — її рідна сестра, мені ж — тітка, а дядькові Денису — дружина. Сестрина скнарість давно стали вдячною темою для материних голосінь. Побазарувавши у місті, вона виходила на колодки і прискіпливо перераховувала, що відвезла сестрі в гостинець і чим їй оддячила

зажерлива Дора; зворушена думками про власну щедрість, мати приголомшувала бабів мішками картоплі, капусти, полови, рукавчиками маку, квасолі, сушні та крохмалю…

— А від сестри маю отакенну дулю! — гукала спересердя мати і згортала з чорних, рубцюватих, ніби вельвет, пальців однорогу маківку.

Дядько Денис у материних голосіннях уособлював саму доброту, бо зглядувався на її вдовину долю і ніколи не відмовляв викосити латку сінокосу, накопати торфу в болоті, виплести плетінь довкола городу чи привезти ломаччя з лісу.

Сусіди, базарюючи, здибувалися у місті з Дорого і ревно переказували їй материні нарікання, на що тітка розпалювалася, махала білим ридикюлем і перелічувала майже нові юбки, кофти і Денисові штани, що їх віддала вона невдячній пакульській хвойді; банки варення, компоту, булки, оселедці, бублики, цукор, дріжджі, що попливли з її щедрих рук у Пакуль до ненажерливого, невдячного рота отої кугутки, отої тринькачки, яка не знає ціни зароблені копійці, якій здається, що у місті гроші самі ростуть, наче на вербі в її городі груші.

Якийсь час сестри перебували в стані холодної війни, і ми з матір'ю, привозячи на ринок картоплю чи яблука, десятою дорогою обминали вулицю, де мешкали Солом'яники. Це не вельми подобалось мені, бо в хаті тітки Дори, відколи вона торгувала в пивниці, не переводилися солодощі. Найчастіше нас пригощали какао з молоком та цукристими рогаликами, що похрускували на зубах, і місто з раннього дитинства мрійно пахло мені звареним на молоці какао. Але минав тиждень-другий, сестри буцім випадком здибувалися на базарі чи в пивниці, кидалися одна одній в обійми, цілувалися і плакали від зворушення та щастя, заливаючи міські вулиці потоками сліз, аж бідним городянам доводилося кілька днів по тому плавати в човнах та ночвах.

Я перейшов у дев'ятий, минало друге літо, а рак усе мовчав, буцім його давно не було під вільшаним пнем, хоч я того рака ловив щотижня, скаламучуючи воду в ковдобині дерев'яним бовталом, і знову випускав на волю в надії нарешті вчути віщий посвист. Бо ж мріями своїми я був давно у місті, за Собакаревою горою, де піщана полівка впадала в чорне річище асфальтів.

Ці нічні марення над книгами біля пічного віконця, на якім блимає, виштрикуючись із картопляного кружальця, червонястий вогонь каганчика, і вихоплені ним з пітьми вервечки літер ведуть тебе в казкові антисвіти, антипакулі, де все не таке — і земля, і небо, і люди, і ти сам: казкові антисвіти починаються за Собакаревою горою. Ці нічні марення біля саморобного детекторного приймача, з навушників якого прохоплюється то оперна арія, то уривок футбольного репортажу, то щемливий наспів скрипок, що їх нахабно забиває дуже далеке джеркотання, бо приймач уперто відмовляється настроюватись на одну хвилю, а прослуховує увесь світ, що починається за пакульською околицею. Ці нічні марення після задухи пакульського клубу, де ти побачив ще один сон з розплющеними очима, і хоч уже лічиш, винесений юрмою під зоряне небо, дні до щасливого менту, коли біля клубу знову призивно зататакає движок кінопересувки, весь ти ще там — у країні кіно-тіней, в чорно-білій ілюзії, яка тебе так вабить і куди ти ладен хоч зараз летіти, як летить журавель в Ирій, бо ж тут, у Пакулі, ти лишень тимчасово. Пакуль — тільки передпокій твого справжнього буття, єпитимія за невідомі гріхи, випробування, прелюдія, навіть не переднє слово, а лише епіграф грубезної книги, в якій тобі ще належить написати величну оптимістичну трагедію, бо ж палке серце твоє сповнене світлого, хай дещо й книжного, героїчного ентузіазму.

І ти змахуєш крильми, що виростають за спиною з-під вилинялої від прання ситцевої сорочечки, та легко здіймаєшся над срібночолими вуличками, над залитими місячним сяєвом садами, над блакитною рікою сільської вулиці, що по ній, взявшись попід руки, пливе гурт перестиглих пакульських дівчат, захриплими голосами виводячи після кожної

російсько-українсько-білоруської частівки про "мильонка" занесений здалеку приїжджими торфовиками приспів:

Апатури, тури, тури,

Апатури, тури, ра!..

І вже ти щасливо одриваєшся від безглуздого "апатури", уже потріскує твоє коріння, що глибоко вросло в пакульський чорнозем, уже душа твоя повниться передчуттям здійсненого тобою, нечуваного у віках подвигу в ім'я людськості, в ім'я всесвіту, бо ти мислиш за цих хвилин таки всесвітніми масштабами. Уже звучать над твоєю головою хорали вдячності і слави, ніби на останніх кадрах кінофільму, аж тут мати грюкає сінешними дверима та гукає в місячну літню ніч:

— Де тебе носить по досвітках? Корову ранком хто пожене?

Крила за твоєю спиною в'януть, опадають і ти плюхаєшся охляп на колоду під тином, глипаєш очима і бачиш перед себе вирлооке глинище, сухореброго в'яза з шапкою лелечиного гнізда на верхів'ї, приземкувату, перехняблену бригадну стайню, під стріхою якої дівки невсипуща голосять:

Апатури, тури, тури,

Апатури, тури, ра!..

Моє життя в ці роки — саме чекання, передчуття чогось провідникового, невимовно прекрасного й ідеально чистого. У кожного дитинства, мабуть, є свій ірій; моїм ірієм було місто за Собакаревою горою.

І нарешті рак у Жерелі свиснув, я скинувся, мов кавалерійський кінокінь, що вчув поклик бойової труби, стрибнув через перелаз на

задвірок та зирнув у бік міста — за вишняками ніжно-блакитне ранкове небо підпирав стовп куряви, буцім на Пакуль набігав гайсакуватий вихор. Скоро долинуло знайоме дзеленькотіння велосипеда, шпаркий передзвін розхитаних спиць, педалей, крил, ланцюга, що теленькали, джеркотіли, бамкали, погримували на різні голоси, лякаючи пакульських псів, аж вони тікали світ за очі в поля та ліси, а котрі були прип'яті в дворах, забиралися під рундуки і затуляли лапами вуха.

— Мамо, рак у Жерелі свиснув, і дядьків велосипед брязкотить під селом! — гукнув я, вбігаючи, схвильований, до сінець, де мати лущила квасолю.

— Іди ж, синку, та натруси для дядька груш із верби, — мовила мати, підводячись і хрестячись на світлу пройму дверей. — Се вже він по тебе, сон мені сьогодні такий побачився. А заодно і Маньку заберете. Бо сама я мучитися з нею не хочу.

Я вхопив корзину і почимчикував у кінець городу, де сріблилась розлога, гілляста верба. На хвильцях її листу поважно вигойдувалися жовто-рожеві огузкуваті груші-дулі. Забравшись на тин, я трусонув гілляку, і на стежку, в картоплю, бадилля якої вже темніло й жухло, важко, смачно загупало. Назбиравши повнісіньку корзину груш, притьма побіг до хати. А вулицею уже котив дядько Денис, збиваючи хмару куряви юхтовими чобітьми, якими гальмував об дорогу. З куряви випірнало заднє колесо велосипеда, буцім під дядьком басував норовистий кінь.

Наступної миті з сірого оболока молодо вистрибнув дядько Денис, впевнено став на ноги, малиново зблиснувши лампасами генеральського, перекупленого по війні на товчку, галіфе, і взяв велосипеда на руку, наче тітка Дора ридикюль. Ще шалено крутилися колеса, обвинені мотуззям, аби старенькі шини не вибалушилися з ободів, а дядько Денис уже зняв сірого фетрового капелюха і труснув ним, вибивши пилюгу, яку вітерцем покотило по городу до вишняків; відтак легко і грацiйно обмахнув крисами капелюха кітель з мідними ґудзиками кишень, галіфе та

передки юхтових чобіт. Аж тоді зирнув на мене й урочисто одвів убік правицю з капелюхом:

— Ну, парубче, нове життя нового прагне слова!..

Дядько Денис знався на поезії — він читав газети. Моє серце радісно теленькнуло у щасливім передчутті перемін. Вдячний, я простяг гостеві корзину з плодами щедрої пакульської землі і продекламував, аби засвідчити, що теж не ликом шитий:

— Ось на наших землях урожайно, хлібно!..

Дядько Денис одяг капелюха, узяв грушу за хвостик і повільно поніс до рота, чітко окресленого рожевими, мов щойно начинені ковбаси, губами; проте груша затріпотіла крильми, кукурікнула ламким, сиплим голосом молоденького півня та, залишивши в дядьковій долоні хвоста, пурхнула до верби. Слідом, обсипавши мене жовто-рожевим пір'ям, з корзини шугонули, лементуючи й лопотячи крильми, усі до одної груші і табунцем поминули низько над городом. З несподіванки я випустив корзину, а вона й собі зіп'ялася на лозові ноженята та подріботіла по стежці у вишняки, вихляючи гладкими, опасистими боками, наче пакульська фельдшериця. Матір, що саме вийшла з сінець на задвірок, побігла корзині навперейми, упіймала за дужку і повісила на тин. По тому витерла фартухом чорну, як підгоріла хлібна шкоринка, долоню, подала гостеві:

— Драстуй-бо, Денисе.

— Приїхав я по твого паливоду, Параско.

— А як же це воно буде, га? — Мати піднесла до очей, що враз зчервоніли і наповнилися слізьми, край фартуха.

— А так буде, що він у мене людиною стане, і коли матиме голову на плечах, а не пусту макітру, за десяток літ, а то й раніше, підкотить ось до цих ліщинних воріт на власній "Побєді". Ну, урвителю, одна нога тут, одна там — до школи по документи!

Я озирнувся на матір. Вона відняла фартух од очей і тихо проказала, благословляючи мене в довгу путь:

— Ходи, синку…

У шкільнім коридорі було порожньо (святково, першовереснево пахло олійними фарбами та крейдою). Я постукав у двері директорового кабінету і, не дочекавшись на відповідь, несміливо переступив поріг. На столі між класних журналів бовваніла синьо-фіолетова школярська чорнильниця, цяцькована вухастим зайчиком. І я, знаючи давню звичку нашого директора перевтілюватися в чорнильницю, коли хотів, аби його не турбували (перевтілювався він так мистецьки, що завуч, який сидів в одному з директором кабінеті, часом вмокав у ту чорнильницю ручку) пильно подивився на мальованого зайчика та голосно проказав:

— Семене Семеновичу, даруйте, але я до вас у дуже невідкладній справі.

Чорнильниця бубнявіла, наче квасоля чи гарбузове зерня напровесні у мокрому рукавчику, кільчилася, росла і вже за столом сидів директор з одутлим фіолетовим обличчям, лагідними очима і родимкою на щоці.

— Що тобі, Михайле?

— Іду од вас, Семене Семеновичу… — сумно й значимо проказав я, переминаючись з ноги на ногу біля велетенського картонного глобуса на підлозі. — Ось так… Прощаюся на віки вічні з Пакулем.

— Куди ж вам стелеться дорога з рідних пенат?

— Світ широкий, Семене Семеновичу… — Я задумливо крутнув глобус, він замерехтів синіми цятками океанів і жовтизною пустель. — Хіба птах, який, відчувши дужі крила, вилітає з гнізда батьківського, знає, де він виспівуватиме завтра? Поки що я потрібен в Ирії, на берегах Стрижня. А завтра… Завтра нові обрії простелюються переді мною. Людям мого — акторського — фаху не випадає глибоко вкорінюватися. Народ прагне нашого живого слова, а мистецтво — це щоденна самопожертва. Снідаєш у Москві, обідаєш у Києві, а вечерю для тебе уже готують в Одесі. І так — усе життя…

Моє обличчя випромінювало сумнувату, але щасливу зреченість. Того літа я прочитав щедро ілюстровану книгу про акторів пересувного театру, снив тільки акторством і промовляв цитатами з тої книги.

— А як же література? — співчутливо поцікавився директор.

— Вибираю, де важче, Семене Семеновичу, як ви нас і навчали, а не шукаю легких шляхів у житті. Наше красне письменство поки що успішно розвивається, а театр катастрофічно відстає від життя. Народ кличе на сцену. І я — йду.

— Сцена є і в Пакулі. Правда, трохи вищерблена наша сцена…

— Історія світового театру не знає великих акторів без глибокої внутрішньої культури. Я можу набути її тільки в Ирії, ви самі це розумієте. Не про себе дбаю, усе, що набуду, віддам людям. Я обов'язково запрошу вас на свою прем'єру, Семене Семеновичу…

В моїх очах мерехтіли вогні великого міста, висвітлені вечірніми ліхтарями велетенські афіші про виставу з участю Михайла Стриженського (це звучало мужніше й серйозніше, бо що таке — Решето?), майдан перед театром запруджено людом, шанувальники і шанувальниці з квітами в руках, відчай в очах тих, кому не поталанило дістати квитки на сьогоднішню виставу, і десь там, за спинами,

скромний, тихий Семен Семенович; я беру його під руку і веду крізь натовп, люди шанобливо розступаються і встеляють нам, Учневі й Учителю, дорогу квітами, радісні сльози виблискують на віях мого колишнього директора, я й сам трохи не плачу від розчулення та вселюдської любові…

Тим часом директор уже хукає на печатку і обережно прикладає її до довідки про закінчення Михайлом Решетом восьми класів Пакульської десятирічки. Віддавши папірця, Семен Семенович скоса зиркає у вікно і піднімає цяцькований чорнилом палець:

— Чуєш?

Я прислухаюсь, але нічого не чую, окрім лінивого кумкання жаб у Замглаї.

— Оцього ніколи не забувай, Михайле…

Вчасно проковтнувши іронічний посміх, я поважно киваю і виходжу за двері.

Мати доїла в дворі корову Маньку. Дядько Денис, смачно плямкаючи, пережовував яєшню з салом і зелено-жовті, бо давно не дощило, огірки. Наливав з барилкуватої німецької фляги перваку (було ж це скоро по війні, задовго до Указу) весело будьздоровкався до себе і перехиляв за білі, ніби виточені з рафінаду, зуби. Дядьків капелюх величався на подушці, що вивершувала ліжко. Я поклав документи в кошовку з одежиною, яку вже наготувала мати, одяг дядькового капелюха і зазирнув у засиджене мухами дзеркало. У його склі відбилася моя тонкошия подоба, схожа на мухомора, рахітична ніжка якого підпирає пишну, крислату парасолю. А все ж я собі подобався під цим фетровим знаком, символом, клейнодом міського життя — і тим солодшим був щем від думки, що я ніколи не носитиму капелюха, а ходитиму, як і тепер, голомозий та в дешевенькому бавовняному костюмі, усі ж зароблені

талановитим лицедійством на сценах світових театрів гроші витрачатиму на книги для пакульської бібліотеки: її збудують на мої кошти в центрі села, де тепер Затиряхів город; а ще заасфальтую дорогу від Пакуля до Ирію, дорогу, де щовесни і щоосені тонуть у непролазній грязюці машини, підводи, люди; я не відкрию свого імені, а переказуватиму пакульцям гроші від невідомого адресата, мені не потрібна дяка, аби тільки нарешті була дорога…

Цієї зворушливої хвилини владна материна рука зняла з моєї голови капелюха і обережно поклала знову на подушку.

— Рано в тилігента пнешся! — казала мати, сердито погримуючи дійницею. — Ти спершу вивчись, щоб у тій дурній голові ще щось було, окрім прочотних книжок, а тоді вже й людську одежину приміряй… — Вона поставила у мисниках дійницю, сіла на краєчок лави, ніби в гостях, склала на грудях руки і завела свою балачку. — Я оце, Денисе, все хочу тобі, як людині вченій, розказати. Що з ним, сибірним, ото з весни було лучилося, аж досі мені страшно. Почало його раптом ні з того, ні з сього писати — і увечері при каганці було пише, і вранці до корів пише, і вдень, свиню на вигін вигнавши, сяде під коморою й пише, а до того свиненяти й оком не кине. Колись отак прибігло додому і молоду цибульку витолочило, а він — під коморою з писаниною своєю. Я таки повела його до Улити, шептухи пакульської. Пошептала вона — помогло. Оце вже ніби не пише. А я все думаю, чи йому від тих книг у голові не повредило?

— Що писав — стихі? — блимнув на матір дядько Денис, буцім мене й не було в хаті.

— Не стихі, а каже ж — вірші…

— І стихі, і вірші, Параско, — се баловство. Се таке, що кожен зуміє, ось хоч би і я, аби гулящий час був. Для віршів великого ума не треба, це не кредит-дебет рахувати, де за кожною цифрочкою — велика копійка. Вулиця-куриця, коза-лоза, — ось уже й вірш. Одне слово, для хлопця,

якому у люди вибиватися, це непутяще заняття. Хоч і є поети, які з віршів добрі гроші мають. Кажуть, що київським зарядок по карбованцю платять. Але щоб у столичні поети проштовхнутися, не наші з тобою знайомства потрібні, Параско. Останню курку продаси, без сорочки зостанешся, а все мало буде. Та ще ж треба знать, у яку руку сунути. Світ тепер такий, Параско, що без блату, як казав Тарапунька, ані туди, ані сюди…

— І не хочу в поети, актором буду! — гонористо заявив я з хатнього порога.

— Є в мене актьор знайомий, у Дориній пивниці стрічаємося, — нарешті завважив мою присутність дядько Денис, — так він шосту зиму у драних рукавичках ходить. Як іде містом, кулаків не розтуляє, аби голими пальцями в очі людей не світити…

Тікаючи від приземленого дядькового реалізму, я прищикнув його мову дверима, і вона жалібно заскавучала, наче цуценятко; я був янгол з материної ікони на покуті, янгол, що лине сказати останнє "прощай" свідкам свого скороминущого босоногого дитинства. Я зіп'явся на сінешний поріг, змахнув крильми, наче корова Манька, коли вибиралася з болота, і злетів над хату. Сумнувато-солодка ніжність повнила мою душу. Крила із срібної іконної фольги лагідно шелестіли за спиною. Унизу темніла широка, наче город, цяткована острівками зеленого моху, іржавими втулками, шинами, культяпками сівалок стріха. Відколи пам'ятаю себе, усе те залізяччя й моховиння бачилося знизу, з городу таким загадковим та принадливим! Тріумфуюче повеличавшись на задимленім димарі, наче лелека на гнізді, я ковзнув униз, виписав над городом загогулину і, опустившись на парасолю любистку, що гойдалася на гінкому пагоні, меланхолійно прошепотів: "Прощай, любистку…"

Потім перелетів на кущ бузку, з якого стриміли руді патирчаки не зламаного напровесні квіту, попрощався і з ним. З бузку пурхнув на яблуню, з яблуні — на грушу, з груші — на тин.

Під тином у городі кущився мороз. Наприкінці літа він синьооко прозирав з-поміж густого корицевого пагіння, нагадуючи, що час мені до школи, і цвів усю осінь, до першого снігу. "Зірву зо три квіточки і покладу між сторінок підручника, — я зняв крила, що, мерехтячи, полетіли в капусту, і стрибнув з тину. — Хай вони нагадують про моє дитинство. Бо навіть подумки я вже ніколи не повернуся в Пакуль. Пакуль — це назавше минувшина, учорашній день мого життя. Мати наїздитиме до мене в Ирій. А коли стану великим актором, заберу її з Пакуля до себе в місто".

Корова Манька, лискаючи зеленими боками, передибала залитий сонцем двір і через тин лизнула мене в щоку. Корова любила мене, я любив корову. Бо обоє ми тут, у Пакулі, були тимчасовими гістьми, обоє були не від світу пакульського, обоє снили на пакульському грузькому чорноземі Ирієм.

І сьогодні нам обом всміхнулася доля.

Манька була вроджена міська корова. Мати купила її в діда Єврася. Манька молочна, казав дядько Денис, а на базарі неодмінно придбаєте якусь хворобу, бо хто продає здорову корову? А ще ж Єврась не вимагав одразу всіх грошей, а тільки половину, що при хронічнім материнім безгрошів'ї важило найбільше. Мати дістала із скрині налигача (лежав там, відколи пакульський фінінспектор повів з двору нашу корівчину на власнім паскові) і притарганила Маньку з викладеного цеглою Єврасиного двору до нашого, де Маньці було багна по черево. Ми поставили Маньку на призьбі, а двір я заповзявся осушити, прокопавши канаву з-під тину на городець. Городець посмачило гноївкою, і влітку картопляне бадилля викохалося навдивовижу. Але на картоплю напав немилосердний колорадський жук. Люди в селі пліткували, що колорадського жука наслала на Пакуль корова Манька, бо вона — відьма.

Третього дня міську гостю випустили в череду. Але, звикла до пійл та посмаченьок, корова не вміла пастися і, виголоднівши, чкурнула через

поля в Ирій. Ми ж з матір'ю безнадійно шукали в лісі вовчих недоїдків. Аж приносить листоноша бандеролю від дядька Дениса. Розрізали мотузки, розламали сургучеві печатки, а в бандеролі, загорнена в газетний папір, — корова Манька, жива здорова, тільки схудла, бо ж, звісно, як наша пошта працює — від Ирію до Пакуля вісімнадцять верст, а бандероль три доби йшла. Мати корову в припол, віднесла в череду: Манька як похопилася траву гризти, і не скажеш, що міська.

Та перегнали череду на болото — і нам з матір'ю новий клопіт. Першого ж дня Манька по черево загрузла в багні, витягали тракторцем, що волочив грабарку. Невдовзі тракторів на лугах не стало, сіно склали в стоги, то мусила мати серед літа мочити солоди, добувати дріжджі, варганити в банякові за комином хмільне пійло: Манька загрузала щотретього дня, і тим пійлом віддячували ми пакульцям, які, полишивши торфові кар'єри, рятували нашу зеленобоку корову.

А позавчора Манька трохи не віддала коров'ячому богові душу. Поки я, покликаний підпаском, прибіг із жмутком вірьовок та пляшками на болото, з-поміж купиння стриміли самі роги. Голова Маньки упокірено лежала на торф'янистім багні, і тріумфуючі ґедзі обсіли її заплакані очі. Бігаючи від кар'єру до кар'єру, я наскликав людей. Мужчини, меланхолійно посмоктуючи самокрутки, радили дорізати Маньку, аби хоч з м'яса мати якийсь зиск.

Я понуро відмовчувався. Випивши сулію пійла, чоловіки поплювали в долоні і взялися за вірьовки. Було те скоро пополудні. Сонце котилося по стріхах пакульських хат, а Манька все ще стояла в болоті, лишень спина її, широка й пласка, малахітовою брилою зеленіла в твані, наче в підручнику з астрономії земля, що лежить на трьох китах. Укоськані мужчини віддихувалися на купинні, зиркаючи в бік села, чи не несе Решетиха ще сулії. Але мати була на буряках і не знала про оказію з Манькою.

— Таки доведеться, хлопче, прирізати, — розсудливо казали пакульці. — Бо споночіє — тут їй жаба й циці дасть.

Жаб і справді було в болоті достобіса, вони вже погрозливо кумкали між купиння. Я прошпортався до Маньки, вмочив руку в багно і різким порухом виписав на зеленій спині корови два широкі розмашні крила. Пакульські дядьки, зрозумівши мою задумку, вхопилися за вірьовки, піднатужилися; Манька що було сили замахала мальованими крильми, розбризкуючи увсібіч твань, і під наші підбадьорюючі згуки спроквола вибилася з багна та знялася над болотом; осяяна пурпуровим призахідним сонцем, вона перелетіла через торф'яні кар'єри і опустилася на лузі, серед табунів гусей, що з криком та ґелґотом кинулися врозтіч. Коли я з налигачем підбіг до корови, вона зголодніло гризла витолочений гусьми моріг і кавалки підсохлої твані осипалися з її спини.

Хоч пригода закінчилася щасливо завдяки моїй винахідливості, материн терпець увірвався, і вона присяглася найближчої неділі відвести корову Єврасеві. А тут нагодився дядько Денис, і Маньчина доля була остаточно вирішена.

Зворушений спогадами і думками про щасливе майбуття своє, я багато міг би сказати сьогодні корові Маньці. В її банькатих очищах, як і в моїх, синіло марево далеких доріг. Натомість — за таких хвилин найтепліші слова видаються сухими і невиразними — я підступив до тину, почухав Маньці за зеленим вухом і поцілував її в мокру прохолодну твар. Корова вдячно кліпнула віями, а мати заголосила з ґанку:

— Ой, боженько ж мій, та він зовсім недоколиханий від тих книг зробився! Погляньте ж, Денисе: корову цілує…

Отак навіть матері часом підкислюють найзворушливіші хвилини нашого життя.

Дядько Денис реготнув, аж кури тривожно кудкудакнули в малинник, ступив і зняв з тину налигача. Я стрімголов метнувся до хати по кошовку з сидором, одежиною та документами. Коли знову вискочив на задвірок, дядько вже молодцювато сидів на корові, обвинувши налигачем роги. У

сірім фетровім капелюсі набакир, у темно-сірому, хоч і припорошеному пакульською пилюкою кителі, в юхтових чоботях і генеральському галіфе з малиновим полум'ям лампасів дядько Денис бачився казковим лицарем, що під бравурні поклики сурм ось-ось рушить на ворога. Матір вишморгнула з-за плетня та подала дядькові гнучкого патичка:

— Вона, бісова худобина, часом як упреться — хоч кілка на голові теши.

По тому мати зирнула на мене (я ладнав до дядькового велосипеда кошовку), і мотузки її висхлих, вимарнілих губ здригнулися, перехльостнулися в тугий вузелок, мати заплакала. Я поставив ногу на педаль і наготувався сказати матері втішні й гідні сьогоднішнього дня слова. Це мали бути високі слова про птаха, що хоч і виклюнувся з яйця на корячкуватім пакульськім в'язі в кінці городу, а щойно заосеніє, уже ладнається в далеку дорогу в сонячний ірій, бо там — його земля, а тут він — лише гість. Проте Манька, яку дядько Денис спрямував на полівку, що вела до міста, раптом хвецьнула копитами задніх ніг, вигрібши вирву, в якій пакульський колгосп досі викохує гладющих карасів, і щодуху помчала в бік Ирію.

— Михайло, наздоганяй! — донеслося дядькове з-за сірої оболоки, що облягла наш куток; я натиснув на педалі, пірнув у хмару куряви і вхопився за кінчик Маньчиного хвоста, оспіваної красним письменством.

— Мамо, так ви ж приїздіть у неділю! — встиг ще гукнути до матері, і нездоланна сила підхопила, понесла мене.

Я ледве спромагався кермувати, аби переднє колесо велосипеда не підгорнулось та не кинуло мене сторч головою в колію, на битий шлях, обабіч якого крізь завісу пилюки мерехтіли, наче колісні спиці, засвічені сонцем верби.

Аж під Ирієм, вицургеливши мене й дядька на Собакареву гору, корова нарешті притомилася, стишила біг і заклякла посеред шляху, широко розчепіривши задні ноги: мати щедро напоїла її, аби видалася Єврасеві бокуватішою… Дядько Денис хвацько зіскочив з корови і витанцьовував край дороги навприсядки, розминаючи зімлілі ноги. Відтак одвернувся і застиг, мрійливо зорячи в передосінні поля. Я й собі став до дядька спиною та заповзявся ловити рибку з іншого боку степової дороги, милуючись з безкраїх ланів, що стелилися просто моїх очей, ланів, крізь які поволі простував сизий серпневий вечір. Розплавлені прижухлі тони темнішали, підмальовуючись то рожевим, то тремтячо-зеленим, і вже одна барва горіла над іншою, розписуючи баню над полем обвугленими кольорами, а теплі ожереди соломи були схожі на чіткі хмари, що опустилися з небес, і які, коли тільки споночіє, спливуть догори. Багряні смуги на обрії тугішали, звужуючись, і були схожі на лаз у той задушливий день, який щойно кипів над землею і оце неквапно утік. Між бур'янами дзвеніли обпаленими, скров'янілими пелюстками маки, і чорний смуток, просіяний між ними, вивіювався увсібіч тихо і замислено. Вервечки березки спиналися на стебла лободи, купчилися поверх трави, і її білі квітки дзвеніли довірливо й мило… під бриніння потічка, що народжувався з-під корови, повнився моїми та дядьковими стараннями і вже гомінливою річечкою збігав з Собакаревої гори в долину, відрізаючи нас від Ирію.

…Смеркало, і звужувалося поле, все тугіше підперезуючись цупким перевеслом обрію, і дорога білою стрілою гнулася від небокраю до небокраю. Обриси горбів спершу гострішали, підмальовуючись з одного боку тінями, а потім розпливалися, ховаючись один за одним, тонучи, і вже усе поле вирівнювалося, стаючи однотонним… Місто оддалік проростало вогкими листочками вогнів.

— А все ж, Михалю, ми ще приїдемо в Пакуль на власному автомобілі! — раптом прорік дядько Денис, пробуджуючи мене від мрійливого споглядання нашої чарівної природи.

Він підняв залишений мною на узбіччі велосипед та, обережно перекинувши ногу, всівся в сідло. Пружини голосно зойкнули, і колеса глибоко заноричилися в пісок. Корову, що помітно спала з боків, дядько узяв правицею попід черево і поклав до кишені ширококрилого галіфе, голова Маньки з підпиляними рогами зеленіла над малиновим генеральським лампасом. Я сів на раму велосипеда між дядькових рук.

Дядько Денис відштовхнувся ногою від землі, колеса зашерхотіли по стежці, і ми, шукаючи броду, покотили з Собакаревої гори вздовж потічка, який вирував...

ВЕЧІРНЯ ПРОГУЛЯНКА ПО ИРІЮ

...Ирій — це казкова країна, де ніколи не буває зими, де сонце днює й ночує на ясно-зелених пагорбах, де карасі надвечір вичалапують на піщаний беріг і лагідно бесідують із щуками та акулами, де вовчиці вигодовують своїм молоком ягнят, а леви наглядають за курчатами, аби ті не заблукали в лісових нетрях; Ирій — це край, куди щоосені поспішає птаство і звідки воно повертається весною, аби в нас перелітувати, буцім міські дачники; це край, звідки дме теплий вітер, що приносить відлигу у найлютіші морози, і якщо мати, мерзлякувато грюкнувши хатніми дверима, з надією в голосі скаже увечері: "Вітер з го́рода..." — ти, тулячись до вихолодаючого комина, напевне знаєш, що завтра сіверець не пронизуватиме наскрізь твою куфайчину, і завтра ліпитимуться сніжки, і на великій перерві клас на клас піде війною, а після школи ти допізна ковзатимеш з гори, підмостивши до блиску вишеретувану бляху; Ирій — це країна морозива в крихких хрускотливих відерцях, які обгризаєш, наче шкірку груші, аби потім надовше лишився в роті смак солодкого закрижавілого молока, країна кавунів, що ними радує тебе матір, щасливо спродавши антонівки, країна червоних півників на дерев'яних скіпках і пістолетів, таких схожих на справжні, пістолетів, що звабно темніють на вітринах крамниць, недосяжні для твоєї дірявої кишені, країна морсу, ситра і халви; Ирій — це країна, звідки кінщик привозить щотижня нові кінофільми, а бібліотекар — книги, і де ці кінофільми знімаються, а книги пишуться та друкуються незбагненно

розумними й освіченими людьми; Ирій — це країна, де існує насправжки те ідеально прекрасне життя, про яке тобі з першого шкільного дня розповідають учителі і про яке так гарно пишеться в книгах, країна молочних рік і медових берегів...

Ирій — це країна твого майбутнього.

Радісно та щасливо, як і належало справжньому школяреві, ступав я по викладених плитками шоколаду хідниках до своєї нової школи. Шоколад, розімлілий від все ще гарячого серпневого сонця, м'яко пружинив під гумовими підошвами парусинових черевиків. А від перехрестя вулиць пливла назустріч мені школа — білий повітряний замок, що мінявся, наче марево в степу спечного дня, і легенько погойдувався над шоколадними хідниками, приланцюжений цегляним підмурівком. Я забоявся, що школа відірветься від шоколадних плит і попливе у безвість, цятковану білими кучматими хмарами, а я гнатимусь і не наздожену. Але поки що школа трималася землі, і крізь її білясто-прозорий, ледь підсинений чорнилом дзвін бовваніли на шкільнім дворі зеленоголові тополі. Я ступив на ґанок, і школа гойднулася піді мною, як гойдається човен, проте я ледь завважив те погойдування, я подумки підбирав слова, з якими звернуся до директора, подаючи йому документи й заяву.

"Шановний товаришу директор, — скажу я йому, — я розумію, що класи вашої школи переповнені і приймаєте ви мене напередодні навчального року лише через те, що вас просив за мене мій дядько Денис, з яким ви тягали по грузьких фронтових дорогах гармату-"сорокап'ятку", я все це знаю, але ви, будь ласка, не подумайте, що я такий, що я тільки, як каже тітка Дора, за проекцією; ви не пожалкуєте, я ще прославлю вашу школу, тобто вже нашу, коли стану великим актором, я запрошу вас на свою прем'єру, і взагалі я люблю вас і люблю нашу школу, що гойдається, наче човен, на асфальтовому плесі. Я зберу металобрухт з усієї Солом'янки і школа обов'язково вийде на перше місце в Ирії; я вже нагледів на Солом'янці аж три іржаві німецькі танки, що слугують солом'янським псам за будки, а на дулах їхніх гармат

солом'янські жінки сушать білизну, а на гусеницях сіють цибулю, що виростає геть синя. А ще я міг би узяти шефство над телям — літ зо три тому я подавав на колгоспне правління заяву за заявою з проханням дозволити мені доглядати на фермі теля, як про це написано в газеті "Зірка"; правлінці благодушно сміялися з моїх писань на аркушах у косу лінійку, бо ж вони не читали газети "Зірка", проте настирливість моя перемогла й після енної заяви мене послали до завідуючого фермою, який і зазнайомив з двомісячним бичком Федором. Я щодня, вранці і увечері, носив Федорові по корзині пирію, а той лизав мені долоні шершавим язиком, а мати сварилася, що я роблю дурну роботу, поки кури клюють капусту. По тому Федора одвезли на бойню. На жаль, в Ирії немає ферм. Але я можу рубати дрова для пенсійних бабусь, доглядати хворих, читати сліпим книги, гратися з малюками в дитячих садках, малювати плакати для шкільних вечорів і парадів, чергувати в шкільному буфеті, копати картоплю на шкільному городі або садити дерева (це я добре вмію), допомагати бібліотекарці, косити траву в шкільному саду, згрібати з машин біля кочегарки вугілля, забувши на мент про своє високе покликання актора, аби лишень ви, шановний товаришу директоре, не подумали, буцім я — за проекцією..."

Зворушений з власного щиросердя, я обережно поторгав двері директорового кабінету. Але двері були замкнені. Верхами на швабрах повз мене довгим лунким коридором проскакали, брязкаючи відрами, прибиральниці; по стелі від люстри до люстри повз монтер, затиснувши в губах перегорілі лампочки, ніби чоботар гвіздки; він зиркнув на мене згори одним оком, буцім грак на муху, і прошамкотів, не розтуляючи вуст:

— Директор на зашеданії...

Я поважно кивнув і, проковтнувши глибоке розчарування, позаяк моя промова годилася зараз хіба що язикові на підметки, попхався через коридор до кімнати секретарки. У крихітній кімнатульці стояв широкий двотумбовий стіл із старезною, проте гонористою друкарською

машинкою на горбу, а біля машинки із склянки з золотистою обвідкою стримів рожевий пуп'янок троянди.

— Драстуйте… Ось, документи приніс! — сказав я голосно, не зводячи очей з квітки.

І пуп'янок почав вочевидь розпукуватися та хорошитися; листочки здригнулися й стали руками в зеленій газовій кофтині з мереживними оборками, а рожеві пелюстки склалися в молоде, вродливе обличчя секретарки. Вона усміхнулася до мене, як усміхаються до дзеркала, й сухим, наче черствий рогалик, голосом повідомила:

— Школа уже укомплектована.

— З товаришем директором домовлено… — мовив я, як наказував дядько Денис, і багатозначно зазирнув у прозорі, буцім краплі роси на трояндових пелюстках, очі секретарки.

— Тоді сідай.

Але я не хотів продатися за мідяки, а ще боявся закохатися у вродливку, позаяк не мав сумніву, що це було б кохання без взаємності (крізь газову кофтину в її серці бовванів, наче заспиртований у банці зоопосібник, молодий лейтенант із Ирійського військового училища), і тому поспіхом віддав документи та вибіг на вулицю.

Я боявся закохатися, бо досі кожна закоханість коштувала мені страждань.

Уперше я закохався, коли пішов до четвертого класу. Учила нас вчителька із сусіднього села. Вона залишала в нашій хаті брезентового плаща, а по уроках заходила по нього, і я проводжав її вербовим шляхом аж до мосту через пересохлий потічок. Одного осіннього дня вона не з'явилася на урок, а назавтра сказали, що вчитиме нас пакульський

вчитель, а колишній нашій учительці знайшлося місце в її рідному селі. Я так глибоко страждав, аж почав писати вірші до стінної газети. Однокласники не здогадувались про мою закоханість і дискутували, де я беру слова: одне з тої книги, друге з тої, та й в'яже віршики, наче вінки цибулі.

Останнє моє кохання — теж нещасливе. Я закохався в дочку голови пакульського колгоспу, панькувату дженджуристу однокласницю, за якою пакульські хлопці ходили чередою, а позаяк я не мав ні шевйотових штанів, ні велосипеда, ні гармошки, та й взагалі був шмаркач, а не парубійко, то тільки назирці ходив за нею від клубу та з-за плоту дивився, як вона цілується з черговим джиґуном; серце моє в такі хвилини розривалося з розпуки і я обіруч ледве втримував його в грудях.

І все ж лиха доля мене не обминула: першого шкільного дня я закохався.

Нас, вбраних і підстрижених наче кущі жовтої акації вздовж Ірійського бульвару, нанизали на довгу виструнену шерегу та залишили сохнути на подвір'ї школи; відтак з-поміж учительського гурту виступив директор і почав промовляти схвильоване першовересневе слово. Слухаючи директора, я забував, що культяпки моїх рук смішно виштиркуються з куцих рукавів позаторік купленого матір'ю на виріст бавовняного костюма, а поли піджака лищать і дражнять очі сонячними зайчиками, а комірець праної-перепраної бавовняної сорочки задерикувато стовбурчиться, змагаючись із носками білих, наквацьованих розведеним зубним порошком парусинових черевиків, що їх дозволив одягти на шкільний першодень дядько Денис, — так сонячно висвітлювала все довкола директорова мова. І коли він прибився до берега, я перший заляскав у долоні та аплодував, аж поки вони не здерев'яніли. Потім наперед вийшла дівчина — я одразу впізнав її, дівчину з відривного настінного календаря, що вже було закохався в неї років зо два тому! — і радісно зателенькала мідноголовим дзвоном.

Це була вона: в коричневій шкільній формі з яскраво-білим фартушком, на якому червонів комсомольський значок, з двома кісками, що в них було вплетено по блакитному банту, з високим чолом над скельцями окулярів, крізь які серйозно й розумно дивилися великі очі, схожі на чітко виведені п'ятірки за поведінку в класному журналі. Я полюбив її давно, відколи побачив на першовересневому листочкові настінного каліндаря в тітчиній кімнаті та потайки вирвав той листочок, хоч була ще середина літа. Я довго беріг його, закладуючи між сторінок улюблених книжок, та так і здав з якоюсь книжкою до бібліотеки, і вже не міг знайти, хоч перегортав трохи не всю пакульську книгозбірню. Зараз мені здавалося, що там, на шляху між Пакулем та Ирієм, коли я мчав навздогінці за осатанілою Манькою, серце віщувало мені: в Ирії ти зустрінеш її, дівчину з календаря!

Серце казало правду.

Я взявся обіруч за край неба і прихилив небо до її ніг, взутих у чорні лаковані туфельки. Я відгорнув глевке передосіннє хмаровиння, і сонце зирнуло їй у вічі, позолотивши кісники та оправу окулярів. Але вона нічого того не завважила, а, надзвонившись, віддала вчительці дзвоника, стала в шерегу 9 "А" класу і "аківці" перші, під тріумфуючий грім оркестру, бадьоро покрокували до дверей школи.

Після першого уроку, впродовж якого мене судомило від глибоких почувань, я метнувся до 9 "А" буцім попросити крейди та й остовпів з подиву: їх було тут десятків зо два, дівчат з першовересневого календарного листочка — у шкільних формах, з комсомольськими значками на білих, старанно випрасуваних фартушках, в окулярах, крізь які світили сині (під колір блакитних кісників) строго-мудрі очі споконвічних відмінниць. Уроків зо два стояв я стовпом біля дошки і вчителі вішали на мене замість підставки таблиці відмінювання дієслів та географічні карти, але таки прийшов до пам'яті і поплентався з класу, плекаючи в душі надію на зустріч із своїм коханням.

А в неділю дід Єврась повернув аванс за корову Маньку і мати на радощах купила мені лижного костюма та грубошкірі шкарбани з лискучими металевими блямбами — їх поцінно продавав на базарі між возів хлопчина зі школи ФЗН. Костюм було пошито із синьої ворсистої баї, що лагідно мружилася та вуркотіла під подушечками пальців, наче кіт зі сну. Ботинки, завеликі для моєї ноги, мати купила на виріст, аж поки перейду на власний хліб, і, проводжаючи матір за місто, я наскуб зі скирти та упхав у шкарбани возів зо два житньої соломи. Шкарбани стали скосирніші до дороги, але незабаром у соломі розвелося достобіса мишей, вони цілісінькі ночі пискотіли й точили зуби, й тітка Дора, яка інтелігентно вдавала, що боїться мишей, наказала звечора залишати ботинки надворі. Ранками з фезеенівських шкарбанів вискакували та мчали увсібіч повчища гладких солом'янських котів…

Втім, це уже бувальщини пізніших днів, а поки що я дибав за возом, в якого було впряжено старого й доброго коня Шептала (він шкандибав по ирійській бруківці, наче я перші дні по шкільнім паркеті), дибав, наче молодий бичок, якого приланцюговано до крижівниці і потарганено на базар, а він, упираючись передніми в мерзле груддя, все ще снить чередою, лугом, волею. Я, звісно, скучав в Ирії по матері, й розум підказував, що ось-ось вона зникне за сірим осіннім обрієм, а я залишуся наодинці з Ирієм. І все одно мене не полишало відчуття слухняно виконуваного синівського обов'язку, а насправжки весь я там — в Ирії, як у передсвяткові дні — в святі, і подумки іду по Ирію в новому лискучому костюмі, а очі дівчини з календаря захоплено зирять на мене, оновленого, а поруч такі ж поважні та святкові тітка Дора і дядько Денне, які пообіцялися узяти мене на традиційну недільну прогулянку по вечірньому Ирію…

Я невпопад відповідав матері, обіцяючись бути і слухняним, і старатливим, обіцяючись шануватися в тітки з дядьком, не гризти прочотних книжок, не бити байдиків, не тинятися по вулицях; нарешті мати, згорбившись на підводі, поторохтіла в жухлу жовтизну полів, що спроквола бралася присмерками, а я підстрибом побіг назад, в Ирій.

Тітка Дора, що свідомо жертвувала виторгом недільного вечора заради урочистої родинної прогулянки на люди, зирнула в мій бік цінувальним оком:

— Сматрі, Льоня, пододєлся наш парубок. Сечас з тобою не стидно і на люди…

Тітка була в новому крепдешиновому платті, що барвистим дзвоном обіймало її важкий, з широким підмурівком стан. Милуючись з власної подоби у дзеркалі, вона лаштувала на груди, в кутик розрізу, родинну гордість — золоту брошку. Тітка кохалася в золоті, аж вирвала, відколи перейшла в торгівлю, три здорові передні зуби і вставила натомість золоті. Дядько Денис у довгополім сріблястім макінтоші і таким же сріблястокрисім, вичищеним авіаційним бензином капелюсі, величний, мов Омелько Омелькович, директор водоконтори і теж з народження пакулець, стояв у городі біля відчиненого вікна та квапив тітку.

— Зазирни ще раз у скриньку, мо'-таки, газету принесли, — одказувала тітка, засіваючи лице пудрою, наче моя матір город біля хати маком, та підмальовуючи губи.

— Уже десять разів зазирав, дірку в скриньці прогледів…

Солом'яники очікували на газету з таблицею тиражу грошово-речової лотереї.

— У Цекалів минулого разу холодильник на один номерне зійшовся, Муся сьогодні призналася. Дивлюсь, каже, а в очах — розвиднюється, далі темно-темно зробилося. А треба, щоб діти перевіряли, вони од нас невинніші…

Тітка Дора була приємно збуджена, буцім це її лотерейка за минулого тиражу трохи не виграла холодильник, а сьогодні, звичайно, серія і номер обов'язково зійдуться. Вона життєрадісно ступнула на

стілець, зі стільця — на підвіконня, відтак задріботіла підковами туфель по хиткій дошці у город. На початку літа Солом'яники поділилися, молодим з будинку припала кімната й кухня, старим — кімната й коридор. Дід Єврась забив синові двері з коридора, і тітка з дядьком втрапляли до своїх покоїв через причілкове вікно.

Біля хвіртки дядько Денис востаннє оглянув наше вбрання, а тітка ніжно дмухнула на криси дядькового капелюха — і ми втрьох поважно випливли на Солом'яну вулицю…

Тітка з дядьком простували серединою вулиці, високо підвівши голови, буцім на параді, і тільки очі їхні косували в бік Цекалового двору. Але жодна голова не забовваніла над Цекаловим парканом, навіть занавіски на вікнах не здригнулися, і темна хмара розчарування повисла над нашими головами. Вся Солом'яна вулиця була порожня, навіть баба Майориха не сиділа на лавочці під двором, де вона сиділа завжди. Тільки на розі Солом'яної та Піщаної троє п'яничок підпирали вишмареними в глину плечима стіни продуктової крамнички, але вони й оком не кинули в наш бік.

— Глушина, как у Пакулі, — нервово стенула плечима в лискучому крепдешині тітка Дора і поправила брошку на грудях.

— Картоплю копають… — по-філософськи спокійно зауважив дядько.

Я мовчав, гріючи долоні на ніжному ворсі баї.

Нарешті підкотив запилений автобус і погуркотів нас, очамрілих, до центру, підкидаючи та зтрушуючи на бруківці, наче горох у решеті. Першою на бульвар з автобусної сходинки ступила тітка Дора. За нею, обсмикнувши рукава макінтоша, — дядько Денис. Аж потім, сунувши руки до кишень, аби в такий спосіб продемонструвати свою незалежність, стрибнув на ирійський асфальт я, Михайло Решето. Тітка,

не повертаючи голови, скоса подивилася в наш бік і тихо, крізь ледь розтулені губи, процідила:

— Галстук поправ, на люди вийшов. А ти — руки з кишень вийми, не в Пакулі...

Дядько Денис поспіхом смикнув краватку, а я вихопив руки, буцім у кишені сипнули приску. Ми поважно й врочисто попливли крізь людські очі.

Що тут зчинилося на бульварі!

Першими уздріли нове тітчине плаття та мій байовий костюм молоді тополі обабіч бульвару і, вигнувши верхів'я, наче гусаки шиї, з глухим, захопленим шелестом провели нас жовто-зеленими очима. Стріла підйомного крана над недобудованим театром нежданно повернула в наш бік і в бузкових присмерках закліпала баньками ліхтариків на тварі. Жінки, що теж робили по бульвару, як іронічно зауважував дядько Денис, "променади з радикюлями", зупинялися та витрішкувато жували очищами крепдешин тітки Дори, наче корова Манька мої спідні на тину. Навіть чоловіки не мали сил прикидатися байдужими: роззявивши роти, вони стояли сірими стовпами, а очі їх заздрісно бігали за ясно-синіми і сріблястими відблисками, що їх віддзеркалювали довкола мій баєвий костюм та дядьків макінтош. Будинки, що оторочували з обох боків широкий, вилицюватий бульвар, перебрели через асфальтові ручаї і вишикувалися вздовж чавунних ґрат. Через їхні тьмяно-руді дахи з пеньками задимлених димарів зазирали на бульвар цегляні коробки, що поламали звичний стрій міських вулиць та збіглися до центру, аби помилуватися з тітчиного крепдешинового плаття. Маленькі будиночки передмість вибиралися центральним п'ятиповерховим велетням на плескаті голови, штовхалися, ламали телеантени, гримкотіли бляшанням дахів і стиха пересварювалися. Навіть тисячолітній собор, що гордо височів оддаля, не витримав та, розштовхуючи могутніми плечима мільгу будинків, придибав до бульвару.

По крутій бані собору повз, наче павук чи кліщ по стелі, чоловічок з двома кошовками навпереваги, в сірій заячій шапці і в чунях. Я ледве впізнав у присмерках, що жухли, пакульського п'яничку і веселуна Андрія Гниду. Гнида не визнавав ані коровчини, ані свиненяти, тримав у сінях череду курей, які неслися по сім раз на день, щонеділі носив на базар яйця, а спродавшись, впивався до чортиків, зелених, як рута, і ночував під міськими парканами чи пивницею. Пакульці торочили, що у його голові від пиятики давно горобці цвіріньокають. І справді, я вчув крізь нетерпеливе ревисько машин та автобусів, що їм будинки, зтовпившись обабіч бульвару, загородили дорогу, як у голові дядька Гниди весело та радісно вицвіріньокує, витьохкує, видзвонює дрібне птаство.

Андрій Гнида ковзнув по бляшаному крутосхилу на плаский дах собору і, бігаючи між гостроверхою шапкою дзвінички та опасистою банею, ловив у пригорщі витрішки. Раптом, розбуджені грюкотнею, лементом, на бульварі яскраво спалахнули ліхтарі. В той же мент Андрій Гнида уздрів нас, скочив з соборного даху на бульвар і, розпростерши руки, зашкутильгав назустріч. Тітка Дора зупинилася, буцім її вкопали, і круто розвернулася на сто вісімдесят градусів.

Проте було вже пізно.

— Та се ж пакульська Фе-дора! їй-бо, Федора, їй-бо пакульська, щоб мене грім побив, людоньки добрі! Тю на тебе, невже не впізнала? Та ми ж з тобою родичі — мій троюрідний дядько твою зовицю ськав! Здоров була, Федоро, як ти розпаніла! Та не тікай-бо, пожди, щось маю тобі сказати!..

Ми метнулися по бульвару, югнули в бокову вуличку і бігли без оглядки до автобусної зупинки. Тільки в автобусі, що котив у бік Солом'янки, віддихалися та прийшли до тями.

Але тітка Дора ще довго тремтіла і була геть бліда з обличчя. Тітці Дорі робилося зле, коли необережно нагадували, що вона — Федора, та ще й пакульська.

Защібаючи хвіртку, дядько Денис зачепив рукавом макінтоша фанерне гніздо поштової скриньки і звідти випурхнула та перелетіла на вишню згорнена вчетверо газета. З її сірих крил крізь чорнильні сутінки осіннього вечора дразливо сяяла червонозлотиця цифр.

— Є таблиця… — прошепотіла тітка Дора, завмираючи на стежці, і раптом виплеснулася криком: — Та лови ж її!..

Дядько Денис навшпиньки подибав до вишні; але від тітчиного крику газета здригнулася та з дрібним металевим дзвоном (передзвін дрібних грошей у кишені) пурхнула на паркан, усівшись між штахет з розпущеними крилами й хвостом. Відблиски сяйва, яким вона пашіла, сонячно серпанилися над городом.

— Ціп-ціп-ціп! — покликала тітка Дора ніжним, лагідним, солодким, мов сахарин, голосом. — Ціп-ціп-ціп…

Газета довірливо ворухнула крильми і скікнула з паркану на стежку. Напринджена, наче квоктуха, вона з тихим металевим теленьканням мерехтіла біля ніг тітки Дори, аж поки дядьків капелюх, що опускався все нижче та нижче, раптово не пригасив того дражливого мерехтіння.

Ніколи ще не бачив я тітку Дору такою святковою. Постеливши нову скатертину, вона сіла до столу, а дядька й мене посадовила просто себе. Рухи її були повільні й врочисті, лишень з очей, що, мов розтривожені коні по лугу, стрибали по газеті в дядькових руках, випурхували раз у раз золотисті іскорки і гасли під стелею.

— Читай…

Дядько розгорнув газету, повів пальцем по колонці лотерейної таблиці.

— 00173 — автомашина "Москвич".

— "Москвич"... — ніжно повторила за дядьком тітка Дора.

— 021845 — цільнометалевий гараж.

— Гараж... Гараж у нас є, гараж продамо за півтори ціни, півтори дадуть, а півтори ціни — це...

Вона глипнула на дядька замріяними очима і сердито обірвала себе:

— Далі читай!

— 045285 — автомашина "Москвич".

Тої ж миті тітчина душа, схожа на сірого напиндюреного горобця, випурхнула з її грудей, і дядько Денис ледве впіймав ту душу під червоним абажуром, сплеснувши в долоні, буцім полював на міль. А тітка Дора белькотіла синіми губами: "Наша, наша..." і зомліла з великої радості та зворушення. Дядько Денис навернув тітчину душу назад, наче корову, що забрела в шкоду. Оклигавши, тітка Дора взялася дрібними хихичками:

— А вона ще мені каже: "Може б, ти забрала останню лотерею?" А вона ж не знала, що остання — щаслива, це мені ще циганка, в якої я торік ворожила, відкрила: "Бери останню, остання — виграшна". Я кажу: "Та візьму..." І ніби неохоче. 045285 — я на буфеті хімічним олівцем записала. Аж так воно вже велося, так було богом дано...

Вона підвелася, поважно, строго перейшла кімнату, а відтак — з синім лотерейним білетом на постаменті долонь, буцім з плащаницею, повернулася до столу. Дядько Денис сидів, неначе виліплений з глини, що вже давно висохла і потріскалася: торкни пальцем — розсиплеться в порох.

— Візьми, Михайлику: молодші очі — щасливіші... Мусило ж колись і нам усміхнутися!..

Вона повела очима, повними радісних сліз, на білий порожній покут ("Нема ні бога, ні чорта, ні святого духа, амінь, — зі злом казала тітка моїй матері, коли та приходила в Ирій з кошовками навпереваги і з випогодженим утихомиреним обличчям, — учені про те давно знають; це тільки у вас у Пакулі попу Савці досі троячки несуть...") — і раптом перехрестилася.

Розуміючи важливість покладеної на мене місії я узяв тремтячими пальцями лотерею та побрів між автомашин, холодильників, приймачів, піаніно, електробритв, капронових сорочок, моторолерів, велосипедів, моторних човнів, килимів, радіол, магнітофонів, мотоциклів — усе те принадливо, багатообіцяюче, заклично дзвеніло, бряжчало, пахкало синім димом, теленькало, вилискувало, грало веселковими барвами, наспівувало на різні голоси, але пурхало з-під моїх ніг, коли я наближався, і зависало віддаля звабливим видінням, наче кучеряволиций туман над болотом, що по з'яві сонця опадає в чагарища сірою мозклою мжичкою. Нарешті добрів я до щасливої тітчиної серії — 045285, стрибнув оком на номер лотереї — номер не сходився! Серце мені стрепенулося й провалилось до самісіньких п'ят, немов того дня, коли я вперше висмалив товстелезну цигарку із пакульського самосаду в шкільній вбиральні; я поклав очі на край газетної сторінки і прочитав жалібним, вибачливим голосом:

— На інші сто двадцять чотири номери цієї серії випали виграші по десять карбованців.

— Як?

— Номер не сходиться, тітко Доро…

Я не насмілювався підвести очей, почуваючись винним. А тітка перекинулася кішкою, пронизливо нявкнула і стрибнула на стіл, впившись кігтями у газетний лист. Писок тицьнувся в лотерею, а відтак, лоскотячи пишними вусами паперове поле, побіг по таблиці. Коли я наважився зирнути на тітку, вона вже сиділа на стільці у своїй звичайній подобі, тільки форми тіла її втратили чіткість, розпливлися по краю стола, буцім виліплені з тіста, яке підійшло та, піднявши віко діжі, перевалилося через вінця.

— Давай твої, Денисе.

Голос її був напродиво сухий і рівний.

— А ті, Дорочко, я ще вранці перевірив. Як на базар ходив, біля пошти газета висіла… На три номери сорочка не зійшлася, а так — нічого…

По розм'яклому обличчю тітки Дори покотилися, наче сльозинки, лискучі мідні копійчини і з рясним дзенькотом упали на підлогу. Дядько Денис шарпнувся під стіл — збирати, коли я ламким, буцім на екзамені з математики, голосом скокнув у крижану воду тітчиної немилості:

— Не в грошах щастя…

— А в чім щастя? — вкрадливим голосом перепитала тітка Дора, повертаючись до мене разом зі стільцем.

Я котився з гори на широчезних лижвах, що їм не було стриму:

— А щоб по правді жити, — крізь мій півнячий фальцет пробилася розсудливо-гірка материна говірка: — В чужий рот не зазирати, іншій людині ями не копати, добро людям робить, бо за добро добром і віддячують, а за зло — злом…

Дядько Денис моргав до мене, аж вітер ходив по кімнаті і шарудів газетою, але я не зважав на засторогу: почувався вправі сказати все, що думав, аби тітка не горювала за невиграною автомашиною, не побивалася за грошима, які незабаром — при комунізмі — зовсім не будуть потрібні.

— То все вчителі… — примирливо мовив дядько Денис, з усіх сил запобігаючи громові. — їм за їхні байки гроші платять.

По моїх словах тітка декілька хвилин не дихала, мінячися з обличчя, немов світлофор на перехресті, і в кімнаті ставало то червоно, то зелено, то синьо; по тому хапнула повітря, втягши у себе мармуровий чорнильний прилад, якого дядько притарганив з водоконтори на минулорічний тітчин день народження, та сім порцелянових слоників з етажерки, і вибухнула. Вибухнувши, тітка Дора розлетілася сотні на три маленьких, мов гумові ляльки, тіток Дор, що повсідалися на підвіконнях, дивані, етажерці і дзеркалі, на лутках дверей, на абажурі, що загойдався під ними, сіючи увсібіч мерехтливі тривожні тіні, і заволали, зарепетували, загримали до мене та дядька в один голос:

— А жертимеш що, як тітка Дора завтра не вкраде? Мерзлу гарбузу будеш гризти, яку мати сьогодні привезла? Чи святим духом житимеш, наче ота яга за стіною?

Проте я був упертий, буцім корова Манька, і правив своєї:

— Тепер ще воно мо' й так, гроші потрібні, але й тепер гроші — не головне в житті. Головне — чиста совість і щоб роботу любити…

— Коли такий розумний, діждешся ранку — бери ноги на плечі й шкандибай на Пакуль свою дурну матку учить, як по правді жити. Вона в тебе теж на язик така руча, що з хати й миші давно порозбігалися…

У цей мент дядько Денис, що вже давно бабрався в кишені макінтоша, сипонув на стіл жменю мідяків, вхопив скатертину за краї і забрязкотів дрібнотою. Триста тіток Дор, буцім горобці на просо, сипонули зі стін та підвіконь на звабливий дзенькіт, збилися в клубок, наче бджолиний рій, і знову породили тітку Дору в її щоденній подобі. Вивинувшись із скатертини, вона вхопилася обіруч за голову і побігла довкола столу, пошепки, аби не вчули старі Солом'яники за стіною, голосячи:

— Як вони усі на лежанках вигрівалися та пакульські побрехеньки лузали навпополам з гарбузовими зернятами, а я ночами сама-самісінька і в дощ, і в хвищу ходила за п'ять кілометрів у Чорторийську школу, то ніби так і треба було, мовляв, дурна Федора вище себе хоче стрибнути. А тепер, бач, коли стрибнула, роти пороззіпали: не в грошах щастя… А за чиї ж гріхи я місила грязюку між Чорторийкою і Пакулем, за чиї гріхи од вовчого виття на верби тікала, за чиї гріхи біля каганця над книгами ночі просиджувала? Тепер іду з ридикюлем по базару, а ті, що тоді на кпини брали, баби бабами, закушкані, в пакульськім багні по коліна, перешіптуються біля возів: "Дора, Дора, Дора…" А як в'їду в Пакуль на власній автомашині, вони за тинами лікті собі гризтимуть і самих себе згризуть, а я з машини в обличчя сміятимуся: "Ось вам — Фе-дора! З'їли?" Мо', я заради цієї хвилини і город городила, може, я тільки заради цього й живу! А він: "Не в грошах щастя!.." А мо', в твоїй дурній балачці? У-топлю-ся!..

Тітка Дора метнулася з кімнати на кухню і стрибнула сторч головою в ночви, повні води. Плавати не вміла, тож каменем пішла на цинкове дно. Коли ми з дядьком Денисом підбігли й схилилися над ночвами, вона, конвульсійно відштовхнувшись від дна, спливла, мов корок, над гладінню води. Вхопивши повітря, тітка Дора знову було заголосила, проте нездоланна сила земного тяжіння потягла її на дно ночов і тільки

гойдливі кола та бульки на водянім дзеркалі свідчили, що десь там, у глибинах, гойдається на терезах випадку тітчине життя. Дядько вхопив з мисника друшляк, чиргикнув ним по дну ночов і впіймав утопленицю, буцім рибу в підсаку. Тітка Дора стояла на підлозі, і вода струменіла з неї шумними потоками, а фарба з брів та губ темно-червоними їдкими плямами розпливалася по мокрому крепдешину.

Почуваючись винним у вечірньому бешкеті, я, мов кіт, що нашкодив, бігма чкурнув на піч, за комин, де відтепер була моя резиденція. Готували молоді Солом'яники на керогазі, а піч топили перед великими святами, і черінь був холодний; я застеляв його материною куфайкою та дядьковою шинелею, накривався пакульським рядном, а під голову замість подушки щоночі лягала чергова недочитана книга. Черені мені вистачало, якщо я лягав наскіс, з кутка в куток печі; два інші кутки, і комин, і підвіконня крихітного віконечка, що дивилося в город, і закапелки були закладені книгами, що їх я наносив з семи ирійських бібліотек і ковтав швидше, аніж Нерон-Балалайка мух. Я читав усюди — за обіднім столом, по дорозі до школи, на уроках під партою, навіть на уроках фізкультури, на багатокілометрових дистанціях, і, звичайно, за комином на холоднім черені, засвітивши парафінову свічку, коли тітка Дора, повернувшись з пивниці, задля економії сердито клацала вимикачем.

Але сьогодні я був не в гуморі, сотні кішок з нявкотом та писком шкребли душу. Я ліг між книжкових пак за комином і стомлено заплющив очі.

…Принеси картоплі з погріба! — гукне вранці тітка Дора. Я спущуся по заінених сходах мурованого льоху. З-за оббитих залізом дверей на мене війне вогкістю, гнилизною й вином, що його давить з гнилих яблук дядько Денис. Я піду між пузатих бочок та сулій по льохові, якому нема кінця. Дід Єврась божився, що у війну, полюючи на партизанів, тут загубився німецький дивізіон з п'ятьма танками і досі про нього ні слуху. Я наберу корзину картоплі і вже прямцюватиму назад на світло дверей, коли ненароком штовхну мурована стіну і опинюся в холоднім, хмурім

казематі, в потаємних печерах, що існують під Ірієм з часів татарських набігів, і побачу в напівтьмі скрині з коштовностями та золотом, скарби прадавніх ірійців і три чорні тіні в німецьких касках біля скринь зі скарбами, залишки німецького легіону, що загубився в льохові Солом'яників. Вони підуть на мене, викрешуючи іскри кованими чобітьми, і я згадаю, як бився з гімназистиком Павка Корчагін, ударю знизу в підборіддя вагою усього тіла, фашист випустить з рук автомата і впаде навзнак. Я підхоплю зброю і двоє останніх фашистів покірно піднімуть руки, третій очуняє і теж здасться, я накажу їм узяти скрині зі скарбами на плечі й поведу нагору, а в дядьковім городі один з фашистів, той, якого я ударив, вихопить пістолета і вистрелить у мене, але пізно: фашистів оточать підняті по тривозі наші солдати, а мене, пораненого, перев'язуватиме дівчина з календаря. У школі я нікому не признаюся, хай вони про все дізнаються з газет. Золото й коштовності я подарую державі, а собі залишу на денці скрині і то не для себе, а щоб поїхати в Пакуль і сказати пакульцям: ось золото, збудуйте дорогу з Ірію в Пакуль...

Я ще не знав, не розумів, не замислювався, навіщо мені раптом ця дорога — з Ірію в Пакуль, але з тою думкою і заснув, утихомирений, майже щасливий.

СОЛОМ'ЯНИКИ З ВУЛИЦІ СОЛОМ'ЯНОЇ

Сто тридцять сім разів офіційно перейменовували Солом'янку, але вона вперто й несхитно трималася за родиме ймення і сто тридцять сім милозвучних витворів колективного міськрадівського розуму, на папері народившись, на папері й всохли.

Бо Солом'янка інтуїтивно тяжіла до традиційного, не дошукуючись, прогресивно воно чи пережиткове. Історія Солом'янки, що потроху нанизувалася на мій жадібний розум, підтверджувала цю тезу багатьма прикладами.

Уже за моєї пам'яті постановили забрукувати початок Солом'яної вулиці; проте скалкувате каміння, що його встигали настелити за робочий день шляховики, до ранку розбредалося по погрібах солом'янчан, які квасили те каміння в торішнім капустянім розсолі і збували на базарі за кислі шуляки, а з жорстви — гнали горілку.

Надумала було влада пустити по Солом'янці автобус — автобус безслідно зник; шофер з кондуктором сьомого дня, перед авансом, з'явилися на автобусній станції, опухлі від перепоїв та похміль; автобус випадково надибав контролер електроконтори — він слугував одному з солом'янчан за літню кухню.

Жодна людина ще не перебрела Солом'янки з кінця в кінець — про Південний полюс і навіть про захмарену Венеру в Ирії знали докладніше, аніж про передмістя. Солом'янка не мала кінця, як не мала початку: її приземкуваті, в червоних та зелених картузах дахів будиночки вервечилися доокруж міста і звільна розпросторювалися по довколишніх пагорбах, ярках, перелісках, річищах і левадах. Час од часу Академія наук та місцеві ентузіасти організовували експедиції на Солом'янку. Тоді під вербою, де Солом'яна вулиця перехрещувалася з міською магістраллю і де була остання зупинка міського автобуса, виростали, мов гриби, брезентові намети, а в продуктовому магазинчику на розі вулиць товпилися молоді люди з борідками та в темних окулярах. Проте жодна з тодішніх наукових експедицій не змогла похвалитися значними відкриттями — Солом'янка виснажувала швидше, аніж арктичні крижані поля. А одна експедиція так і загубилася в лабиринті вуличок, провулків та сліпаків; через багато років, уже в нинішні часи, проектники, що накидали план нового Ирійського мікрорайону, здибалися з керівником нещасливої експедиції, кандидатом географічних наук — він був у солом'янчанина за сторожового пса, день і ніч сидів на ланцюгові біля дощатої будки, їв із іржавої німецької каски і став такий лютий, що вкусив молодого архітектора, який безпечно підійшов, забачивши на грудях людини-пса університетський значок. Архітектор невдовзі помер від сказу. Про інших членів експедиції тепер відомо, що вони пристали в

прийми до солом'янських рожевощоких дівчат, викохують на городах полуниці й думати забули про розвій географічних наук.

А започаткував Солом'янку, як відомо кожному ирійцю, дід Єврась. На сході тридцятих років, передчуваючи колективізацію, він загнуздав своє дрібносередняцьке надбання — свиноматку, яка поросилася кожного місяця двісті сорока дев'ятьма поросятами, сів на неї охляп, посадив попереду бабу Одарку з хатнім манаттям та сином Денисом і побасував з Пакуля через Собакареву гору в Ирій. Продавши свиноматку, збудував на пісках край лісу мазанку під солом'яною стріхою. По війні Єврась із сином вимурували будинок на три кімнати, накрили бляхою, а все ж навіки залишилися Солом'яниками, як Солом'янка — Солом'янкою. Тільки й того, що розрослася Солом'янка, буцім гіллясте дерево, і кожна гілка мала своє ім'я, за назвами сіл, звідки переселилися нинішні городяни, — пакульська, терехівська, чорторийська, лопатинська, петрушинська, киселівська, радульська, сиберіжська, пльохівська, вихвостівська, івашківська, руднівська, крутьківська, сядринська…

Свого часу пакульські свашки заздро теревенили, що Дора віддалася в багатий двір. Мені було впам'ятку тітко-дядькове весілля. Хоч засвітило те сонечко в наше віконечко повоєнної пори, проте напередодні у нашім городі та по довколишніх рівчаках парувало одна тисяча сто сорок сім апаратів, що їх мати зібрала з усього Пакуля, і самогонний дух висів над хутором такий густий, що дикі качки й гуси, які летіли з болота Свин в ирій, туманіючи, сторч головами шугали із холодно-синього неба в казани з окропом, що їх передбачливо розставила мати по колгоспному житнищу. Дядько Денис солом'яним капелюхом перегородив ріку Стрижень, і коли води набігло так багато, що й воша могла втопитися, привіз із бази, де працював кум Цекало, сто сім возів густо-червоного морсового концентрату на сахарині та скинув у ріку; усі тридцять три дні бучного, бубонистого хмільного весілля гості жлуктили той морс нахильці, вихоплюючи ріку з рук одне в одного, аж поки не порвали дядькового бриля і питво не збігло в Невклю. Тридцять восьмеро з половиною пакульчан та ирійці утопилися в морсі і стали червоними рибами, відтоді їх розводить на спродаж місцевим любителям акваріумів

Ірійський риборадгосп. Кривоногий Халимон, що його лише половина втопилася в морсі, котрий рік щонеділі бігає до міста, вдаючи, ніби носить на базар молоко та яйця, а насправді цілісінькі недільні дні шкутильгає понад Стрижнем та покликує свою другу половину, бо за неї колгоспна бухгалтерія не виплачує пенсії.

Тітка Дора хоч і віддавалася з міста, де завідувала клубом (а ділити спадщину сестрам не було як, бо зі спадщини лишилася сама горбата хата), матір моя все ж збула свиноматку і купила міське придане — дзеркальне трюмо. Таємниче слово це довго заворожувало мене, аж доки я не побачив у тітчиній хаті високу фанерну скриньку з люстром на дверцятах. Бачив трюмо я вперше і востаннє, бо довелося його невдовзі продати: як не витирали дзеркало, з нього докірливо і сумно зирили очиці вухастої льохи, що її, поросну, мати відвела перед тітко-дядьковим весіллям на базар.

На вторговані гроші дядько Денис зайнявся комерцією: мрія про власну автомашину уже жила в його серці. Походивши по Пакулю, він задешево придбав (багато хто віддавав їх за здорово живеш) повну торбу вошей і влаштував на веранді вошівник, бо чув від авторитетних знайомих, буцімто науковий інститут у Києві зкуповує тих кузок по карбованцю за особ і мають вони в скорім часі подорожчати, остаточно програвши історичну битву з ДДТ. Дядько Денис дуже пишався з розплідника: викохані, ситі, воші сиділи в дротяних клітках і зирили крізь грати булькатими, каламутними очищами. Вечорами тітка з дядьком діловито й щасливо підраховували майбутні бариші, приміряючись до чорного німецького "опеля", який поки що належав кумові Цекалу.

Нарешті дядько відібрав сотень з десять найвгодованіших вихованців і повіз до Києва, не взявши й гроша на зворотну дорогу, — був певен, що повернеться з тисячею карбованців у кишені. Проте інститут, який зкуповував вошей, уже розформували. Дядько пішодрала чалапав із столиці.

Саме підскочили ціни на хутряні шапки, дядько Денис викорчував півсаду, натомість викопав басейн і виписав здалеку десяток крихітних водяних пацюченят — нутрій. Нутрії в дядьковім басейні швидко розплодилися, і вода аж кишіла ними. Дядько власноруч лупив нутрій і, облуплених відпускав у басейн, аби вони знову обростали шкурою та хутром. Від такої наруги пацюки збунтувалися, таємно прорили нору з городу аж до Живця і одної ночі спливли за водою, лишивши на спогад Солом'яникам гнилу баюру посеред городу. Виторгу від шкурок, які встиг налупити дядько, стачило тільки, аби зварити з броньованих плит (їх за абищицю привіз п'яничка-шофер машиноремонтного заводу, постійний боржник тітки Дори) цільнометалеву коробку гаража. Відтоді іржаво-сіра буда бовваніла край городу моїх родичів, чекаючи на "опель", що ним усе ще їздив кум. Поки що Солом'яники тримали в гаражі кабанів.

Отак наша покійна свиня, наша льоха, наша благодушна капловуха паця з-за невдатного дядькового гендлярства перевелася на ніщо.

На десяте літо по тітко-дядьковім весіллі старі Солом'яники стали ділитися з молодими Солом'яниками, хоч досі жили в повній злагоді. Спричинило до того інтуїтивне передчуття кінця світу. Чутки про світову катастрофу або про війну не були дивиною для Солом'янки; час від часу вони прокочувалися по передмістю, наче повів вітру по заростях татарського зілля, лишаючи по собі тривожний шелест язиків і пусті полиці міських магазинів. За якихось півдня мило, цукор, сіль та крам перебиралися до комор передбачливих солом'янчан, що мали за спиною гіркий досвід воєн і голодух.

Цьогорічні сумні прогнози авторитетно підпирала Біблія. Дід Єврась довгі зимові вечори рахував роки й дні, а баба Одарка згідно кивала сивою головою: випадало на першу петрівську неділю. Дядько Денис не йняв віри Біблії, а все ж наносив повнісіньке горище солі.

В першу неділю літа ми з матір'ю вибралися в Ірій. Побазарювавши, заїхали до родичів. Був спечний, душний день, на голубій небесній черені яскраво палахкотіло сонце. Тільки на заході похмуро гарчав

темномордий звір і злостиво шкріб небо кігтями. Дід Єврась лежав під традиційною грушею в свіжій полотняній сорочці, в спіднях і чекав кінця світу, склавши вузлуваті руки на грудях. Баба Одарка, теж вбрана в святешне, ходила назирці за куркою, бо мала надію, що та знесеться до кінця світової катастрофи. Тітка Дора була на роботі: вона глибоко поважала фінансовий план, а солом'янських п'яничок перед всілякими всесвітніми пертурбаціями особливо тягло до чарки. Дядько Денис меланхолійно клацав на рахівниці, підраховуючи дебети й кредити водоконтори — готувався до кінця світу, наче до ревізії. Небо тим часом вбиралося в темну, мовби кожух навиворіт, одіж. Уже погримувало над Солом'янкою, і дід Єврась лагідно та вибачливо хрестився до хмари. Баба Одарка усміхнено тримала на долоні ще тепле яйце. Тут вперіщив дощ, і всі зрозуміли, що кінця світу сьогодні не буде, а буде довгождана злива. Перші хвилини дід Єврась вперто чекав під грушею на з'яву янголів, але й він підхопився та білою примарою майнув через капусту до хати, викрешуючи голими п'ятами з низького темно-русого неба більмаки блискавок.

Виголоднівши, дід Єврась наказав бабі притьма подати учорашній суп (очікуючи на кінець світу, Солом'яники з ощадливості не варили). Баба Одарка поставила перед Єврасем миску, і в цей мент сіль, обважнівши від дощової води, що сочилася крізь дах, проломила стелю і шубовтнула з горища у суп! Дід помішав у мисці і суп таки доїв, хоч і пересолений, але ж не гинути добру, пересоленого ні курці, ні поросяті не даси. По тому діда стала доймати спрага, він перехилив у себе бочку з дощовою водою. Тітка Дора, що хотіла помити дощовою водою голову, дорікнула свекрові. Дід Єврась за словом до кишені ніколи не ліз, воно лежало в нього напохваті; втрутилися дядько Денис та баба Одарка і невзабарі горшки родини Солом'яників були побиті на дрібне череп'я.

Того ж таки дня дід Єврась забив дошками двері до сінець і дядько з тіткою почали лазити через вікно. Назавтра Солом'яники офіційно поділилися: старим дісталася корова Манька, а молодим — гараж із кабаном. Курку в присутності представника влади розрізали навпіл: одна половина пострибала по бабо-дідових грядках, а друга — по тітко-

дядьковій полуниці; поміж себе юридичні сторони дійшли згоди дозволяти половинкам серед дня сходитися, аби курка неслася цілими яйцями.

Отоді і свиснув, нарешті, для мене рак у Жерелі.

Дармового хліба я не їв, я мав у родині молодих Солом'яників обов'язки.

Спозаранку тітка Дора будила мене і, махнувши подолом плаття, шмигала в темно-синю ляду вікна. Я ще трохи ніжився на холодній черені, за муром комина, але в сусідній кімнаті починав хропти дядько Денис — спершу от хропів ніжно, з присвистом, мов грав на флейті, а відтак все гучніше та басовитіше; черінь починав ловити дрижаки, буцім на морозі, білий гал сіявся зі стелі, а невдовзі стіни будинку била справжня трясця і на підлогу падали шпарунки; тоді я поспіхом стрибав з печі, вбігав до кімнати і макогоном, що стояв напохваті біля ліжка, гатив дядька по лисині, інакше годі було його дойняти.

Дядько незворушно повертався на правий бік і на п'яток хвилин примовкав, щоб потім почати спочатку. Я вже не ліз на піч, а вдягався та сідав до уроків, раз по раз, коли хата починала ходити ходором, вдаючися до макогона. Я був глибоко свідомий свого високого обов'язку: без мого пильнування від дядькового хропака Солом'янка давно б провалилася в тартари. Кількома роками раніше, коли старі Солом'яники вибралися до Пакуля під храм, а тітка Дора, як завжди, спозаранку подалася до пивниці, дядько так захріп, що в радіусі кілометра з вікон посипалися шибки, сусідні будинки перехнябилися, стовпи радіомережі ламалися, мов сірники, з дерев осипалося листя, а край лісу над глинищем провалився в Стрижень, і від того лиха на Солом'янці ранньої осені була велика повінь. Порятував Солом'янку щасливий випадок: зі стелі впала люстра і втрапила дядькові в праву ніздрю. Дядько чхнув та й пробудився. Люстра ж, проломивши мурована стіну, з пронизливим виттям пронеслася над Солом'янкою та зникла в безвісті. Того ж таки

дня Солом'янці взяли приступом ирійські магазини та розкупили сіль, мило й сірники.

Рівно о восьмій (він давно вмонтував у себе будильник і заводив його та ставив на восьму ранку кожного вечора) дядько схоплювався на ноги, хлюпався, мов горобець, у ложці води, ковтав цілими десяток яєць (їх давили в дядьковім череві за автобусної тісняви і огрядний дядько у такий спосіб заощаджував хвилини) та вибігав на вулицю. Частенько його сірий фетровий капелюх з лементом біг слідом і наздоганяв дядька уже біля автобуса.

Я ж, защібнувши за дядьком хвіртку на сто двадцять сім гаків, аби не пробрався контролер чи монтер, які сновигали по Солом'янці, брав книжку і сідав на осонні біля мотузки, що нею було переділено город Солом'яників. На мотузці заповзятливий дід Єврась встиг викохати золотистобокі дині; вони звисали з мотузки, наче золоті царські п'ятірки з шиї циганки, що розгадувала химерні сни солом'янчан, та подзвонювали під легенькими подихами сіверця. Яблука гупали з дерев і, видресирувані дядьком Денисом, поспіхом котилися до погріба, далеко обминаючи Нерона-Балалайку, який охоче ласував ними, особливо путинками. Сокотіла в картоплі половина курки, з вишняку до неї відзивалася друга половина. З хати видибувала з низеньким стільчиком під рукою баба Одарка та всідалася просто мене по той бік мотузки. І баба, і дід були худющі, мов бригадні коні напровесні, і на всю Солом'янку торохкотіли кістьми, біжучи до магазинчика на перехресті по хліб для корови Маньки. На своєму довгім віку старі так звикли берегти кожного шеляга, що й зараз, коли стало ситніше, жили святим духом, у великі свята присмачуючи його сироваткою або підсолодженою водою. Якось у черзі бабу Одарку штовхнули, і вона розсипалася; мусила знімати з голови хустку, збирати у вузлик свої кістки та чалапати в лікарню, де її заново склали.

Баба Одарка могла цілі дні згадувати Пакуль, своє дитинство та молодість. Меланхолійними осінніми ранками, полюючи очима, коли половини курки з'єднаються і курка почне нестися (тітка й баба одна

одній не довіряли, а курка неслася по-різному, день на день не випадав: сьогодні знесе, бувало, й сотню яєць, а завтра — якихось шість десятків), баба плела безкінечні мережива давніх снів. Я був вдячний слухач — мовчав, втупившись у книгу. А вона вся була там, у Пакулі. Отак вона копала, отак садила, отого року оте вродило, а отого — оте, наступного літа Єврась пішов найнятися до волів, проорав півдня, а на обід йому принесли в торбі цибулі та хліба, він зазирнув до торби, ліг у борозну та й каже: "Нема сала — нема й за волами"; а потім у їхній хаті завівся домовик, він приходив ночами і давив Єврася, а коли вони виїхали з села, загнуздавши поросну свиню, до їхньої хати вселився Халимон, не той Халимон, що наполовину втопився в морсі, коли гуляли Денисове весілля, а ось цей, що живе тепер на Піщаній вулиці, так домовик і йому не давав життя: щоночі ходив й хапав за горлянку, мусив Халимон теж переселятися на Солом'янку, полишивши колгосп; з хати ж бо їхньої виклали причілок колгоспного клубу, оту причілкову стіну, яку повалив минулої зими п'яний Затираха, заїхавши автомашиною на сцену, де саме були тіятри; казали пакульці, що стіна розсипалася на порох, мо' й так, бо ту хату ставив ще Єврасів прадід. Уже по війні домовик забрів якось сюди, на Солом'янку, усю ніч балакали воші з Єврасем про щось своє; лишитися в місті домовик не захотів, хоч Єврась і набивався теплим, чистим горищем, а помандрував світ за очі, і хто зна, де тепер віється…

Тим часом наша половина курки стрибала до їхньої половинки, за мент курка вже сіяла по городу яйця, а ми бродили за нею по грядках капусти та помідорів, по зчорнілому картоплянищу, попід яблунями, вишнями, сливами і парканами з кошовками в руках, що вочевидь повнішали. Щасливо знесшись, курка сповіщала про те Солом'янку хвалькуватим кудкудаканням, і на залізничній станції хрипко відгукувався паровоз дядька Якова, сусіди Солом'яників. Вони з куркою любили перемовлятися через усеньке місто, розповідаючи одне одному свої старосвітські клопоти: паровоз був давній і доходжував по залізницях останні кілометри.

По тому наставав час годувати кабана, бо він уже нетерпляче погрюкував залізними дверцятами, аж відлунювало в лісі. Я навшпиньки

підходив до гаража, обережно піднімав клямку і відстрибував убік; дверцята зі скреготом та бамканням розчахувались, ніжно-рожева салиста мармиза з крихітними очицями та рухливим, принливо задертим угору п'ятачком затуляла пройму. Кабан уже давно не виходив з залізної буди, його відгодовували, буцім наповнювали тушонкою консервну бляшанку; тепер чекали на морози, щоб бляшанку відкрити.

Хліб для кабана рано-вранці привозив шофер тітчиної пивниці; її п'янички закусювали рукавами куфайок, піджаків та пальт, а за хліб платили. Я брав складені в дровітні під парканом круглі буханці і, мов диски на уроці фізкультури, шпурляв здалеку одну по одній в роззявлену пащеку кабана. Той ковтав буханці, мов Нерон-Балалайка мух, і тільки після третьої сотні тягся до корита з водою. Вицмуливши відер з десятеро, він знову задирав п'ятачка, голодно принюхувався і, не вчувши сподіваного хлібного духу, гриз залізний одвірок гаража.

Я підбігав до купи брухту (його за абишицю купляв у смітників дядько Денис) і шпурляв кабанові все, що потрапляло під руку: підшивки старих газет та журналів, іржаві колеса тачок, потріскані, нашпиговані гвіздками гумові покришки, уламки дощок, лискучі дизельні циліндри, березові й дубові оцупалки, колінчаті вали; усе те з пекельним скреготом перемелювалося між жорноподібних зубів кабана і безслідно зникало у його невидимому череві, буцім провалювалося під землю.

Наближалася шкільна художня олімпіада, яка мала нарешті явити відбірковій комісії, а отже і всьому світові, геніального актора Михайла Решета. Я готувався до неї, як досвідчений солдат готується до полкового огляду: старатливо, але спокійно, з певністю в собі. Я вибрав для читання зі сцени драматичний уривок з ґетівського "Фауста" в перекладі Пастернака і користувався з кожної вільної хвилини для репетицій. Позбиравши за куркою яйця й нагодувавши кабана, вішав на плечі шмат пожмаканого брезенту, що в нім шофер закусочної привозив хліб, сідав на край залізної бочки з водою під причілком і замислено густим, проникливим голосом декламував:

Я богословьем авладел,

Над философией карпел,

Юриспрудэнцыю долбыл,

И медицину изучыл…

З кожним словом мій голос набирав сили, пружності, басовитості, переполохано кудкудакуючи, пурхала з-під порічок, знову розділившись на дві половини, як велів закон, зозуляста курка, кабан у ритм моїй урочистій мові ляскав лишаюватими вухами, Нерон-Балалайка подзвонював ланцюгом, спинався на задні лапи і так застигав, побожно дослухаючись; горобці на груші переможено примовкали, а баба од зворушення німіла й хрестилася.

Но как? На зло своей хандре

Еще я в этой конуре,

Где доступ свету загражден

Цветною росписью окна!

Где запыленные тома

Навалены до потолка;

Где даже утром полутьма

От черной гари ночника;

Где собран в кучу скарб отцов.

Таков твой мир! Твой отчий кров! —

кричав я на всю Солом'янку, калічачи кожне друге слово "сільською" вимовою, а Солом'янка відгукувалася наполоханим валуванням псів.

Явись! Явись!

Явись! Пусть это жизни стоит! —

вперто перекрикував я псів, а на ґанку з'являвся дід Єврась у старій, ще часів першої імперіалістичної гімнастерці, у синовім галіфе і в червоних бахилах на босу ногу. Поки він підозріливо зиркав у мій бік з-під жовтої долоні, я уклонявся псові та кабану, скидав з плечей брезент і, стомлений, прошкував зі сцени. Услід мені вдячно шелестіли груші, вишні та яблуні, кабан захоплено рохкав, а Нерон-Балалайка схвильовано барабанив лапами по перевернутій догори денцем порожній мисці.

Внутрішньо я був готовий до великої сцени.

Напередодні олімпіади випрасував лижний костюм і наквацав ботинки. Шкарпетки геть зітерлися на п'ятках, висіли, мов жабо. Я знайшов у закапелку старі тітчині панчохи, зав'язав їх мотузками вище колін і почувався вбраним незгірш свого однокласника, жевжикуватого синка завідуючого Ирійською овочевою базою.

На жаль, актова зала була порожня, і лише в перших рядах над лискучими спинками відкидних стільців темніли голови тих, хто прийшов засвідчити мій тріумф, — учитель співів, завуч, піонервожата і високий гість, актор обласного театру, член всіляких комісій та рад, театральний критик газети "Голос ирійця" Кузьма Перебендя (звичайно, це був псевдонім, але справжнього прізвища шанованого ирійця давно вже ніхто не допитувався).

Весь тиждень до виступу я ковтав сирі, ще теплі, з-під курки яйця, і голос мій дзвенів зі сцени дужо, гучно, ніби сполошний дзвін. На сцені я чув лише його, свій голос і, наснажений ним, гукав так, що люстра гойдалася, наче від поштовхів п'ятибального землетрусу, а школа, напнута моїм голосом, буцім парус вітром, рвалася з підмурівків і була б попливла в піднебесся, якби я, самозречено надриваючи горло, нарешті не прорік останні слова монологу: "Явись! Явись! Явись! Пусть это жизни стоит!" — та, ледве тамуючи щасливі сльози, кинувся за лаштунки. Там, у сутінковім кутку, заплакав, до глибини душі зворушений мистецтвом власної декламації, потайки ждучи, що на сцені зараз загупають нетерпеливі, схвильовані кроки знаменитого сивоголового актора, який, звичайно, кинеться за лаштунки, аби обійняти й провістити мені славу на театральній ниві…

Але ніхто не розшукував мене і навіть ніхто не аплодував, а на сцені вже святотатно баляндрасив після мого, сповненого високих драматичних почуттів монологу, шкільний блазень. І блазня відібрали на міську олімпіаду, а мене — ні! Боляче вражений такою несправедливістю, я почвалав слідом за шанованим гостем, головою відбіркової комісії, до піонерської кімнати. Уздрівши на порозі мене, Перебендя звів трохи не до стелі сиві косматі брови, вхопився за них обіруч, підтягся, як на турникові, і лагідно усміхнувся до мене згори:

— Так і думав, що ви прийдете…

— З чого це ви — думали? — неприязно, ображено перепитав я.

Перебендя стрибнув на долівку, м'яко приземлився, пружинячи м'язами ніг, і тернув долоня об долоню:

— Бо — емоції! Сам таким був, знаю. Але не ловіть мене на слові, дорогий товаришу мій: тим, ким я є, ви не будете. Ви можете стати Наполеоном, Бальзаком, Платоном, Чкаловим, Миклухо-Маклаєм, Македонським, ну ким ще? — окрім актора. І це сказав вам Кузьма

Перебендя. Бо ви граєте лише самого себе і чуєте на сцені лише себе. Ви для себе — і актор, і глядач, і критик. Ви для себе — все, але тільки для себе. Велике ж акторське мистецтво, любий хлопчику мій, — мистецтво перевтілення і самозаперечення. Вбий себе, щоб народився інший — ось альфа й омега великого лицедійства, а ви себе вбити нездатні, бо надто любите себе. Тому ви ніколи не подивуєте і не зачаруєте світ з театральної сцени. Дивіться, хлопчику, на мене — я зараз покажу вам, що таке мистецтво перевтілення!

По тих словах Перебенді в кімнаті не стало — я ледве уздрів на підлозі за ніжкою стільця сиву, наче посріблену, мишку, яка щодуху чкурала під шафу. Наступної миті мишка розтанула в невідомості, натомість у точнім, рвучкім стрибкові між стільців летів вусатий, зизоокий кіт; кіт ніби крізь підлогу провалився, а на люстру, пронизливо цвірінькаючи, випурхнув горобчик; люстра згойднулася, по запилюжених плафонах метнулася вивірка, розпушила надкушений бублик хвоста і стрибнула на вішалку, де темніло пальто Кузьми Перебенді...

Коли я прочумався, актор уже стояв у пальті і натягав шкіряні, але до дірок пролузані на кінцях пальців рукавички. Узявшись до лисіючої кролячої шапки, він раптом повернув у мій бік поїдене гримом, наче шерсть міллю, обличчя і проголосив ще один монолог:

— А втім, грайте себе, грайте. Я — це світ, театр, трагедія, комедія й драма, але ж треба, щоб усе це було — світ, і театр, і драма, а не самі диктові декорації, по яких течуть фольгові ріки. Хто ви? Де ви? Звідки ви? Я цього не відчуваю, я цього не бачу, та ви й самі не знаєте! Атеїзм проходили? Так ось, учитель з атеїзму мав рацію: душі немає, це було б надто щедро, марнотратно для природи, аби ми одержували задарма, від народження душу. Душі немає, це каже вам Кузьма Перебендя, душу треба виростити самому, кожному для себе, це теж каже вам Кузьма Перебендя. Бо людина без душі — лише декорація, лише футляр, в якім скрипка і не ночувала. А ростити душу так само важко, як ростити хліб. Бажаю успіху!..

Він шаснув по кишенях пальта, дістав квадратик цупкого паперу і подав мені:

— Наступної суботи і щосуботи — ласкаво просю!..

Двері м'яко причинилися за актором, а в моїх тремтячих пальцях лишився папірець, де було видрукувано таке:

КУЗЬМА ПЕРЕБЕНДЯ

Дім під Лірою, помешк. 12

ИРІЙ

ВОЗНЕСІННЯ СВЯТОГО КІНДРАТА

Я вже мав гіркий досвід розчарувань.

Минулої весни готувався освідчитись однокласниці в коханні, напередодні Першотравня сусіда по парті сипнув у чорнильницю карбіду — жовтий дразливий дим виповнив клас, урок було зірвано. Караюча рука класного керівника упала на мене. Я покаявся в провині — не виказувати ж було товариша. Послали по матір, духопеликів якої я все ще боявся, і мій Першотравень був чорним, як день у коморі.

Лихі передчуття гнітили мене, але я поклав за краще не піддаватися настроєві; напередодні суботи вилизав дядькові парусинові черевики, хоч на них і минув сезон (було в їхній крейдяній білизні щось святкове!), підстригся в перукарні на П'ятикутках ("Я таки посаджу тебе на бочку! — багатообіцяюче мовив дядько Денис, коли я попрохав у нього тихцем від тітки три карбованці для перукаря. — Отоді вже замільйониться нам!") і спав на штанях із лижної пари, прасуючи їх.

А доля таки пожартувала зі мною: замість будинку під Лірою я втрапив суботнього вечора до асенізаційної валки.

Було щось небуденне, високе в тому, як ми збиралися, і це мене трохи втішило. Дядько дістав з горища фронтову сумку, яку ховав від діда Єврася, бо той поривався порізати її на підметки, вдарив об коліно, зтрушуючи пилюку — сіра хмарища завихорилася довкола абажура (дякувати богові, тітка Дора ще не повернулася з пивниці), зробив бутерброд з трьох буханців хліба та двох кусенів сала, а ще поклав до сумки піввінка цибулі, миску кислих огірків, дві часничини, дві півлітри коньяку власного виробництва — підфарбованого паленим цукром пійла, дюжину рогаликів і дюжину пиріжків з капустою та горохом (їх приносила з пивниці тітка Дора), решето помідорів-сливок, а яблук — без міри. По тому дядько вніс із хлівця старі лахи, і ми вбралися в кирзові шкарбани, які на всю Солом'янську вулицю волали їсти, аж мусили їм кинути по десяткові черствих горохвяників, у бавовняні штани, на яких за латками не видно було живого місця, і у ватні піджаки із саморобного сукна: в цих піджаках парубкували-дівували дід Єврась і баба Одарка. На голову собі дядько нап'яв вушанку, що в ній дід Єврась воював у першу імперіалістичну, а мені — пожованого коровою Манькою фетрового капелюха. Тим капелюхом тітка Дора досі йому дорікала: вертаючись від кума Цекала під величезною зеленоокою мухою, дядько повісив свою голову разом з капелюхом на кілок провітритися, бо ранком мусив здавати бухгалтерський звіт за квартал і хотів почуватися свіжим, а корова Манька, якій тієї ночі не спалося, за ніч зробила з капелюха гармонію і вдосвіта заграла на ній, усіх побудивши. Прокинувшись, дядько кинувся у двір, бо похопився за головою, а голова висіла на кілку цілісінька і тільки лупала очима в такт колінцям гопака, що його награвала зелена корова Манька. Дядько з великої радості, що корова знехтувала його головою, пішов навприсядки по двору, збивши таку куряву, що вона затьмарила ранішнє сонце і в Ирії ще довго теревенили про непередбачене астрономами сонячне затемнення й боялися, що то — на війну.

Нарешті ми вийшли в темний осінній вечір. Місяць ще не вибрався з-за шиферних дахів Солом'янки, лампочки на перехрестях ледве блимали з-під бляшанок — робочий день контролерів закінчився і солом'янчаки, хитромудро обминувши з допомогою голок та дротів електролічильники, повмикали нагрівачі й плитки. Але ми навіть жовті плями перехресть обминали десятою дорогою — тулилися до парканів, нишкли по глухих провулках, брели через городи: втрапити на колючі язики солом'янчан аж ніяк не входило в далекосяжні плани дядька Дениса, та і я, звичайно, не прагнув у такім вбранні здибати однокласників, а надто дівчину з календаря, хіба що, коли б їй загрожувала смертельна небезпека…

…Вона ввійшла в жовте коло від вуличного ліхтаря, голубим зблиснули її кісники, а чорна тінь уже скрадалася до неї від паркану і лезо ножа горіло білим вогнем просто місяця, який визирнув на той мент з-за хмари, і вона зойкнула, бо помітила нападника. Я ментом перестрибнув паркан, опершись рукою об стовпець, як стрибають у кіно, а друга моя рука уже хапала нападника за карк. Він скрикнув і повернув до мене перестрашене обличчя, тоді я вдарив його в пах, і він заточився і впав у канаву, хоч ніж його в останню хвилину басамнув по моїх грудях. Я повільно облягав на посріблений місяцем пісок вулиці, і дівчина з настінного календаря схилилася наді мною, гірко ридаючи, бо думала, що я мертвий, але я був тільки поранений. До шибок лікарняної палати тулилися пласкі обличчя однокласників, вражених моїм подвигом, але до мене нікого не впускали, окрім дівчини з календаря, і вона принесла газету з указом Верховної Ради про нагородження Михайла Решéта (Решéт — звучить вагоміше, аніж Решето, Решето — зовсім по-пакульськи), про нагородження Михайла Решéта орденом. Вона стоятиме біля сніжно-білого ліжка, і крізь холодні скельця окулярів зворушено і трохи засоромлено сяятимуть її розумні очі — очі відмінниці, майбутньої медалістки, і вона казатиме тихим, ніжним голосом, ніжним, тихим голосом вона казатиме: "Я люблю тебе, Решéте"…

А тим часом під підошвами наших шкарбанів уже шаруділо капустяне ошмаття ринку; халабуда тітчиної пивниці височіла над торговими рядами, ніби середньовічний замок на березі темної нічної ріки; від

смітниці увсібіч шаснули пацюки, пахло розімлілими динями, кавунами, яблуками; кисляком дихнув молочний павільйон, гіркуватими солодощами — олійний, а назустріч уже плив, відтісняючи щедрість базарних запахів, гострохлорний дух громадської вбиральні. Дядько Денис узяв мене за лікоть, змовницьки зашепотів у самісіньке вухо:

— Ти ж хочеш приїхати в Пакуль у чорному "опелі"? Щоб усі, з ким ти свиней пас, сказали: дивіться, було Решето, на свині верхи їздило, а що з ним місто зробило — на власній машині наш Решéт приїхав. Так слухай мене уважно і роби, як я робитиму. Сьогодні або ніколи. Або я стану першою бочкою асенізаційної валки, або — прощайте, мрії… А коли ти — перша бочка, ти — начальник над усією валкою, в твоїх руках сім бочок і семеро коней. Гору грошей можна нагребти уміючи, я уже підрахував. Тебе я посаджу на другу чи третю бочку, це вигодніше, аніж закінчити університет і скніти в якомусь Пакулі на вчительській ставці, підростеш — дядькові ще як дякуватимеш…

— Шановний Денисе Єврасовичу! Ласкаво просимо зайняти своє місце в оркестрі! — прогучав від вбиральні, що сірим, розпластаним по землі птахом бовваніла в темряві, хриплий, проте лагідний голос.

— Дід Кіндрат, перша бочка! — зашепотів дядько. — На той світ сьогодні збирається, а очі ще — як у сови, за кілометр бачить. Не відходь від нього ані на крок, і коли що — хапай віжки та охляп на бочку! — Двома меткими вальцями дядько виліпив на обличчі приязний посміх і відгукнувся голосом, з якого цідився золотистий мед: — Поспішаю, поспішаю, маестро! Ось навчаю свого племінника розуму. Як кажуть, молодь — наше майбутнє, наша надія. Хай знає, що у нас — будь-яка професія почесна. А вже асенізатор — перша людина на всю громаду… — Тут дядько знову дихнув на мене часниковим духом: — Любить старий, коли про лайновозів високо співаєш. Ти це собі там, у башці, червоним олівцем відміть… — І попрямцював до вибіленої вапном продовгуватої бочки на Кіндратів голос: — Я вже йому вуха протуркав мудрими вашими словами: ми — венозна кров міста, кров, яка очищає, оновлює тіло Ірію…

Хлопчак наслухався моїх балачок і доймає: покажи та покажи мені діда Кіндрата, що в асенізаційній бочці партизанам зброю возив!

— Було, було… — довірливо і добродушно проказав дід Кіндрат.

Він сидів на бочці охляп, у білій сорочці і солом'янім брилі, криси якого золотіли крізь ніч довкола дідової голови, наче німб. Кінчики пишних вусів були засунуті за широкий брезентовий пояс, на мідній лискучій пряжці якого сріблився черпак, цеховий знак ирійського асенізатора. — Було… Ну, Денисе Єврасовичу, беріть кірчик та ходіть до ями, а ми з вашим козаком до помпи станемо, бо хлопці вже підтоптались. Зарядку ранками робиш?

— Та ні… — я не набрався духу сказати неправду.

— Чому?

— Усе часу нема.

— А я — роблю! — гордо мовив дід і ковзнув з бочки.

Сивий мерин рушив слідом, рипнувши колісьми. Ми втрьох підійшли до помпи, що жвакала під стіною вбиральні.

— Висушіть, хлопці, свої чуби, а ми з козаком силами поміряємось. Подивлюсь, яка зміна росте…

Підстьобнутий дідовими словами, я хвацько виліз на помпу і вхопився за ще теплі, вилищені держална. Не ждучи на діда, щосили сіпнув до себе важіль — помпа зітхнула і в бочку забулькало. Але підняти важіль угору не стало сил і, налившись буряковим розсолом, я покірно чекав, поки дід Кіндрат кресане сірником, розпалить люльку, що обрисами нагадувала відтиснений на блясі черпак.

— Як казав один — не поспішай попереду батька до роботи, робота — не ліс, до вовка не втече, — мудро усміхнувся дід Кіндрат, розіп'ятий на підсвіченому міськими вогнями небі. Він видихнув рожевий дим, потяг важіль до себе, і помпа засопла. — А щодо партизанів, то так воно й було, як ото кажуть, а що добріхують за моєю спиною — того не знаю. Возив я партизанам ружжа, і ще дещо возив. І від них теж привозив гостинці. Такі гостинці, що як вибухнуло на майдані, то лишень позаторік останній німець з неба впав — так високо його підкинуло. Вожу та вожу, коли перестрівають троє їхніх під Собакаревою горою. Гут, гут, джеркочуть, показуй, що везеш. Мабуть, хтось уже накапав на мене. Відкрив я затичку — звісно, запахло. Гут, гут, шварґотять, а на дні що? Лізте, одказую їм, пірнайте, коли віри нема. Зняли вони автомати і всі троє пірнули в бочку. Я швиденько затичку на місце, прикладом автомата глибше пригатив, аби зсередини не вибили, і повіз до партизанів у гості. А партизани визирали мене за горою в переліску. Під'їхав до хлопців, розвернувся, затичку вийняв і кажу по-німецьки, бо я по-їхньому знаю, в імперіалістичну вивчився: гут, гут, а киш! Вони ж не вилазять, тільки кумкають з великого переляку…

Муркотливий голос діда Кіндрата відпливав усе далі й далі, а відтак його заглушив бовкіт крові у скронях — так б'ють на сполох; долоні мені горіли вогнем, і полум'я, прохоплюючись поміж пальців, лизало дерев'яне руків'я — в гніткий дух вбиральні вплівся запах березового диму. Поперек переломився навпіл, і на переломі шпигало сотнями швайок. Піт струмів по тілу, наче біг я під літньою леєю, і в шкарбанах уже хлюпало. А за хвилину я не відчував ані шкарбанів, ані власного тіла, що здерев'яніло, стало придатком до помпи, яка невтомно й безжально жвакала, то піднімаючи мене в зоряне небо, то кидаючи на землю. І не було ні думок, ні почуттів, ні бажань, окрім смішної півнячої впертості: не випустити з рук держалка, не попросити в діда Кіндрата перепочинку…

— …Люди, кажу, будуть із тебе! — прорвався до мене, нарешті, крізь оглушливу тишу дідів голос. — Та розчепи руки, бочки вже повні, розчепи, кажу!

Я випустив важіль помпи і ступив на землю, що вигойдувалася, наче човен.

— Відіб'єш у хлопця охоту, — мовили од бочок.

— Хай знає, який наш хліб, — одказав дід Кіндрат і пахнув люлькою — рожевуваті іскри сипонули з неї, пропливли крізь темряву і повисли в небі, де Чумацький Шлях, зорями. — Кістка в нього пакульська… Ну, козаки, піднімайте вітрила!

Сидячи на останній бочці валки, що перебродила майдан, я потроху очумувався після помпи. Дядько тримав кінці віжок, наче кермо велосипеда, і дивився просто себе, а між тим шепотів до мене під торохкотіння коліс по бруківці:

— Ну, що він тобі? Що він сказав? Чого мовчиш, як пень? Слухай уважно. Я розробив план. Ти пильнуватимеш цієї бочки. Коли що — хапай віжки і рулюй. А я рвону на абордаж. Хай потім спробують скинути, я зуби покажу… — Він справді клацнув зубами, іскри сипонули з рота. — А як стану першою бочкою у валці, усе лайно в Ирії буде наше, і з кожного відерця — по гривенику. А в сезон — ще по п'ятачкові. Ирійські городи понад шляхом — до Пакуля. Хочеш мати картоплю — купуй фекалії. Лайно наше — гроші ваші…

І дядько Денис залився щасливим, дрібненьким, як мак, смішком.

Валка задумливо, меланхолійно вервечилася вечірньою вулицею; лунко кресали бруківку копита коней, торохкотіли ковані залізом колеса, плюхали й зітхали в ковдобинах бочки, а гострий, густий дух снував по піщаних хідниках, по напнутих між штахет темно-сірих полотнищах дворів, по цяткованих літніми кухоньками городах, заганяв у вулочки та сліпаки сиротливі постаті міщан, що припізнилися, а тих, кого цієї м'якої осінньої ночі гризло безсоння, примушував поспіхом бамкати дверима, вікнами й кватирками. Той дух вирізняв асенізаційну валку з-поміж

узвичаєного міського мурашника, піднімав над буденністю, усамітнював та втаємничував. З останньої бочки валка скидалася на чудернацьку похоронну процесію, сірі вапновані мари якої з суворою німотою пропливають крізь зачумлене, зачучверіле в страсі місто; а ще — на давній потяг з сімома вагончиками: дід Кіндрат так розсмоктав свою люльку, що вона випльовувала в ніч снопи іскор, наче паротяг дядька Якова, а дим білими клубами застеляв річище вулиці й звільна котився по шиферноблящаних арійських дахах.

Місто спало під зоряним небом, поклавшись на остуджену ніччю землю та зітхаючи крізь сон, зовсім як корова Манька у дворі Солом'яників, неоглядно велике в пітьмі і загадкове. Здається, я вперше бачив Ірій так близько, без денних прикрас і камуфляжів він видавався ще принаднішим, звабливішим, аніж удень, обіцяючи мені, початкуючому Колумбові, континенти, галактики незвіданого життя. І, сидячи на тряскій бочці з фекаліями, що хлюпотіли, бовталися, позіхали, я подумки йшов по захмарних вершинах своїх, яких не в силі була зчесати, приземлити навіть сувора солом'янська реальність. Свій Ірій, а з ним і самого себе, я вільно пересовував по географічній, просторовій та часовій карті, бо мені вже замало було одного життя і одної, біля земної галактики. Майбутнє завжди було мені таким же реальним, як і сьогоднішній день, а можливо, ще реальнішим. Не один ранок, продерши очі, я котився з материної печі до вікна зирнути, чи не приземлився за вишеньками космічний корабель, що його послала до нас інша, далека цивілізація. Корабель мав приземлитися саме на нашім городі або в полі біля городу, бо вони, там, у кораблі, узнали, що я про них думаю і жду їх. Існує телепатія, і вони мене знайдуть, вирізнять з-поміж людських мільярдів. "Недоколиханий ти в мене, — жалісливо зітхала мати, — не було коли колихати, саме будувалися з батьком, думалося жити, а бач..."

А якось ми їхали до Ірію, я сидів на мішках з картоплею, мати шелепала кирзовими чобітьми за возом. Сходило сонце, червоне, як кавун, який мати обіцяла мені купити в місті, коли спродамося, і злизувало довгими рожевими язиками паморозь з косогорів узбіч шляху. Місяць уже висів у бляклому небі — тонкий, прозорий, наче остання

лусточка сала, що її мати ховає для затовки на високій полиці, — я розказував матері про майбутні космічні польоти. Я знав системи двигунів, пропоновані фантастами і науковцями, знав швидкості, які треба вибирати, аби відірватися від Землі, Місяця, Марса, Венери, Юпітера і всіх інших планет, знав про канали на Марсі, кратери на Місяці і про атмосферу Венери, і все те висипáв перед безмовною матір'ю, закуфаєною, завішеною в теплі хустки, підперезаною конопляним мотузком, і мати терпляче слухала, похитуючи головою в такт моїм словам і глухому човганню щербатих кобилячих копит по битій дорозі.

Отак, на мішках з картоплею, на торохких возах, запряжених худоребрими шкапами, започатковувалася космічна ера людства...

...Тоді Кіндрат, але його зватимуть уже не Кіндрат, а якось космічніше — Кін, Кір (персидський цар Кір, урок історії), тоді даватимуть людям звучні імена, а не якісь там пакульські Кіндрати, Дениси, Горпини, Параски, Домахи, Єврасі. Кір покладе на пульт свої вузлуваті, з темно-синіми валами вен руки і скаже: "Ти, Решéт, поведеш далі наш космічний корабель і посадиш його на Землю, а я доживаю останні хвилини, я іду од вас на тисячу років, бо тільки через тисячу літ людство навчиться реставровувати індивідуальність за її генетичним кодом", — і дві сльозинки побіжать з його лагідних очей по сірих в'ялих щоках до золотистих вусів, що потічками спадатимуть на срібногрудий комбінезон, але він не заплаче, а вклониться нам і зникне в глибинах корабля, а ми стоятимемо непорушно в капітанській кабіні і затуманеними очима дивитимемося, як по стінах-телеекранах крізь чорноту космосу лолотіє маковиння астероїдів та далеких зір, як мерехтить блискітками хвоста заблудна комета, як підморгує на планеті, повз яку несемося, космічний маяк, і тільки застережливий згук про небезпеку та тривожне бриніння приладів пробудили мене від сумовитих роздумів про тимчасовість і безкінечність людського буття. Я звів очі і побачив просто корабля багряну заграву, в яку ми падали, клубок розплавленої космічної магми, що пожадливо вибухав язиками полум'я. Я упав у капітанське крісло за приціл атомної гармати, залишався один-однісінький запал, і тільки від мене залежала зараз доля експедиції, на результати якої з нетерпінням

чекає Земля. Земля, що стежить нині за кожним моїм рухом, Земля, де завмерла перед екраном телевізора моя дівчина з календаря. Я відчув на собі підбадьорюючий погляд її сірих очей і вистрелив, і тьмяно-багряне сяйво попереду вибухнуло та розлетілося на вогняне шмаття, а космічний корабель пронісся крізь розбризкану магму, наче розпечена куля крізь дощ, і Земля радісно усміхнулася мені з-за баговиння хмар — у неї було обличчя дівчини з календаря, і серйозні вдумливі очі відмінниці щасливо сяяли за синіми скельцями океанів. Я відкинувся на спинку сидіння, безмовно стежачи за барвистою скоромовкою автоматів на пульті — вони приземляли корабель.

Але мені не хотілося урочистих зустрічей. Я почувався вкрай стомленим поєдинком, і коли корпус корабля схолов, я одяг гравітаційні крила та вийшов через боковий відсік ракети. Я плив високо в небі над білими, ніби вирізьбленими з рафінаду, який я так любив у дитинстві, містами, містами, де стелилися широкі зелені вулиці, а дахи будинків нагадували склепіння обсерваторій. Вони прозорішали, коли сонце зкочувалося з зеніту, і високе синє небо з білими кораблями хмар дивилося в кімнати. Діти злітали над вершинами дерев на барвистих крильцях, наче метелики, і знову пурхали в зелень, а відтак за білими прямокутниками завішених у ліси заводів та фабрик золотисто спалахнула залита сонцем долина з синіми жилками річок. Я виписав коло над безкраїм лугом і побачив її, дівчину з календаря, вона ішла між високих шовковистих трав і збирала для мене між сріблясточолої метлиці червоні вогники лугових гвоздичок, вона побачила мене і, завинена в ясну лискучу тканину, що леліла під сонцем, буцім джерельна вода, побігла назустріч по зеленому трав'яному морю, розкинувши руки, наче крила…

— Ти що, заснув верхи на бочці?! — штовхав мене під боки дядько Денис. — "Мечты, мечты, где ваша сладость, ушли мечты, осталась — гадость…" — і він хихикнув. — Хто замолоду не мріяв? Як стали німці в Німеччину молодих забирати, викопав мені батько схованку в городі. Ідеш ніби до вбиральні, а з неї — лаз, дошками затулений. І просидів я там більше року, прислухаючись до шелесту вбиральні і доокруж. Сопе

сусіда у вбиральні, а ти лежиш — і нічичирк, а подумки — в лісі, партизанів на німчуру ведеш, "ура" кричиш, атакуєш, оточуєш, у тил проникаєш, генералів уполонюєш, часом самому Гітлеру горло залещатиш, і вже в білокам'яній Москві, уже товариш Калінін тобі особисто руку тисне і з високою нагородою вітає, і вертаєш ти в свій Ирій, на Солом'янку, героїчним героєм, і якась там Гапка, що досі не хотіла з тобою постояти біля тину, божеволіє од брязкоту твоїх орденів і мужнього рипіння хромових командирських чобіт... Отак промріяв я, аж поки за Собакаревою горою наші кулемети не зататакали. Тоді зайшов до вбиральні батько, покахикав, викликаючи, і розсудливо мовив: "Треба, сину, трохи попартизанити, буде тобі по війні слава і почот..." Я швиденько переодягся в чисте, танку німецьку, що її батько поцупив, маючи на думці колись орати нею, дістав з-під стріхи, загнуздав ретязьком та й подався в ліс партизанити. Тільки я на узлісся, аж наші навстріч: "Куди, хлопче, розігнався?" — "Таж партизанити батько сказали..." — "Е, трохи припізнився, — засміялися. — Розгнуздуй танку, на переплавку піде, а тягатимеш нашу "сорокап'ятку", бо коней постріляно". Отак, із "сорокап'яткою" я й дістався щасливо до Берліна і медалю маю... Та що ж се той Кіндрат свистоголовий не повертає? У мене кишки вже марш грають...

І хоч було мені нудно й тоскно від дядькових екскурсій у минуле, і весь я зі своїми видіннями збридився собі, але той бадьорий марш відхукав стужавілу на вітрі слів душу. Спершу пробилося до мене басовите гучання труб, відтак ніжно заспівала флейта, а після голосистого кларнетового соло чітко забили барабани. Марш дядькових кишок був оптимістичний і життєрадісний, наче кіно, я підвів голову і побачив просто себе Собакареву гору, попід якою вервечилася наша валка. З-за хмари злодійкувато визирнув місяць-повня. Білий туман плив од Стрижня і дихав у долину сизуватим перегоном. Зорі висіли вниз головами і таємниче підморгували. Срібний ківш Великої Ведмедиці світився на чолопочку неба, буцім черпак на блясі діда Кіндрата.

— На колгоспне поле вивів, охмондя! — скинувся дядько. — А люди, чиї городи під горою, по двадцять рупчиків за бочку давали...

Валка і справді проминула колгоспні бурти та виїздила на картоплянище; колеса зі скрипом, вискотом пірнали в розори. Поля мліли в сріблястому місячному мареві, неначе велетенська сцена, відділена від зали прозорою батистовою завісою, за якою ось-ось має початися лицедійство.

Обоз розвернувся і став півколом. Мерин діда Кіндрата світився посередині, біля нього золотів, все виразніше і ясніше вписуваний у ніч крисами дідового капелюха, німб. Небо зупинилося у своїм замисленім кружелянні і не спускало з нас зірких бистрих очей. Ось-ось мало статися щось велике, і по моїм тілі поповзли холодні мурахи.

— Від-кри-ва-а-ай! — неголосно, але поважно й строго прогучав дід Кіндрат.

Дзенькнули ланцюжки, якими припнуто до бочок затички, заплюскотіло, задзюрчало, задзюрило; вітер був теплий, з Ирію, і крізь дух прив'ялого бадилля, розмоклої землі, перестиглого полину та нехворощі пробивалася приємна гіркота паровозного диму. Дядько Денис застелив передок бочки газетою і викладав з сумки буханці хліба, перекладені куснями печеного сала, цибулю, кислі огірки, рогалики, пиріжки з капустою і пиріжки з горохом. Не чекаючи на загальні будьздоровлення, він перехилив пляшку з підфарбованим пійлом та замолотив у тридцять три зуби, буцім прибіг із голодного краю. Помітивши, що я меланхолійно стежу за його роботою, хоч мої кишки давно підігрували дядьковим, дядько Денис сердито буркнув:

— Лопай, бо потім не буде коли!..

Валкарі на сусідніх бочках теж апетитно й дружно плямкали, жвакали, чавкали, аж по той бік Стрижня завалували потривожені пси і вороння, що ночувало в лісі на Собакаревій горі, прокинулося, загомоніло та знялося в небо над сиві пасма туману. Але тільки-но я взявся до пиріжків, як підвівся і став на бочку дід Кідрат. Туман сягав йому грудей,

плечі та голова велично виростали з сивої мли, трохи не сягаючи небосхилу. Дзенькнуло скло, повіяло гострим духом. Лишень дід Кіндрат тримав у правиці пляшку з молоком — був непитущий.

— Брати мої з народження і товариші по тяжкому ремеслу нашому! — проказав дід густим зворушеним голосом та похилив голову в глибокій задумі. Було чути, як шелестять гривами коні. — Я — останній потомственний асенізатор у славному Ирії. Потомственний, бо і батько мій, і дід, і прадід щоночі подорожували на цій бочці в повиті туманами довколишні поля. Останній — бо ирійці будують каналізацію і підкопуються навіть під Солом'янку, а син мій інженерує, онук — вчиться на самольотчика. Отож я, потомственний, останній асенізатор, кажу вам, що залишаєтеся після мене: живіть так, аби не затуляти сонця від сусіди свого. Я не кажу: любіть іншого, як самого себе, позаяк не вірю в святенників з сахариновими очима, не вірю в їхню святість. Я кажу: любіть Людину в самих собі і в ближньому своєму. Я не кажу: підставте ліву щоку, коли вас ляснуть по правій, бо така все добрість неприродна для людського єства. Я кажу: не замахуйтеся, поки на вас не замахнуться. Я не кажу: не дихайте, щоб ненароком не проковтнуть комашину. Я кажу: переступіть мурашину дорогу і йдіть далі. Отак — лагідністю та правдою — і живіть у світі, чесно роблячи свою справу там, куди вас поставила громада. Бо не те важливо, що робить людина, а як вона робить. Оце і всі мої заповіти вам, чесні лайновози. А зараз, братове, випийте за душу діда Кіндрата, бо чую: останню свою бочку привіз я…

Тихо було довкола, лише валували на Солом'янці пси та булькало в пляшках. Хтось схлипнув. Дядько Денис уже не плямкав, він напружився струною і глухо бринів на вітру.

— Пильнуй… — прошепотів мені на вухо. — Ухопись за віжки і — нікому…

У небі урочисто й ніжно засурмили сурми, ківш Великої Ведмедиці здригнувся і, призорений кінцем держална до зеніту, перевертаючись, повільно поплив униз, буцім стріла екскаватора; зорі виростали просто

наших очей, неначе ліхтарі автомашин, що котять з гори; сріблясте мінливе сяйво струменіло на поля, висріблюючи бочки, коней, людей і кожну бадилину; те сяєво, вихлюпнувши з черпака Великої Ведмедиці, взяло на пінистий гребінь діда Кіндрата і понесло в темно-синє небо. За мент небо збрижилося, розчахнулося — золотий дідів німб востаннє зблиснув між блакитних небесних бганок і навіки зник. Велика Ведмедиця повільно спливла угору, згойднулася і вляглась на своє звичне місце посеред усіяного зорями небозводу. Темно-синя парасоля над нами знову напнулася, розгладивши зморшки, і заніміла в одвічному мудрому русі, наче могутня ріка, в якій хвилину тому скинулася сом-риба.

Але поки валкарі, вражені з чуда, дивилися на небо вслід своєму багаторічному поводиреві, дядько Денис обома відштовхнувся від голобель, чорним вороном пролетів над картоплянищем і осідлав бочку діда Кіндрата. Пам'ятаючи дядьків наказ, я підхопив віжки. Усе сталося так блискавично, несподівано, навально, що асенізатори причумлено мовчали; раптом дідів мерин жалібно, осамотнено заіржав, зіп'явся на задні ноги і поскакав за Кіндратом по крутій, вистеленій сувоями туману, що тепер клубився аж до зеніту, небесній дорозі. Дубова бочка котилася слідом, погрюкуючи у вікнинах, між білих пасм, а на бочці, наче павук на павутині, яку підхопив вітер, висів дядько Денис. Мерин, полискуючи сріблястими боками, забирався все вище й вище, буцім по гвинтових сходах, і був уже височенько, коли дядько нарешті наважився пуститися бочки. Він летів сторчма, наче стрибав з крутого берега у воду, але біля землі дядькове черево та гузно переважили, і він по плечі занурився в гноївку, сама голова бовваніла над долом, наче капустина. Перестук меринових копит об туман розтанув у небі, і продовгувата тінь його зникла з-посеред наших очей в ополонці зеніту. Тої ж хвилини валка без жодного слова, без команди дружно рушила з поля. Мій кінь, як я не віжкував, прилаштувався до валки і повервечився слідом.

— Куди ж ви, братове? — заволав з гноївки дядько Денис, пирхаючи, ніби після купелі. — Людина ж у біді! Уже й забули Кіндратове слово! Ех, люди, люди… Михаль, та гукни ж їм!..

Але тут розчинилося небо, згойднувши ряску зір, і над нами прогучав владний голос діда Кіндрата:

— Геть хапуг з лав чесних лайновозів!

Асенізатори на бочках брязнули мідними черпаками, в лад підхопили:

— Геть хапуг з лав чесних лайновозів!..

І валка поїхала у бік Ирію, небо над яким блідо світилося; я зістрибнув з бочки, кинув віжки на спину коневі та вернувся до видолка, в якім плюхався дядько Денис. Уздрівши мене, дядько простогнав:

— Кинь пасок, Михайлику!..

Я зняв пасок, але він був закороткий. Обережно намацуючи ногою дно, забрів по груди в гноївку. Далі ступати боявся, а паска не вистачало. Дядько Денис доточив його своїм язиком, зав'язавши тугий вузол, і повільно вибирався з долу, час од часу шпортаючи в гноївку, аж булькотіло.

Нарешті ми вибралися на сухе і мовчки побрели до Стрижня. Зоряне небо посміхалося іронічно, лагідно, з легким смутком, наче дід Кіндрат, і від сорому ми не наважувалися звести очі. Від нас тхнуло на кілометр — миші шастали в нори, а молоді сосни розбігалися по пагорбах і стриміли віддаля густими темними гребінцями.

Жаби вискочили з ріки, мов з окропу, коли я й дядько увійшли у воду та побрели на глибоке. Щуки, вигнувшись лискучими, щойно шинованими колісьми, покотили по греблі у бік рибрадгоспівського ставка; карасі шкандибали за ними навздогінці на лапатих хвостах, буцім на ходулях. Довго дивився їм услід дядько Денис і раптом сказав без звичайного озлоблення, навіть з добрістю в голосі:

— І ці од нас утікають…

По хвилі сумно додав:

— По самі вуха в лайні ми сьогодні сиділи, Михайлику…

Я мовчав.

Між тим м'яка, хоч і прохолодна вода, вода, що пахла пакульськими лугами і торфовищами (Стрижень починався біля Пакуля), повільно обволікала нас, змиваючи бруд. Дядько Денис пірнав у ріку з головою, пльохався, ляпав по воді долонями, брязкався, полоскав рота, пускаючи гінкі водограї, що злітали в небі і падали на Ирій теплим дощем.

— Скидай дрантя, — пирхнув дядько. — Хай пливе за водою. Все одно у валці вже нам не бувать. А через ліс і в трусах перебіжимо… — Він хапливо вилузувався з куфайки, піджака, ватника. — Хай воно пропаде усе пропадом — не заплачу. А як тітка запитає, де барахло, скажемо — у лісі перестріли бандити і роздягли! Ех, Михайлику, думаєш, дядько і душу за копійку продасть? Хіба б не хотів я, аби і мене, як діда Кіндрата, на небо живцем зачерпнули? Тільки не витанцьовується. А хіба оновитися не хочеться, наче іконі у пакульського отця Савки? Тільки ж іржі на мені в три пальці і жоден піп не допоможе. Звечора думаєш: завтра почну нове життя, чисте і світле. А вранці тебе стиснуть в автобусі, наче камсину в бочці, потім вистрелять тобою з дверей, аж несешся ти зі свистом два квартали від зупинки до водоконтори, лякаючи гав та горобців і збиваючи головою радіоантени з дахів; нарешті падаєш на свій стілець і півгодини віддихуєшся. І поки ти віддихуєшся, хапаючи фіолетове, настояне на чорнилі конторське повітря, під'їздить до парадного гайку на конторській, кофейних тонів "Победі" директор водоконтори, такий же, як і ти, репаний пакулець Омелько Омелькович… І скалка тобі в самісіньке серце: чим ти гірший од Омелька? Тільки й того, що Омелько на кожних зборах у бухгалтерському технікумі товк воду в ступі і дотовкся, що призначили його директором водоконтори. Тепер їздить на

роботу в державній "Побєді", а тебе в автобусі б'ють і тіпають, наче коноплі на терниці. І поганенька обивательська заздрість точить тобі душу. Розумієш, що обивательська, усе розумієш — а… Тут ще Дора: "Омельчиха в Пакуль по вишні на "Побєді" котить, а ми за нею пилюку ковтаємо". — "Не паси завидющими очима чужого товару, бо свій розбіжиться, — скажеш їй, — і все те минуще, проштрафиться Омелько — на викиштель його, і машину заберуть, і, може, мене замість Омелька настановлять, і возитиму я тебе, Дорюнечко, на "Побєді" в твоє задоволення". Дора на те посміхнеться скрива, наче рану сіллю посипле, а ти стоїш стовпом мальованим та й думу думаєш: пливуть роки, пливуть, і якщо не зараз, то коли?

— Матимете ще й машину, дядьку… Обоє ж працюєте. Куди гроші дівати?

— Думав на вошах розбагатіти — інститут закрили, — з серцем казав дядько, ніби й не чуючи моєї втішливої мови. — Лотереї з'явилися — ну, гадкую, це вже воно. Аж бач — поманить та й зникне, поманить та й зникне. І так від тиражу до тиражу. З асенізаторами, було, всміхнулося — аж ось воно як: і лайновозів тепер святих треба. Тільки на кабана надія…

Дядько виліз із води і підтюпцем через ліс подався додому. Я подрібцював слідом.

Тут лучилася нам з дядьком дивна пригода. Не пробігли ми й кілометра, як попереду загуло, затріщало, загуготіло. Здавалося, навстріч, ламаючи дерева, котить лавина. Уже земля тремтіла й постогнувала під ногами. За кілька метрів здригнулися, попливли вниз, підтяті, верхівки велетенських сосон. Ми ледве встигли кинутися вбік та впасти на мокру глицю: мимо пронеслося зі скреготом і тупотом, підминаючи дерева, ніби траву, щось велетеньке, чорне, і зникло в лісових нетрях.

— Т... т... танк! — ловлячи дрижаки з переполоху й холоду, процокав дядько Денис, коли гуркіт і тріск віддалилися, як відкочується на край неба грім. — Маневри, мабуть. А мо', на війну? Удосвіта по сіль мотнемося.

Студена нічна вологість підганяла нас і, вибігши на узлісся, ми перелізли через тин та вже марили теплою постіллю, коли перед очима постала велика руїна. У будинку Солом'яників світилося, лампа на ґанку теж горіла, і жовклі пасмуги світла розлініювали сад, розчахний навпіл широчезною розорою, буцім тут щойно проповз з опущеною лопатою дизельний бульдозер. Яблуні, які трапилися йому на шляху, були викорчувані з корінням та втоптані в пісок, що білів під злузаною скоринкою чорнозему. Розора починалася там, де ще увечері стояв гараж із кабаном — тепер не було ні гаража, ні кабана! Не теленькав ніжним сором'язливим голоском і Нерон-Балалайка. Тітка Дора сиділа на приступці ґанку, ревма ревучи. Розора тяглася в край городу, де дотепер стояв хлівець старих Солом'яників, ковтала його разом з зеленою коровою Манькою і вервечилася за потрощені паркани в бік лісу.

— А де ж це тебе, недоколиханого, носило! — заголосила тітка Дора, навіть не завваживши, що ми тремтимо в самих трусах. — Де ж це тебе чорти волочили?..

— Бо не знаєш... — відгризнувся дядько. — А що?

— Невже ж тобі повилазило? Кабан з гаражем утік!..

ЖУК, ЖУЧКИ І ГУЇГНГНМИ

А винним у нічному переполосі Солом'яників було миршаве пакульське лисиченя, яке, заблукавши, втрапило на наш город, уздріло в просі сконструйоване матір'ю зі старої кофти та моїх спіднів опудало і з великого дива сказилося. Сказившись, воно осміліло та покусало нашого півня. На півнячий крик вискочила з хати моя матір. Лисиченя пірнуло в

бочку з водою і зникло без сліду (скільки дядьки не закидали бредень у тій бочці, нічогісінько не піймали). Півень, хоч і тягав по двору крило, проте невдовзі оклигав і знову пас курей. Тільки й того, що, злетівши на тип, уже не кукурікав, а вив по-лисячи, тонко й жалібно. А відтак і кури наші вивчилися вити по-лисячи, і весь Пакуль ходив слухати те виття. Голова пообіцяв влаштувати восени, коли впораються з картоплею, облаву. Тим часом кури перестали нестися, а цілісінькі дні греблися під горою, лаштуючи нори. Тільки тепер матір утямила, що вони показилися, і щоб не мати клопотів із сільським ветеринаром, тихцем порізала курей та закопала у вишеньках. Але півня не спіймала і ждала вечора, коли той придибцяє на сідало.

Коли ж нагодилась в Пакуль тітка Дора, яка саме прибрала до рук пивницю на ринку. Тітка поварилася на дармовицю, розпатрала півня і вдома засмажила на великому вогні, натопивши три казани ніжно-жовтого смальцю, яким і старі й молоді Солом'яники досі мастять взуття, економлячи на кремові. Смаженину тітка виставила на вітрину пивниці, і вона пролежала там три роки, сім місяців і дев'ять днів, слугуючи для п'яничок за приманку, буцім мідна блешня для довірливих риб. Кілька разів на день півня урочисто зважували, клали на тарілку з золотою облямівкою, а по тому, з усіх боків обнюханого, знову пускали за скло вітрини — він був так мудро засмажений, що не боявся ані сокири, ані пили, не те що зубів.

Але після трьох років, семи місяців і дев'яти днів півень занудьгував на вітрині та почав нестися. Він зніс сине, як і сам, у пупирцях, яйце, що нагадувало качине. Тітка, пам'ятаючи про сказ, забоялася смажити його для п'яничок, а принесла додому, зварила вкруту і покришила своїй половинці курки. Проте сказ із яйця не виварився: половина курки сказилася та, вимахуючи єдиним крилом, кинулася на Нерона-Балалайку, буцім на кревного ворога. Пес, хоч і був дуже незлобливий, мусив боронитися. Скуштувавши курячої крові, він теж сказився, вислизнув з ошийника і стрибнув прямісінько в пащеку кабанові, якого саме годувала тітка Дора: поклав за краще покінчити життя самогубством.

Кабан проковтнув Нерона-Балалайку, буцім муху, і сказився: вирвав із землі гараж та посунув уперед, трощачи й з'їдаючи усе на своїм шляху. Найкраща в світі броня (її діставав для гаражів та собачих будок пройдакуватий солом'янець на номернім заводі) надійно захищала його зусібіч. Після Нерона-Балалайки жертвою оскаженілого кабана стала зелена корова Манька, яку потворисько проковтнуло разом із дощатим хлівцем. Тільки половина курки, що належала після поділу старим Солом'яникам, встигла в останній мент, коли вже зачинялася ненаситна пащека, ковзнути між зубів і, хоч позбувшись хвоста, і пурхнути на дах будинку.

Але після такої пригоди вона із рябої стала геть сива…

Удосвіта, ледве мжичка осіннього дня просіялася крізь ніч, ми без задніх ніг (вони дрібцювали слідом) погналися за втікачем. Дороговказом була жовта пасмуга, що губилася в сповитому вогким туманом лісі. Ми з дядьком уже пройшли півдороги, коли позаду почулося жалібне теленькання і крізь сіру світанкову млу забовванів над розорою ошийник Нерона-Балалайки, за яким по піску тягся ланцюг. Лише чоласта, з мудрими і лагідними очима голова пса (за життя він ані на кого з людей не гавкнув) не рябіла в колі, що його виписував на рядні туману ошийник… Серце моє зайшлося з щемкого безутішного жалю.

— Хай іде. То душа його, — голосом, в якому звучав заупокій отця Савки, мовив дядько Денис.

Після нещасть, що одне за одним упали на мого голову, дядько полагіднішав. Ошийник тим часом обігнав нас і тепер передував, хоч ми й не потребували гончаків: окрім розори, шлях значили вирвані з корінням, потрощені на друзки, пожовані сосни.

Так прийшли ми під Собакареву гору і повноводний Стрижень відкрився нашим смутним очам. Кабан, зчесавши піщаний пагорок, безслідно зник у темній воді. Ворони, спрагло хапаючи в розчахнені

дзьоби клуби ранкового туману, летіло над свинцево-зеленими хвилями і, стомлене перельотом, падало в соснове верховіття. Ми з дядьком згорнули долоні в цівки й подивилися крізь ті підзорні труби через ріку. На тім боці сосни стояли неторканою золотисто-рожевою стіною.

— Туточки він, у ямі, коли б не виром затягло, — глухо мовив дядько Денис, стаючи навколішки біля самісінької води. — Ну, паси очима…

Він припав обличчям до річкового дзеркала і цмулив воду, роздуваючи щоки; невдовзі вони стали схожі на два аеростати, які ось-ось мають злетіти, а поки що, припнуті, лежать нерухомо у видолку, між пагорбів.

Стрижень вочевидь мілішав, і невдовзі, посноване біллю туманів, оголилося замулене дно, що поблизу гори було ямкувате й болотисте. Окрім сірого, поцяткованого скойнами, мулу, нічого я не побачив на тім дні, хоч витрішкувався, скільки було сили. Проте твань, здавалося, дихала, то опускаючись, то бабухатіючи, наче боки корови Маньки, коли вона об'їдалася росяної трави і, час од часу, булькала та клекотіла. Несподівано ошийник, задзвенівши ланцюгом, покотився з крутого берега і сторчака пірнув у зеленастий мул. Кінчик ланцюга зблиснув та зник у твані, навіть не булькнуло по ньому.

— Балалайка — живий! — загукав я щосили, стрибаючи по берегу. — Живий — душа вернулася до нього!

На мій голос дно ріки відлунило жалібним глухуватим дзвякотінням. То пес давав знати про себе.

Дядько Денис поволі випускав з рота воду і її сіра повсть застеляла річище. Скоро Стрижень знову розлігся між звичних берегів, а дядько, виплюнувши раків, що примостилися було між зубів, похмуро сказав:

— Нема чому радіти. Краще б уже вони богові свої душі віддали, аніж Стрижню. Бо скаженому і Стрижень по коліна. Скаженому, та ще в такій броні, — додав пророче, — зупину не буде.

Він боязко озирнувся на ріку і, понуривши голову, поплуганився по кабановім сліду назад, в Ирій. Хвилину я стояв під Собакаревою горою, плекаючи надію знову вчути скавучання Нерона-Балалайки, але над Стрижнем було тихо, лише в сосняку зловісно каркало вороння.

Тоді побіг навздогінці за дядьком, відчуваючи, як страшок наздоганяє мене і хапає холодними лаписьками за спину.

Було десь по обіді, коли ми, змучені й голодні, нарешті причвалали додому; побачивши дядька Дениса упорожні, тітка забилася головою об стіну, стіна хиталася, і дядько передбачливо підпирав її плечем, аби не завалився будинок. Я утік від кагалу на вулицю, де по-осінньому неділилося: день, ніч, земля й небо, дрібно посічені, переміщені, посмачені пісною мжичкою, ліниво та нудно пережовував час. До причілка, маскуючись оболоками тютюнового диму, тулився Жук із жучками. По той бік Солом'яної вулиці з ґанку Цекалів настрополохано зиркали через паркан Цекалова Оксана і дівчина в білому пуховому береті.

— Ти, інтелєгент шмаркавий, зараз подивишся, як я, Жук, скручу голову тій, що в білому береті, — прогугнявив Жук, дихаючи мені в обличчя смердючим димом — він палив самосад. Його прокурений і пропитий голос нагадував чиргикання цеглини об цеглину, коли обточують крем'яхи. Жук мене не любив: я не жукував у його походеньках по Солом'янці. — Учора в кіно я сказав, що піду з нею. А вона втекла. Сьогодні вона вже не втече…

— А може, вона не хоче з тобою гуляти, — сказав я, спинаючись навшпиньки і зазираючи в перепалені електролампочки його булькатих очищ.

— Десь комар дзижчить… — прогучав Жук і дмухнув на мене.

Я покотився по мокрому морогу, наче збитий із вовни м'яч, а жучки вслід мені старанно підхихикували. Докотившись до лісу, я бемцнувся об сосну і лише тут зіп'явся на ноги. Тоді, похитуючися, бо досі чманіло в голові, пішов на Жука, буцім на амбразуру.

— Я все одно врятую цю дівчину!

Від страху і жалю до себе у мене сльозилися очі, і я насовував на лоба картуза. Жук незворушно гострив об нашу стіну довгі, наче зубила, пазурі. Жучки знову засміялися і загули з Жукового голосу:

— Решето, а ти хочеш жити? Жук переставить вам з дівчиськом у береті голови. І ніяка міліція не добере, де чия голова. І схоронять тебе з головою в білому береті. І чорти в пеклі з тебе реготітимуть…

Вони давилися сміхом, а Жук тим часом підважив дубову колоду, що здавна лежала біля дядькового двору, не розмахуючись, кинув її в бік лісу; колода з оглашенним ревом та свистом пронеслася над соснами й безслідно зникла за пеленою мряки.

Я мовчки глянув їй вслід і пішов через вулицю до ґанку Цекалового будинку, де беззахисно й зворушливо білів берет.

…Наші могили будуть поруч, вбрані барвінком, і люди розійдуться по теплих хатах, сказавши про нас гарні слова, вони ще не знатимуть, що смерті не існує, а є тільки перевтілення, і я стану кущем калини, а вона стане кущем любистку під білою парасолею квіту, як зараз під беретом, і ми перемовлятимемося; а одного дня до моєї могили прийде дівчина з календаря і посадить клена, бо я люблю клени, і я переселюся в клена, а любисток мене ревнуватиме, а я скажу дівчині в білому береті, ні я скажу це ще тепер, що люблю іншу і рятую її не з любові, а заради справедливості, бо інакше не можу вчинити, якщо хочу себе поважати, а

душа Жука, якого скарають на смерть за його злочин, переселиться в свиню, або в старого шолудивого пса, або в коростявого мерина, або в блоху на бродячій бездомній кішці, або взагалі ні в кого не переселиться, а згниє в сирій землі, бо для жуків безсмертя немає…

Я залишив свій страх по цей бік хвіртки, на розквашеній мжичкою вулиці, ступив на першу сходинку ґанку і сказав нарочито сухим, без жодних емоцій голосом:

— Не подумайте, що я у вас закоханий. Я люблю іншу. Але маю за обов'язок порятувати вас від Жука. Звичайно, якщо ви довіритеся мені…

— Я довірюся вам, — усміхнулась з-під білого пухового берета Дівчина.

Вона була вродлива, але навіть подумки я не зрадив дівчині з календаря.

— Слухайте мене уважно. — Легіони вишикувалися і стояли напоготові, стискуючи руків'я списів і бронзових щитів, а цезар промовляв: — Оксана вестиме з Жуком переговори, аби нічого не запідозрив. Ми заходимо до хати, вистрибуємо з вікна в сад, городами виходимо до Радульського провулка, з Радульського через двори дістаємося Чорторийського, з Чорторийського — на Соснову вулицю, з Соснової — в Петрушинський сліпак, із Петрушинського городами — на Колгоспну і по Колгоспній на П'ятикутки, а з П'ятикуток нам простелеться вільний шлях на всі п'ять вітрів…

— Мені — на Рибну.

— Ви будете на Рибній, — твердо пообіцяв я. — Звичайно, якщо нам пощастить. Але краще вмерти, ніж дружити з Жуком. Хіба не так?

Дівчина стрельнула з-під берета меткими сірими оченятами, але нічого не сказала. З неба на мокрих парашутиках хмар спускався на Ирій листопадовий вечір.

Ми тільки-но скокнули з підвіконня в кущ прижухлої шовкової трави, як над головами в сивому, розписаному чорним безлистим гіллям мороці тричі каркнула ворона.

— Ворону підкуплено! — гукнув я прозірливо, подаючи дівчині в білому береті руку. — Біжимо!

По той бік паркану грізно тупотіли жучки, а Жук, спершись ліктями на гребінь Цекалової хати, мстиво посміхався до нас з туману. По саду, засипаному мокрим слизьким листям, біглося важко, буцім по мілководдю, і тільки ніч нас порятувала б. Я вхопив себе за вуха, підняв у небо і смикнув завісу, яка відділяла день від ночі. Тої ж миті завіса впала, і густа та в'язка, мов пакульська грязюка, темінь хлюпнула на землю, накривши нас, проковтнувши цеглинистий трикутник Жукового обличчя. Тупіт жучків віддалився, ми залишилися самі, але в пітьмі, мов у погребі, ляда якого раптово зачинилася.

— Не бійтеся! Я — тут! — гукнув я, з надією прислухаючись до свого мужнього голосу.

По тому намацав у темряві теплу долоню дівчини і повів її крізь ніч. Ми щасливо перебрели три провулки і були на Сосновій вулиці, коли позаду почулося зловісне вовче виття, воно з кожною хвилиною розлягалось лункіше. Жук із жучками перекинулися на вовків і бігли по наших слідах. Ми ледве встигли забратися на нижню гілляку осокора на розі Соснової вулиці і Сиберіжського провулка, як тічка облягла нас оранжевим зашморгом з очищ та язиків, що жадливо палахкотіли в пітьмі. У ватажкові зграї, який, зіп'явшись на задні лапи, трохи не діставав нас передніми пазурами і клацав іклами, ніби залізними щелепами самолова, я одразу впізнав Жука.

Ми з дівчиною подерлися на вершину осокора; вовки, збившись довкола дерева, гризли його прикоренок. Скоро по війні вовча тічка отак з'їла бабу Телениху, що пішки вертала з міста в Пакуль. Баба встигла забратися на вербу, а голодні вовки перегризли вербу біля кореня… Ми були вже на верхівці, коли осокір захитався, підтятий вовчими зубами. Зараз лише диво могло нас порятувати. І диво сталося: обоє ми ще вірили в чудесне. Раптом їдкий притхлий туман опав на сади та дахи будинків (роги радіоантен загадково стриміли з молочно-сизої мли), а небо очистилося, оновилося і стало глибоким, як став пізньої осені, коли вода темніє і скрадує обриси дна; до зоряної череди виплив з-за ирійської пожежної вежі місяць; блакитний промінь простелився від високого місячного чола до нашого осокора. Я першим ступив на промінь, лоскітливо-ковзкий, наче паркет у фойє обласного театру.

— Тільки униз не дивися. Бо в голові запаморочиться. Дивися в небо, — сказав я дівчині в білому береті.

І вона боязко подрібцювала по місячній стежці, рахуючи зорі, що мерехтіли над нашими головами, буцім комарі в сонячній пасьмі надвечір, а вовки завили з безсилої люті та розчарування і чорними тінями поповзли за нами назирці. Вони доповзли до Колгоспної, по якій ходили автобуси, і залягли на її темному березі, далі від вуличних ліхтарів, — боялися світла. Ми дибцяли над вечірнім Ирієм, посноваим ясним павутинням вулиць; по вулицях бігли павучки машин з очима, що світилися, а майдани лежали під нами ошатні й святкові, наче плеса озер, залитих полуденним сонцем. Підбори дівчачих черевиків весело вицокували по місячній стежці, і мені здавалось, що я на сьомому небі, а не на першому, земному. Так дійшли ми до П'ятикутків і, взявшись за руки, ковзнули по скісному променю, ніби по крижині, на Рибну вулицю.

Ми вже були біля двору дівчини в білому береті, коли уздріли Жука, що, похмурий та злий з невдачі, розпростерши руки, немов линвоходець, дибав по місячному променю, припнутому до ушули воріт. Я ментом зіп'явся на паркан, дістав кишенькового ножа і прошепотів з лихим тріумфом у голосі:

— Дивіться, як він зараз беркицьнеться! Я переріжу промінь…

Несподівано дівчина в білому береті вхопила мене за руку:

— Не смій! Я не хочу.

— Тобі його шкода? — не повірив я.

Дівчина мовчала.

— Він бандит і хуліган. Його ненавидить уся Солом'янка. Він материних курей покрав і пропив.

— Неправда! Він сильний і сміливий. Він нікого не боїться. А ви всі боїтеся його, боїтеся, я знаю! І ти теж боїшся!

Під беретом розквітли очі, великі й світлі, мов дві водяні лілії.

— Знаєш, за що його зі школи вигнали? — гукнув я, прикро вражений. — Він соломинкою вижлуктив з усіх чорнильниць у класі чорнило!

— Мовчи й мовчи… Я знаю, що він — не такий, — тихо сказала дівчина в білому береті. — Ніхто з вас не знає, а я — знаю… — Вона заплакала, і сльози котилися по дитинно пухких щоках. — Бо, може, я люблю його… І я не просила рятувати мене від Жука…

Дівчина в білому береті перебігла двір і хряснула дверима веранди.

Я ще посидів на паркані, розгублений, зневірений. Відтак сховав ножа, стрибнув на хідник. Під сусіднім двором темніли тіні трьох жучків. Я ввібрав голову в плечі і побрьохав по багнистих баюрах Рибної вулиці на автобусну зупинку. Жучки повзли слідом…

Я вмостився на задньому сидінні автобуса. На бруківці мене підкидало, і простромлюючи головою кузов машини, я уривками милувався зоряним небом, яке потроху хмаріло. Проте було мені за цих хвилин не до краси нашої чарівної природи. Троє жучків, насунувши на самі вуха картузи, стовпіли коло дверей і я напевне знав, що на зупинці автобуса під Солом'янською вербою на мене чекає смерть в образі цегляномордого Жука. Я не шкодував, що порятував дівчину в білому береті, яка, виявляється, не потребувала порятунку. Якби сьогоднішній вечір почався спочатку, я б вчинив так само. Було тільки до сліз жаль себе; мушу гинути таким молодим! І буде завтра, і позавтра, і буде зима, весна й літо, і буде майбутнє, буде комунізм, лишень мене вже ніколи й ніде не буде. Майбутнє бачилося мені невимовно прекрасним, і навіть у найсмутніші хвилини свої я чекав на нього. Про майбуття мріяли герої книжок. Його прогнозували газети, що їх я читав матері, поки та пряла біля каганця із жовто-червоної снарядної гільзи. Його обіцяли вчителі. На противагу матері, яка вірила тільки в сни, я беззастережно вірив і вчителям, і книгам, і газетам, і своїм рожевим мріям.

З раннього дитинства щасливим випадком у душі моїй поселився зворушливий образ майбутнього, що, попри наївність та умовність, зігрівав і зігріває впродовж багатьох років. Пакульська школа стояла на горі, що з неї продивлялося усеньке наше село, аж до темно-синього крила лісу по той бік Жерелі. Ще краще проглядалося воно з цвинтаря, який стелився зеленими хвильками давніх могил довкола церкви; церква височіла на тій же горі, просто школи, по інший бік вуличного річища. На великих перервах ми грали серед могил під крислатими липами в жмурки. Весняного дня один із школярів показав синім, у чорнилі пальцем на луки за селом і поважно, як людина, посвячена в таємниці буття, мовив:

— Бачиш? Комунізм…

По ніжно-зелених, із синіми вікнинами весняних озерець луках, що були вщерть залиті яскравою сонячною повінню, пливли оранжеві, під сліпучо-білими вітрилами крокв кораблі.

Повоєнна весна була голодна, і безбатченкам у шкільному буфеті варили солодкуватий, з підмерзлої картоплі суп. Другого чи третього дня по тій розмові я випадково зачепив ліктем і вихлюпнув на підлогу свою тарілку пісняку; буфетниця розкричалася, я заплакав і метнувся на цвинтар, геть з людських очей. Стояв під липами, дивився на оранжевий, цяткований вітрилами, по яких уже стелили золотистий околот, корабель, і сльози мої висихали на теплому, з Ирію, вітрі. І потім, не один раз, коли мені було холодно, голодно або просто незатишно й гнітко на душі, я приходив під липи і дихав тим далеким чарівним світом, що його відділяла від крайніх пакульських хатин широка смуга лугу. Згодом почув від старших, що на лугу за селом будується новий колгоспний двір з корівниками, коморами та клунями, але тверезі поправки на реальність не лишили по собі глибокого сліду, бо на все, що відтоді здибувалося мені в житті, я вже дивився крізь те щасливе, найясніших тонів видиво…

…А люди ходитимуть у білих ясних одежах і рухи їхні будуть повільні, розважливі, а мова мелодійна. Вони любитимуть одне одного і казатимуть саму правду, вони житимуть у білих мармурових будинках із сферичними скляними стелями, крізь які до їхніх квартир зазиратимуть зорі, місяць та сонце, стінами їм слугуватимуть стелажі з книгами; і вечорами по роботі вони сидітимуть у квартирах-бібліотеках і слухатимуть серйозну музику, оту музику, з якої насміхається дядько Денис і вимикає приймача, коли чути ніжно-роздумливий голос рояля або скрипки; а ще ті люди майбутнього читатимуть старезні книги в грубих шкіряних обкладинках і пізнаватимуть таємниці життя, поки їхні кораблі плаватимуть у далеких Галактиках; і ті люди розмотають нитки минулого життя, як мати розмотує клубок і надибує під нитками квитанцію за торішню страховку, про яку її давно запитували в конторі; люди майбутнього знайдуть мене, що таким молодим загинув від руки солом'янського бандюги Жука, подивуються несправедливості і повернуть мене до життя, і я, подивований, щасливий, ходитиму по їхньому заквітчаному Ирію, де з-поміж шовкової трави любистку та чорнобривців (за колишнього життя ці квіти росли довкола моєї хати) випинатимуться ясно-білі півкулі будинків, а у міському саду я побачу клітку, за чавунними ґратами якої сидітиме Жук, схожий на горилу з

підручника зоології; я підійду до клітки і скажу йому: "Я знав, що ти непотрібний майбутньому, а якщо й потрібний, то лишень для того, аби нові люди знали, як важко ішли вони до самих себе..."

Я заплющив очі і приречено ступив з автобуса на розкошлачений колісьми машин пісок. Тої ж миті вугластий Жуків кулак полічив мені зуби, нарахувавши тридцять два з половиною, і всі вони заболіли мені. Небо тарарахнулося об забруковану землю, червоні скалки сипнули увсібіч. Я розплющив очі і сказав:

— Бандит...

Під стовпом, на якім вітер розгойдував лампу з бляшаним абажуром, стояв Жук і махав чорними, мов осіння ніч, крильми.

Я повільно прямував у Солом'яну вулицю, наче в глухий тунель, вихід з якого замуровано. Жоден вогник не блимав мені назустріч, і хлюпала грязюка під ногами солом'янчан, що віддалялись. Жук із жучками сунули за мною віялом, наче голодні вовки. Тоді я став спиною до мокрого паркану — небо над Ірієм по той бік жучків світилося — і кинув крізь сльози:

— Бандит...

Жук вайлувато чалапав до мене, насунувши кепку на самі очі, а руки сховавши в нашиті попереду кишені штанів. Коли його одутла прищикувата твар підпливла зовсім близько, я розмахнувся і послав свій дрібний, як картопля на піску, кулак під більмаки Жукових очей. Жукове обличчя несподівано репнуло і розсілося, наче перестиглий гриб-димовик, коли на нього наступиш, хмара смердючого іржавого диму заволокла мене, а Жук уже велетенським чорнокрилим кажаном шугав над головою. Тим часом дим розвіявся і я уздрів дядька Дениса, що з дизельним трактором на плечах жваво крокував Солом'яною вулицею.

— Почекай, я тобі ще скручу голову! — просичав Жук з темного, заволоченого низькохмар'ям неба.

— Ходи, ходи, бо я бебехи витрясу — усе життя збиратимеш! — сказав на те дядько.

Жук шаснув у темінь і зник, а жучки злякано сипонули від дядька по городах. Дядько переклав свою ношу з одного плеча на інше і розхвастався:

— У дворі нашої контори давно дизель іржавів. Спершу думали ремонтувать, а тепер поклали в металобрухт здати, клопоту менше. Я й прихопив. Надумав, Михаль, вино з яблук гнати для всієї Солом'янки, яблук цього року — хоч Стрижень гати. Подивишся, як завізно стане. І з кожного кілограма яблук сто грамів млинового — наші. А захочемо — вином братимем. Утямив? Коли бог ділив голови, задивився він на свою божину і голову міністра мені, рядовому бухгалтерові водоконтори, начепив. Схаменувся — а пізно. Так і живу з міністерською головою. А з міністерською головою не пропадеш! Ми ще поїдемо в Пакуль на чорному "опелі"!..

Вранці я прокинувся з каменем на серці, буцім напередодні натворив твореників у школі і мене послали по матір. Я згадав конторський дизель на дядькових плечах, Жука і жучків, свій страх, потаємне бажання виглядати в очах дівчини в білім береті мужнім лицарем, та ще на темному, як ніч, тлі Жука, бандита і хулігана, згадав кабана в Стрижні, хворого на сказ півня — мені зсутеніло в очах, проте я розважливо мовив до себе: "Світ, звичайно, не самими білилами писаний, і на сонці є плями, як доведено наукою, але що ж ти маєш до світу, коли сам як не чорний, то рябий-рябісінький..."

І я твердо рішив від сьогодні бути кращим, аніж був досі.

Камінь упав з мого серця і покотився двором, там його зловив дядько Денис та став точити об камінь купило, що за останні дні притупилось. Щаслива добрість наповнила мою душу, і я весь засяяв, немов ікона, що оновилась.

Я беріг те світло в собі, як мати в війну, коли не було сірників, берегла в челюстях печі присок, і доніс його до школи.

— Що це ти сьогодні сяєш, наче нова мембрана? — запитав Славко Пасічник, витираючи дошку: ми з ним чергували і заявилися раніше.

Славко Пасічник був загальновизнаний фізикоматематикокібернетикотеоретик. На уроках з алгебри, коли клас безнадійно тонув у морі складних логарифмів, він штудіював вищу математику і лише на прохання учителя подеколи шпурляв нам з парти рятівні кола; на уроках з анатомії він шукав формулу особистості; на уроках з астрономії Славко розробляв теорію космічного радіоперельоту. Йому належала геніальна ідея транслювання екіпажу космічного корабля, в математичних формулах, могутніми радіовипромінювачами у сусідні галактики. Тільки в такий спосіб є надія, на думку Славка, здолати часовий бар'єр, що галактики розділяє. Ми затоваришували, бо я ділився з Пасічником ідеями космічних подорожей. Вони народжувалися в моїй голові, наче дощі грибного літа. Звичайно, це були ідеї вродженого гуманітарника, технічно безпомічного, проте Славко великодушно визнавав, що мої фантазії допомагають йому проторювати стежки до нових фізичних законів. Тому я й дозволив собі висповідатися.

— Сьогодні, Славко, я подивився на себе критично і вирішив стати кращим, аніж був досі…

Славко професорським рухом поправив краватку, яку у класі носив лише він, і звів на мене світлі розумні очі:

— З математичного погляду такий збіг дивний, але, уяви собі, останні дні я думаю про щось подібне. Виявляється, негативні емоції найважче піддаються вираженню точними формулами. Маємо неймовірно громіздкі числа. Висновок: людина майбутнього, аби її можна було вільно транспортувати в сусідні галактики, мусить позбутися негативних емоцій. Я переглянув останні праці психологів. На жаль, шлях до суцільної позитивності — довгий і складний. Тим негайніше треба об'єднатись і розпочати великий експеримент. В перспективі — моральне оновлення людства…

Славко подав руку, і я радісно потиснув її.

Тут до класу зайшов Андрій Політайло. Ми зі Славком змовницьки перезирнулися, кивнули головами на знак згоди і в один голос сказали:

— Хочеш стати кращим, аніж ти є зараз?

Щодо Андрія, то нам не треба було довго домовлятися, бо хоч він і лишався байдужим до Славчиних теоретичних розвідок у майбутнє та до моїх лихоманних фантазій, і що не знали гнуздечки, зате мав золоті руки і сидів на уроках у чорних шкіряних рукавичках, аби їхнім сонячним блиском не привертати до себе уваги. Він власноруч сконструював кишенькового телевізора, ракету "Ірій", яка, стартувавши з шкільного двору, безслідно зникла в космічному просторі, радіостанцію для підказок, що безвідмовно працювала в класі і, в першу чергу, рятувала самого Політайла, який за майструванням не завжди знаходив час зазирнути до книг. Вперше у світовій практиці за антену радіоприймача слугували учнівські вуха. Передачі велися з "Камчатки", останньої парти, де Політайло на уроках майстрував, а я, ховаючись від учителевих очей, гриз "прочотні" книги.

— Завжди хочу стати кращим! — радісно озвався на наші слова Андрій Політайло. — А як?

— Це я досліджу і сформулюю, — поважно мовив Славко Пасічник, опановуючи звичну роль теоретика. — Зустрінемося після останнього уроку.

Перерви Славко просидів у бібліотеці, а на останньому уроці прислав нам з Політайлом радіограму: "Зустрічаємось парку крайній лаві стережіться єгу гуїгнгнм або вінець природи". Я пригадав благородних Свіфтових гуїгнгнмів, і серце мені радісно забилось в передчутті морального переродження.

Був ясний листопадовий вечір. Таємниче переморгувалися над головами зорі. За чорними штахетами безлистих кущів брязкотіли маршрутні автобуси і таксі. Біля тітчиної пивниці горлали п'янички. Ми з Політайлом сиділи німі й урочисті. Славко промовляв, час од часу струшуючи з чуба росинки зір, що зліталися до нього, мов метелики на світло.

— Отже, від сьогодні ми проголошуємо себе кандидатами в благородні гуїгнгнми. Кандидатами, бо поки що в кожному з нас є щось від єгу. Ми даємо собі час для морального переродження: три місяці. За ці три місяці мусимо позбутися негативних емоцій і стати справжніми гуїгнгнмами. Звичайно, для того, хто глибоко усвідомлює потребу людства в моральному оновленні перед стрибкому космос, досить буде і одного дня. Трьохмісячний випробувальний термін ми встановлюємо в розрахунку на певних індивідуумів, — він зирнув на Андрія, — які в цьому складному і суперечливому світі не хочуть знати нічого, окрім гвинтиків та гайок. Певен, що за три місяці і вовка можна зробити ягням, вилузавши з нього негативні емоції, як вилузують горіх. Звичайно, якщо вовк поставить собі за мету таке переродження. Пропоную стиснути руки і тричі за мною повторити…

Ми поклали правиці в гарячу Славкову долоню:

— Гуїгнгнми кажуть лише правду. — Славків голос був схожий зараз на голос пакульського отця Савки, коли той проголошував од вівтаря своє знамените "Алілуйя".

Ми тричі проказали за ним: "Гуїгнгнми кажуть лише правду".

— Гуїгнгнми керуються у своїх вчинках розумом.

— Гуїгнгнми керуються у своїх вчинках розумом…

— Гуїгнгнми завжди готові на самопожертву задля іншого гуїгнгнма…

І ми знову проспівали за ним тричі, кожним нервом своїм відчуваючи історичну вагу хвилини:

— Гуїгнгнми завжди готові на самопожертву задля іншого гуїгнгнма…

Так започатковуються релігії і великі суспільні рухи. І коли незграбний Андрій смикнув свою сумку, яка, повна гайок, електроламп, ракетних двигунів, акумуляторів, старих радіоприймачів, вагонних коліс тощо, важила пудів з десять, брязкіт залізяччя звучав святотатно…

Декілька днів ми не ходили по землі, а літали на крилах, світлі й чисті, наче янголи на материній іконі.

А по тому прибіг до мене Степко, дядька Якова, паровозника, син. Позаяк хазяйство Солом'яників розвіяв вітер невдач, а задарма їсти тітчин хліб мені не хотілося, я старатливо бив у саду березовим оцупком байдики; виляски прудко розбігалися довкола, а мені тільки того й треба було — хай тітка, яка після оказії з кабаном хворіла, чує, що я не гуляю. Степко був із жучків, і я набурмосився. Гість це запримітив, втяг голову в плечі, прикриті старою залізничною спецівкою, лише чубчик стримів зовні. Винувато сіпнув мене за рукав, вказав очима на хатню стіну:

— Відійдемо, побалакати треба, а стіни вуха мають…

Я зирнув пильніше і побачив у щілинах, між засіяних зеленкуватим мохом цеглин схожі на опеньки вуха. Ми відійшли до яблунь — Степко ледь чутно зашепотів:

— Жук нахваляється сьогодні побити тебе. Наказав усім жучкам з'явитися. А ти б не прийшов, якби тобі сам Жук наказав? — Він ображено глянув на мене і голосно додав: — Ну, як нема у вас хліба, то піду в магазин на П'ятикутки. Бо мати кажуть: батькові на зміну, позич у Солом'яників буханку, а увечері віддамо…

З тим він почалапав до хвіртки і зник.

Тут де взялися мурахи, холодні, мов крижинки, і поповзли мені від п'ят до тім'я, але я вчасно згадав, що не маю права на страх, бо я — гуїгнгнм, і гукнув у засиджену вухами стіну:

— Я не боюся тебе, Жучище!

Стіна на очах мінилася, з зеленої стала жовта, а відтак ще більше позеленіла, а вуха осипалися, як осипається невдале тинькування…

Увечері, поінформовані про лиху задуму Жука, мене проводжали зі школи благородні гуїгнгнми Славко Пасічник та Андрій Політайло. Було місячно. Підкована морозцем Солом'яна вулиця стелилася переді мною, немов лінія життя на долоні. З вдячністю я тяг десятипудову Андрієву сумку. Від автобусної зупинки ми напружено мовчали. Уже неподалік дядькового двору вузлики на наших язиках трохи ослабли і Славко мовив, як завжди, розумно:

— З погляду вічності усе це принаймні безглуздо і смішно…

Могутній свист обірвав його мову, пригнув довколишні дерева, земля між нами і двором Солом'яників розверзлася, і з неї проросли голови Жука та його жучків. По тому рушив на нас вовчий півзашморг з Жуком посередині й дрібнішими жучками по краях. Я озирнувся на благородних гуїгнгнмів — обоє були блідіші од місяця. Шлях назад ще був вільний, і я прошепотів голосом приреченого:

— Тікайте, о, благородні гуїгнгнми! Перекажіть, що я…

Я не знав, кому і що б я хотів переказати, а роздумувати вже не було коли. Ноги Славка Пасічника раптом задріботіли на місці, як у накрутної ляльки, повернули благородного гуїгнгнма на сто вісімдесят градусів і помчали, наче перепуджені коні, по Солом'яній вулиці, залитій сріблястим місячним сяйвом. Славко обернувся до нас верхньою половиною тіла, простяг руки і щось прокричав, але ми не розчули, було далеко. І вже тільки хмарка сріблястого пилу, що закосичила Солом'яну вулицю, нагадувала про нашого товариша. Коло довкола нас зімкнулося, і зашморг звужувався з кожною миттю. Було чути, як шерхотить пісок під ногами жучків, а ще — як вицокують зуби Андрія. А очі Політайла тліли, неначе бікфордів шнур. Я інтуїтивно відчув, що Андрій зараз вибухне, і передбачливо упав на землю. Того ж менту Андрій крутнув довколо себе десятипудовою сумкою на довгім шкірянім паску. Свист, пронизливіший од Жукового, завис над Солом'янкою; він важчав, гучнішав і падав на землю чорними брилами. Жовтий піщаний вихор злизав з вулиці жучків і носив їх над дахами будинків, наче кленові листки. Тільки ще Жук руками й ногами, ніби павук, тримався землі і з ніздрів його сіялися іскри. Тоді Андрій підстрибом зробив декілька кроків уперед, сумка з ревом та свистом пронеслася над самісіньким Жуком, і голова його, відкраєна і підхоплена вихором, покотилася по Солом'яній вулиці швидше од м'яча на футбольному полі. Тільки іскри, що поволі гасли, значили її слід у присмерках. Жук підхопився і кинувсь навздогінці за власною головою.

Відтоді Жука ніхто не бачив на Солом'янці. Казали, що й досі бігає він по світу навздогінці за власною головою.

Тут пасок Андрієвої сумки тріснув і сумка, просвистівши над хатами, гепнулася за Собакаревою горою, зчесавши її залісену вершину. Нарешті уздріли ми Славка Пасічника, що мчав уже з протилежного боку Солом'янки — від Стрижня.

— Зупини… — вчули розпачливий, жалібний крик благородного гуїгнгнма, але зупинити не могли — Славко мчав швидше од метеора, мабуть, це була вимріяна ним швидкість світла. Його годі було навіть впізнати: прозоре віяло, буцім од пропелера літака, що має злетіти, промигнуло повз нас і зникло.

Славко Пасічник з'явився у школі аж наступного тижня, оббігши з великого переляку земну кулю по 51-їй паралелі тисяча сто двадцять дев'ять разів. По тому він довго й настирливо пояснював нам, як ввімкнувся механізм його підсвідомості, пригнітивши нейрони кори головного мозку. І залишилося нас двоє — кандидатів у благородні гуїгнгнми…

МАНДРИ МИХАЙЛА РЕШЕТА: ВІД БРОБДІНГНЕГУ ДО ПАКУЛЯ

Тепер на обійсті Солом'яників було незвично тихо: не мукала зелена корова Манька, не дзеленчав ланцюгом Нерон-Балалайка, половина курки, яка щасливим випадком уникнула кабанової пащеки, німіла під хлівцем, з ляку втративши голос. Нещастя утихомирило пристрасті, молоді та старі Солом'яники знову помирилися. Дід Єврась відірвав дошки, якими було перехрестив синові двері, і власноруч зашпаклював вікно, що через нього ми вибиралися з будинку.

Тітка Дора вечорами гортала родинні фотоальбоми і добрим, мрійливим словом згадувала свою діяльність на ниві культури:

— А до свят було концерт готуєш. Набігаєшся за тими хористами — ніг під собою не чуєш. Коли ж після урочистих зборів піднімеш завісу перед залою, повною людей, з начальством у першім ряді, де й утома

подінеться, бо — почот в очах бачиш. І знову ж, кіно через два дні на третій у клубі, безплатно. А тут — і в кіно нема коли піти, вік уже не була, од культури відстала, самі п'янички цілі дні перед очима, і сняться п'янички. Та ще сниться, ніби я іду по дорозі і мішок з грошима знаходжу, розв'язую, а там червінці, червінці, усе новенькі, хрустять і полискують, сон — на ревізію... Прокинешся удосвіта, лежиш і думаєш: кому не судилося на машинах роз'їжджати, тому вік пішки чалапати, хоч ти головою об стіну бийся, хоч ти на частини розірвися і себе по частинках продай...

На ті притомлено-сумні тітчині мудрування дядько відмовчувався, похмуро сопів у кутку кухні, перемиваючи кільця поцупленого з водоконтори дизельного мотора. Я відчував: дядько Денис таємно од усіх готує свій останній ривок до вимріяного "опеля"...

Найближчої суботи я дістав візитну картку Кузьми Перебенді і подався шукати дім під Лірою. Втім, назирці я знав його: дім стояв на одній з центральних ирійських вулиць, що впадали в головний майдан, помилуваних часом та війнами. На його фронтоні бовваніла пофабована в синє цегляна Ліра, на якій залюбки награвали тоскним осінніми вечорами власні мелодії північні вітри. Дванадцяте помешкання було під самим горищем, на п'ятім поверсі, куди вели вузькі, виті, з модерновим чавунним поруччям сходи. Край оббитих темним дерматином дверей тьмяно золотів дбайно начищений мідний ланцюжок дзвінка. Я обережно смикнув за ланцюжок, по той бік дверей коротко теленькнуло, але відчиняти ніхто не поспішав. Зачекавши, я потяг двері до себе — вони не були замкнені і легко піддалися.

— Можна?

Перебендя стояв спиною до мене перед великим настінним дзеркалом — в чорній парі і білосніжній сорочці, з темним метеликом на шиї, але ще без обличчя. Там, де мало бути лице Перебенді, сіріло, обрамлене густим, хоч і припорошеним сивизною, волоссям, схоже на

вимок у полі порожнє місце. І тільки очі, глибокі, замислені, з іскорками притишеної іронії світили з бляклого провалля, наче з туману.

— Даруй, хлопчику, я не зовсім вбраний, — мовив од дзеркала Кузьма Перебендя голосом м'яким та зичливим. — Але я радий бачити тебе нарешті на своїм Олімпі, проходь і сідай...

З тим, усе ще не повертаючись до мене, він неквапом побокував вздовж стіни, густо завішаної його ж, Перебендиними обличчями, буцім театральними масками, з широкими проймами очниць. Були тут обличчя найрізномасніші, на всі випадки життя і на всі настрої — добрі, з щиросердим усміхом уст, добрі, але поблажливо зверхні, добрі, з лукавим пересмиком щік, холодні й злі, іронічні — до безмежжя самовбивчого скепсису і — поруч — підлесливі, лакеюваті, легковірні й неприступно замкнені в пересічній буденній звичайності...

Знявши зі стіни обличчя лагідне й мудре, примирливе, відчинене, здавалося, навстіж для першого стрічного, актор повернувся до дзеркала, поквапки вбрався, пробіг меткими пальцями гримера по скронях та вилицях і аж тоді глянув на мене:

— Як завжди, я поспішаю, о майбутній світоче людства! Дружня вечірка в добрих давніх знайомих і розмова про нову п'єсу нового автора. Але ви й у мою відсутність можете шукати свою душу, бо майже усе, що я міг би вам сказати, воно — там...

І Кузьма Перебендя кивнув на причілкову стіну своєї крихітної кімнатки з дешевеньким, поквецяним чорнилом письмовим столом, старенькою канапкою і трьома стільцями, з яких стриміли пружини. Нежданно різким порухом обох рук Перебендя навпіл розчахнув причілок (половинки стіни, наче двері купейних вагонів, розсунулися врізнобіч), і моїм вкрай подивованим очам відкрилася просторезна, без видимого обмежжя зала, повна, наче вулик стільниками, високими, до стелі, риштуваннями з книгами. М'яке, біле, буцім денне світло, що лилося

зверху, облямовувало тиснені золотом корінці книг, шкіряні й картонні обкладинки, лаковане дерево риштувань і скло шаф у глибині зали сірим лолотливим серпанком.

— Як стомишся, вимкнеш світло й зачиниш двері, замок автоматичний. І можеш приходити й читати щодня. Втім, я невдовзі буду… — даленів голос Кузьми Перебенді. Бамкнули двері, але я ледве завважив їхній брязкіт, у голові мені радісно дзвеніли джмелі, а коліна тремтіли й підгиналися, а подушечки пальців німіли від хвилювання, коли торкалися обкладинок книг, що відкривалися і закривалися з тихим сухим шелестом. Я йшов крізь книги, наче крізь анфіладу кімнат, де кімнати напродиво різні й по-різному розписані, і з завмиранням серця чекаєш, що за кімната зараз відкриється твоїм очам.

Це було ніби в кіно, коли герой нетерпляче, рвійно поспішає сягнути заповітної кімнати десь у далекім крилі велетенського палацу, а залам та коридорам нема спину, вони напливають на героя, на кінокамеру, на глядача, як морські хвилі, безупинно, і кожен уламок простору, обрамлений стінами, — як пастка. Але замість паркету чи вистеленої барвистою гранітною мозаїкою долівки під ноги мені стелилася навдивовижу знайома, грузька, почиргикана плугами й боронами баюриста полівка. Мені здавалося, що я вже колись ступав по ній, але намарне я силкувався згадати, коли, в якім житті чи в якім сні те було. А обабіч полівки мінливо, химерно, наче туман над літньою рікою, пливли чи то кінотіні, чи то картини справжнього життя.

Опасисті стовбури пшениць, наче прадавній дубовий гай, за́стили виднокіл. Пшеничним ланом з серпами в руках ішли могутні люди, що їхні голови торкалися хмар; лелека, наче авіалайнер, шугав над полем, а десь за пшеницею рокотало море, по якім припливе у країну Бробдінгнегу невгамовний Гуллівер. І, перегукуючи шум колосся та гупання вилузаного вітром зерна об суху полівку, я покликнув до женців:

— Будьте ласкаві, куди веде ця дорога?

— Іди — і відкриється! — прогриміли з ясного неба їхні голоси.

І вже узбіч дороги на пагорбі вимахував крильми вітряк, а його атакував закутий в іржаві лицарські обладунки прославлений Дон Кіхот. Коли він упав, переможений у нерівнім, відчайнім герці, але не скорений, я запитав з глибокою повагою до лицаря:

— Будьте ласкаві, куди веде ця дорога?

— Іди — і відкриється… — прошепотів благородний ідальго, заплющуючи очі, з яких по виснаженім обличчі текли сльози.

І я пішов далі, шпортаючи в калабані і місячи фезеенівськими, в блямбах, ботинками чорну в'язку грязюку, що жвакала, зітхала, цямкала при кожнім моїм кроці, а вже обабіч дороги, край прадавнього лісу прозирало з-поміж молодого калинового листу мавчине лице, і мавчині очі журно дивилися мені вслід, і мавчині вуста шелестіли:

— Іди — і відкриється…

"Іди — і відкриється" — шуміла тополя-дівчина серед поля; "Іди — відкриється!" — гукав Тарас Бульба, розіп'ятий на дереві, наче на хресті; "Іди — і відкриється!" — вистрелюючи останні набої в білополяків, кричав до мене Андрій Птаха; "Іди — і відкриється!" — озивалися з паперових лісів і перелісків юрми голосів, зливаючись, зіспівуючись у могутні хори. І я вперто йшов, і щось до болю рідне привиджувалося в обрисах поля, посмугованого рівчаками, байраками, дібровами, видолками, цяткованого синіми пастелями долин на темному полотні чорнозему. І тоді з туману випірнув візок, запряжений шкапою, що ледве дибцяла, по коліна в грязюці; у візкові сидів писарьок в німецькому мундирі з мідними блищиками і підозріливо зирив на мене, подорожнього.

— Будьте ласкаві, куди веде ця дорога? — запитав я вибачливо.

А писарьок, не віжкуючи шкапи, дістав із дерев'яної скриньки жмуток вилинялих від часу ганчірчатих паперів і став читати зичним верескливим голосом вродженого канцеляриста:

— "Село Пакуль Чорторийской сотни, при болоте Свин, в шестнадцати верстах близ города Ирия… В оном селе жительствуют козаки, владеет селом магистрат Ирийский… Двор старый, в нем хата одна, комора одна, сарай один, в этом дворе живет козак Василь Решето, урожденной онного села, лет шестидесяти, жена его Матрона Григорьевна, урождена оного села, лет пятидесяти, у них дети: сын Семен лет тридцати, здоров, жена Федора Климова, урождена села Халявина, лет тридцати, здорова, дочь Февросія, лет шестнадцати, здорова, дочь Феодосія, лет пятнадцати, здорова; у него пахотной земли и других угодий нету, имеет корову одну, овец четыре, промыслу не имеет, а бавится ремеслом возным; он, Василь Решето, с предков козак…"

Голос писарка у мундирі з блищиками віддалявся, розсотувався пустинністю полів, які стали зненацька знайомими і рідними; я упізнав долину, що в ній кожної весни стояла вода і з прозорого мілководдя виштиркувалися червонуваті пагінці щавлю; упізнав Діброву, куди ми влітку ходили чималим хлопчачим гуртом, бо то був природний кордон між землями Пакуля та Чорторийки і чорторийські хлопчаки задиралися до пакульських одинаків, а гурту боялися; упізнав на обрії круту баню пакульської церкви, що підпирала й тримала на своїх плечах край неба з ясно-білими гронами хмар. І в цей мент, коли до мого Пакуля лишалося не більше версти і серце мені невідомо чому завмирало, мене пробудив нетерпеливий, стривожений згук Кузьми Перебенді — великий лицедій виходив з Діброви, посвічуючи собі долонею, наче електричним ліхтариком.

— Доки можна блукати в паперових кущах, друже? Ти вже забрів і в рукописи? Ну, метка молодь. А надворі — ранок. Я з ніг збився, розшукуючи тебе…

Він підняв правицю, смикнув за край неба з оболоками хмар і, сухо шелестячи, відсунулася синя завіса неба: за широким, на півстіни, вікном ранкові в залюднений Ирійський майдан з рожевими, в риштуваннях, стінами новозведеного театру і сизими, в паморозі, вітами тисячолітніх ирійських соборів…

Вийшовши під солом'янською вербою з автобуса, я захитався на безвітрі; так упав на силі, поки блукав по книжкових світах.

— Ви — крайні?

Звертался до мене. Роззирнувшись, я помітив, що й справді вивершую хвіст черги, яка пливе в річище Солом'яної вулиці.

— А що дають? — запитав я.

— По потилиці! — одгиркнувся дрібненький чоловічок.

Він стояв поперед мене і перебирав шістьома в'юнкими руками яблука у високих кошелях.

— Хлопчина не відає, а ти кусаєшся, мов скажений… — озвалася з черги сердешна бабуся. — Се до Солом'яника, Дениса, усі стоять, дитинко. Об'явилося йому од самого господа вино робить. Тільки не з води, а з яблук, і з гнилих, і з різних. Тож оце і стоять люди, бо літо було на яблука врожайне. А коли і ти з Солом'янки і маєш сад, зачекай, поки за тобою займуть, і біжи по яблука, з сулією вина додому повернешся…

Я меланхолійно побрів вздовж черги, що пахла антонівками, путинками, пепінками, шафраном, райками, і так дістався нашого двору. У городі на весь Ирій татакав конторський дизель, вистрелюючи в мальоване низькохмар'ям небо кільця сизуватого диму, пронизливо гули за парканом центрифуги. В паркані темніли ляди, куди солом'янці висипали з мішків, відер, корзин, кошелів яблука. За кілька кроків від ляд

з того ж паркану виштрикувалася металева труба, з якої безупинно дзюрило в бачки, сулії, відра, банки, каністри, карафки й фляги золотисте яблучне вино. Черга рухалася бадьоро й життєрадісно — далеко не відходячи, солом'янці куштували Денисове вино і попід парканами аж до лісу сиділи, звісивши між колін голови, ті, хто вже донесхочу напробувався.

Дядько Денис, теж напідпитку, величався на ґанкові, стріляючи з пальця по горобцях. Після кожного пострілу у вишняку глухо гупало, але горобці не тікали: були сміливі, бо хмільні, як і дерева, паркани, що перехнябилися та ледве трималися землі. Винний дух витав над обійстям, густий і хмільний: у залізних бочках та цистернах під яблунями вишумовувало і пінилося. З курника визирала новенька кібернетична машина, що керувала виробничим процесом, приймала яблука і відпускала молоде вино. Кібернетичну машину добув для дядька Дениса за літру спирту кум Цокало у знайомого завідувача складом науково-дослідного інституту.

— А знаєте, дядьку, я вичитав, що ми, Решети, — з козаків! — радісно заусміхався, прищикнувши хвірткою гомін черги.

— Хіба за те гроші платять чи — пенсія персональна? — глянув на мене каламутними очима дядько Денис.

— Не платять, але… Так і написано: "Оний Решето — з предків козак".

— А може, він — решето для круп, а ти — решето для дерті…

— Там тільки про одного Решета. Якийсь писарок переписував для начальства. Цікаво: прізвища ті ж, що й тепер у Пакулі. А двісті років минуло. Се ж люди ніби завжди були. А я думав, що Пакуль — це лише тепер і скороминущий. А Пакуль…

— Що ти мені тут запакулив над вухом! — раптом збеленів, здавалося, безпричинно, дядько Денис і схопився на ноги. — Може, я — від самого Наполеона. Може, бабка моя — Марія Стюарт, англійська королева, про яку видатний німецький поет і драматург Шіллер написав книжку! А може, я плював на твій Пакуль, колишній і теперішній, з високої Собакаревої гори! І не один раз плював, а тричі, тричі! Що, не віриш? Ходімо — плюну. Зараз, зараз ходімо, і дивись у всі свої баньки. І на них, — дядько кивнув у бік черги, — можу плюнути. Тільки на себе не плюну, бо я єсть я!

З тим дядько Денис, підсмикнувши галіфе, твердим, рішучим ступом рушив по протореній кабаном дорозі у бік Стрижня. Я, хоч і був вкрай стомлений, подрібнював слідом. Лихі передчуття гнітили мене.

Минав короткий осінній день, збиралося на вечір.

Коли ми зійшли на Собакареву гору, споночіло, і небо висіло над нами, наче побита міллю хустка, якою, замість абажура, завішено лампу. По небу швидко, наче в кіно, пливли білі снігові оболоки. За нашими спинами, розцяцькований вогнями, блимав Ирій, а десь там, у темних, втаємничиних безмежжям полях принишк Пакуль. Під горою, в глинищах шелестів шугою Стрижень — ночі були морозні, пахло першим снігом.

— Витріщай баньки´, — зараз плюну! — невідомо на кого гніваючись, гукнув дядько Денис.

Мене нудило, і я починав знову, як колись на бочці, ненавидіти дядька Дениса. А він стояв на лисій вершині гори, розкарячивши ноги, мов телефонний стовп з підпоркою, і не плював.

— Дивишся? Зараз плюну!

Я пригнічено вслухався в холодний шерхіт шуги, а дядько стояв і все не плював.

— Дивишся? Плюю!..

Я подумав, що, коли він зараз плюне, щось зміниться в моїм житті, воно рушить по якихось нових річищах, наче загачений Стрижень, тільки я ще не знав, по яких.

— У горлі пересохло… — раптом прогучав дядько Денис з вершини Собакаревої гори, — Випити б…

Я мовчав.

І тут ми вчули знайомий скрип коліс — попід сосняком низкою сірих тіней вервечилась на колгоспні поля асенізаторська валка.

— Спущуся — горло біля хлопців промочу, — заспішив дядько Денис. — А ти — жди. Прийду й плюну…

Дядько, шелестячи капшуками галіфе, поковзав по крутизні гори і невдовзі зник за соснами.

Це був дивний, пам'ятний на все життя вечір. Зорі зійшли з неба і в ясно-білих полотняних сорочках повсідалися на лисогір'ї, довкола мене, обхопивши довгими променистими руками коліна. Білі снігові хмари лоскотали і холодили мені чоло. Місяць купався в Стрижні, під горою, хлюпотів та пирхав, байдужісінький до крижаної шуги.

І злетілися до мене душі пакульців і було їх — мов зір. Пилипи, Андрії, Векли, Радивони, Вавили, Гапи, Клими, Йосипи, Ганни, Мотрі, Михії, Олешки, Параски, Романи, Халимони, Тараси… — без ліку, без часових меж. І Пакуль видовжився, як видовжується у полі вітер, та ліг на тисячоліття людського буття — так лягає на карту світу, на моря, материки, океани й острови в океанах сітка меридіанів і паралелей. А я був щось незрівняно крихітне біля нього, глухого, забагнюченого, загубленого в лісах і болотах Пакуля, порошинка в потокові

віддзеркаленого від нього світла, і водночас — щось більше од нього, бо він уже був у мені, як зернина в землі, мною відчутий і осмислений. Тоді я подумав, як далеко в минуле і далеко в майбутнє розпросторився я і Пакуль у мені, Пакуль і я в нім. І Василь Решето, "з предків козак", щасливим випадком вихоплений писарком з присмерків історії, і дід Семирозум, який на початку століття змайстрував дерев'яного літака, маючи задумку полетіти на Місяць, і дядько Остап, червоний кіннотник, що наклав головою під Жмеринкою, і дядько Кузьма, який лежить у братській партизанській могилі неподалік пакульського клубу, і мій батько, що на нього в сорок четвертім прийшла похоронка з фронту, і я, Михайло Решето, майбутній великий актор, будівничий, космонавт, поет, радіоконструктор, геолог, ботанік — лише вузлики на неосяжнім корені неосяжного, гінкого й крислатого дерева, ім'я якому (хрестоматійно заглянцьоване, але того вечора, на Собакаревій горі, вперше вилущене мною з лушпиння приручених слів) — народ…

Я повернувся з Собакаревої гори, коли в гучномовці на П'ятикутках било дванадцять: дядька Дениса вдома не було.

Вранці мене розбудив скрип немазаних коліс під вікном будинку. За штахетами з людських постатей — чергу до дядькової винниці солом'янці займали вдосвіта, — на густо посоленій першим крупчатим сніжком вулиці стояла продовгувата, сіра од вапна бочка асенізаторської валки. Передок її — для візниці — було застелено шматом рудуватої доріжки, що мала колись оксамитовий ворс, а тепер світила нитяними ребрами, як і коростява кобила, запряжена в бочку. Кухня гула від важкої дядькової ходи. Він був, як і звечора, в галіфе та парусинових черевиках і навдивовижу веселий: наспівував на мотив маршу пакульське апатури-тури-тури…

— Ти бачив сороку на груші? Піди глянь. І запитай, що вона принесла на хвості. А вона тобі прострекоче: я принесла на хвості, що твого дядька призначено директором водоконтори. Замість Омелька Омельковича. Апа-тури-ту… І шановному директорові уже подано під двір особистий екіпаж. Апа-тури!.. Ласкаво просимо сісти й котити до контори, поки

пакульського Омелька прасують в автобусі. Апа-тури-тури-ра! — Дядько поспіхом вбирався в свою парадну одіж: лаковані черевики, бостонову пару, сталистих тонів макінтош і сірий фетровий капелюх. Узявши портфеля з двома лискучими замками, промарширував перед дзеркалом, випинаючи щосили груди і черево. — Директор — што надо, га? Прошу вас конфеденційно передать Дорі Василівні, що після роботи мій особистий екіпаж підкотить до її пивниці і ми поїдемо вечеряти до заміського ресторану... З тим — досвіданьїца! Апа-тури-ра!

Дядько був білий з обличчя, як сніг на солом'янських дахах, і пашів вогнем, аж від його дихання вочевидь жовкло та згортувалося листя кімнатної пальми. І я нарешті втямив, що в дядька — біла огневиця. Відступивши про всяк випадок до вікна, я мовив лагідно, хоч і з тремтінням у голосі:

— Ви б спочили, товаришу директор. А я збігаю, тітку Дору порадую.

— Ти скептик, песиміст, інтелектуал! — закричав дядько, аж від його голосу випали шибки кухонного вікна. Дядьків вказівний палець вперся в мої груди. — Ти кличеш мене до спочинку в цю історично напружену хвилину, коли ірійська водоконтора стоїть на порозі нових глобальних реорганізацій! Ти хочеш приспати мою пильність і дати можливість солом'янським анонімщикам, яким пектиме моє високе призначення, донести у вищі інстанції, що новий директор водоконтори організував на своїм обійсті винний завод. Ти, негіднику, хочеш, щоб я спочивав, коли час вимагає від мене рішучих і безкомпромісних вчинків! Вирок одностайний — розстрілять!..

І дядько надув губи, готуючися стрелити з пальця мені в серце. Я не став чекати безглуздої смерті, згадав Перебендину науку, перевтілився в горобця і випурхнув через вікно на вулицю. Дядько Денис, поважний і строгий, вийшов у двір і, розчинивши ворота, таке мовив до черги:

— Товариші, громадяни! Офіційно і конфіденційно повідомляю, що моя винарня самоліквідовується, і взагалі — алкоголь шкодить здоров'ю. Пийте пиво-води і їжте морозиво, смачний, поживний продукт. З тим — і до свіданьїца. А вас, кібернетична машино, ласкаво прошу зупинити виробництво і спокійно, без ексцесів, повернутися на склад науково-дослідного інституту, де на вас чекає плідна робота в сфері науки, техніки і народного господарства…

Тої ж хвилини дизель на городі вмовк, центрифуги завмерли, вино перестало литися з труб, а двері курника розчинилися і машина, поблискуючи алюмінієво-нікелевими боками, гордо прокрокувала крізь натовп і зникла за рогом Піщаної вулиці. Солом'янці, хто встиг висипати яблука і хто не встиг, відштовхуючи одне одного від бочок, черпали картузами й пригорщами молоде вино. Дядько Денис ковзнув по городу невидющими, зосередженими на чимось більшім, аніж матеріальні інтереси, очима і поліз на асенізаторську бочку. Поклавши на коліна портфеля, він узявся до віжок і строго, владно кинув кобилі:

— Вперед!

Кобилка слухняно рушила, колеса зарипіли, заскиглили, запискотіли. Дядько сидів поважно, трохи відхилившись назад, буцім на подушках обжитої персональної "Побєди", і білі пальці його правиці замислено блукали по коричневім дерматині портфеля. Солом'янські хлопчаки бігли слідом і щосили горлали:

— Апа-тури-тури-тури-тури!..

Дядько Денис ніби й не чув того глумливого лементу, і тільки коли якийсь із розбишак мелькотів попереду кобили, він тулив зігнуту долоню до губ і сигналив:

— Ту-ту-ту! Ту-ту-ту!..

Я щодуху помчав у пивницю тітки Дори.

— Я ж йому, вислюкові, скільки казала: не хлуди вина із залізних бочок, отрута… — голосила тітка Дора, ніби над померлим, виштовхуючи за поріг безтямних п'яничок. — А він хіба послухає? І допився до огневиці! Хто тепер йому, дурню, по бюлетеню заплатить?!

Ми здибали дядька Дениса, неподалік водоконтори. Запряжена в асенізаторську бочку кобилка стояла на перехресті центральних ірійських вулиць, під світлофором, і зголодніло жувала вилузаний копитом з бруківки камінь. Сімнадцять санітарів у білосніжних халатах, повиснувши на спеленутому дядькові, волочили його до медичного фургона, що червонів хрестами над кавалькадою зупинених вуличним затором машин. Коли фургон рушив, тітка Дора пішла до Жовтого дому забрати дядькову одіж, аби її не зіпсували дезинфекцією, а я метнувся на Солом'янку по портфель: час було до школи.

По Солом'яній вулиці бадьоро і радісно крокував залізничний духовий оркестр, граючи танго. Попереду оркестру поважно ступав у випрасуваній формі і з традиційною замасленою скринькою в руці дядько Яків, Паровозник: його проводжали на пенсію. Солом'янці, хто домував, перехилялися через тини, висовували з кватирок голови, виходили з дворів і вітали Паровозника добрими зичливими усміхами — дядька Якова у нас любили. Біля двору Паровозника оркестр заграв туш, злагоджено повернувся кругом і під життєстверджуючий марш ірійських залізничників рушив назад до станції.

Дядько Яків сів на лавку під вікнами своєї хати, розкрив скриньку і дістав чорного задимленого паровоза, на якім їздив останні десять літ залізничної служби: начальник станції списав його і подарував заслуженому пенсіонерові. Роздмухавши топку, — оболоки сизого диму заволокли блякле грудневе сонце, — дядько Яків випустив паровоза на пошмуглену саднами, мозолями, борознами зморщок, лініями долі долоню, і машина, пухкаючи й тутукаючи, поповзла від дядькового зап'ястя до вичорнених мастилами та вугільним пилом пальців.

Мов заворожений, стовпів я біля дядька Якова і дивився на його вироблену долоню, по якій снував паровоз.

ЧУДИЩЕ СОБАКАРЕВОЇ ГОРИ

Балакали багато й різне, кожного дня нове, то потверджуючи, то спростовуючи самих себе, балакали в автобусах, чергах, на базарі, через вулиці й тини, в хатах, біля телевізорів, у кінотеатрах, балакали тишком, пошепки і балакали голосно, залежно від темпераменту, віку і рівня поінформованості. Перестрах розповзався по Солом'янці, наче лишай по тілу. Ніхто нічого не знав до пуття, ніхто нічого вочевидь не бачив, але гніткі передчуття поволі закрадалися навіть у душі скептиків та поміркованих інтелектуалів.

Знову розкупили в ирійських крамницях сіль. Мило носили ящиками і ховали на горищах. В черги по хліб ставали родинами і брали водночас по сто паляниць: сушили сухарі. Висмоктали гас із цистерн, що червоніли в обгородженому парканом закутку Солом'янського ринку. Гасовщик виносив цистерни перед очі розбурханої черги і викручував їх, наче мокру білизну. Почали було теревенити, що ось-ось подорожчає горілка — і горілки враз не стало. Тітка Дора завбачливо привезла сто сімнадцять ящиків із білоголовими пляшками і сховала в погребі непитущого свекра, з яким молодих примирили злі напасті останніх тижнів. Дядько Денис усе ще кукурікав за ґратами Жовтого дому і по тому кукуріканню солом'янчани перевіряли годинники — останнє дядькове "Кукуріку!" лунало о сьомій ранку. Втім, тітка Дора, яка відвідувала хворого, казала, що дядько вже кукурікає за звичкою — йому ідеться на поправку.

Балакали багато й різне. То прибігла сусідка і напівшепотом, озираючись на вікна, буцім комусь цікаво було підслуховувати її плітки, присягалася бабі Одарці, що минулої ночі воно проковтнуло Радульський провулок, і жодна людиночка не врятувалася, лише п'яний Капота, проспавши ніч під вербою на автобусній зупинці, приперся додому удосвіта і уздрів замість своєї хати припорошену сніжком калабаню — то

воно ступило, а по провулку ніби праскою чи катком — ні хатиночки, ні деревця, і вже провулок міліція оточила, і нікого не підпускає.

По дорозі до школи я завертав у Радульський провулок: за двійними рамами вікон, за посипаною фольговими блищиками ватою благодушно умивалися гладкі солом'янські коти. Капота сидів на лавочці під зеленоголовим будиночком і ліниво пересварювався з власною жінкою, що, рятуючись від його п'яних кулаків, перекинулася сорокою і невгамовно стрекотала на стовпі між зеленкуватих, схожих на чарки з грубого скла ізоляторів. Прибігши зі школи, я поспішав розрадити бабу й діда звісткою, що Радульському провулку нічого не сталося, але Солом'янку уже полонила нова чутка: десь під лісом, на Піщаниці, воно злизало десять дворів... Баба Одарка ревно хрестилася до ікон на покуті, а дід Єврась мудро покахикував з кутка:

— Щось таки та є... Святе письмо не бреше...

Під ранок я прокинувся від гучного виляску, що прокотився над Солом'янкою, буцім десь близько стрелили з гармати. Не встиг я знову сховати голову в сон, як під вікнами загомоніло, загупало. Я виштиркнув голову в димар, прислухався.

— А воно ж, людоньки, отак на мене суне, суне, наче танка у війну, я вся обмерла і ниць упала і вже нічого не пам'ятаю, тільки тріск несусвітний, а то воно кумову хату перед себе перло...

— Яка танка, далеко танці! Чули ж, як стрелило? У Гурка, що в музеї сторожує, у пригребиці протитанкове ружжо стояло, з музею поцибрив, думав, каже, дуло відпиляти на змійовик. Чую, каже, що такий тарарам, вискочив з хати, а воно по городу суне. Упав біля ружжа і — прямою наводкою. Так що — думаєте? Снаряд ковзнув, наче по найкращій броні, і рикошетом у небі дірку пробив...

Справді, небо над Солом'янкою зяяло широкою, з рваними краями пробоїною, в ній сонячно леліли верхні небеса.

Поки я вдягався, розвидніло. Люди бігли повз наш двір, я й собі побіг за людьми. Сиберіжський сліпак за сосняком нагадував бойовище. Три крайні хати було зітерто з площини землі, як гумка стирає малюнок олівцем в альбомі, і чиста, припорошена сіллю, що нею повнилися горища зруйнованих хат, сторінка біліла перед настрополоханими очима людей. Дерева воно вчавило у землю, хати пожувало і виплюнуло, а де були льохи, темніли на білому глибокі й порожні, наче бульдозером вилизані, ями. Воно заявилося на Солом'янку з боку Собакаревої гори і в тім боці зникло: два сліди, ніби дві просіки, зяяли в лісі. З солом'янчан не постраждав ніхто. Лише одного п'яничку засипало сіллю, але він спав як убитий і, відкопаний, здивовано лупав очима на стривожений людський гурт.

Назавтра листоноша приніс листа від матері. Мати каракулювато писала, що і в Пакулі балакають різне та страшне: буцімто бачили на базарі чудисько з тілом пса і трьома людськими головами. Тож наказувала мати строго-престрого не бігати по дурних стежках, а триматися домівки та школи і писати хоч через день, бо душа її неспокійна, і вже не рада вона, що віддала мене в Ирій.

Поглузовуючи з материних перестрахів, я підстрибом біг через ирійський майдан до школи і раптом тицьнувся в натовп, що гув, наче молодий бджолиний рій на груші. Проштовхавшись крізь ліщиння людських тіл, я з подивом побачив, що будинок, один з поверхів якого займала редакція газети "Голос ирійця", куди я колись посилав свої віршописання, було знято з підмурівка і відсунуто по забрукованім майдані на добрий десяток метрів, у бік паркану з дзьобатим журавлем підйомного крана і ребрами майбутнього ирійського театру. Овочеву крамницю, що містилася під редакцією, в напівпідвалі, було вигризено й вилизано разом з тарою, прилавками, касою і сейфом. Лишень бочки з кислими зеленими помідорами, що стояли в крамничці цілорічно, було пожовано й виблюнуто. Свистіли міліціонери, поважно возсідали на

червоних машинах пожежники, по калабанях спорожненої крамниці ходила комісія господарників у сталистих, схожих на дядьків, макінтошах.

Напад було вчинено минулої ночі, під ранок.

Увесь день і ніч мене доймали моральні муки. Це було схоже на зубний біль, од якого не порятує навіть сон: і крізь сон чути щеміння нерва. Я володів великою таємницею і як громадянин, комсомолець, ірієць, нарешті — кандидат в благородні гуїгнгнми мусив поділитися нею з ирійською громадськістю. Але, водночас, своєю принциповою відвертістю я задам чимало прикростей дядькові Денису й тітці Дорі, чий хліб їм уже ось четвертий місяць. Після мого свідчення людям відкриється, ким вигодуване страховисько, і що за панцир, якого не пробиває навіть снаряд протитанкового ружжа, носить воно на собі. Родичам моїм буде не з медом, дядько ж Денис ще й після яблучного вина не очухався.

Але по тому в душі моїй пробуджувалося і нуртувало щось більше од раціональних родинних перестрахувань — почуття обов'язку перед громадою і власною совістю. Під ранок вже знав, що приречений відкрити людям правду і, перебувши безсонну ніч, метнувся на П'ятикутки в перукарню. Підстригшись, доїхав автобусом до ирійського майдану, почовгав важкими дерев'яними ногами по вилощеній бруківці до редакційного будинку. Серце мені билося так гучно, що міліціонери на перехрестях тривожно озиралися, в довколишніх будинках подзвонювали шибки, і по тому теревенили, що воно серед білого дня підкопувалося під майдан... Аби заспокоїтись, я зупинився біля газетної вітрини і раптом з газетної сторінки на мене дихнуло свіжим, протверезуючим вітром. У редакційній замітці "Страхополохи, або чудеса на язиках легковірних панікерів" газета "Голос ирійця" писала:

"Останніми днями серед невеликої частини ирійських громадян поширюються панічні чутки про з'яву поблизу нашого славного міста якогось казкового, невідомого науці чудовиська. Більше того, несвідомі

панікери поширюють вигадки, буцім згадане міфічне страховисько нещодавно зробило спробу напасти на будинок нашої редакції. Після консультації з авторитетними товаришами з ирійської санстанції, ми впевнено, без жодного сумніву, інформуємо наших шановних читачів, що ніякого, буцімто незнаного, некласифікованого наукою чудовиська нема і бути не може ані поблизу Ирію, ані ніде інше. Ми закликаємо усіх свідомих ирійців протиставити свою принциповість міщанському легковір'ю окремих балакунів. Що ж до редакційного будинку, який нібито пересунуло так зване "чудище Собакаревої гори", то повідомляємо читачів, що ми пересунулися з власної ініціативи, і не просто пересунулися, а в бік будівельного майданчика, аби в такий спосіб колективно, редакцією, наблизитися до нашого буремного життя..."

Мені стало соромно і своїх перестрахів, і моральних мук; весело крокуючи ирійським бульваром, між заінеєних тополь, я до кольок у грудях сміявся з власної глупоти.

Нема в світі нічого страшнішого і підступнішого од людських забобонів!

Дядько Денис повернувся з Жовтого дому задуманий і тихий. Перші дні він тільки й знав, що сидіти біля вікна та пас очима Солом'яну вулицю. Невдовзі почав виходити надвір. Вбирався у валянки, кожух та заячу шапку діда Єврася і з ранку до самісінького вечора непорушно простоював біля воріт, зирячи в небо, — видивлявся завтрашній день. До нього скоро так звикли, що вже й не віталися; зграї ворон та горобців днювали на його шапці, на комірі кожуха і увечері, коли дядько нарешті простував до хати, з ґелґотом, з хрускотінням промерзлих крил спахували в небо. Техніки, що лагодили обірвану лінію, прийняли дядька Дениса за стовпа, і обвішали дротами. Електромонтери повісили на дядькового носа вуличний ліхтар і ми довго економили на світлі.

Навернули дядька на життя солом'янські тривоги.

Після емоційного виступу газети "Голос ірійця" страховисько ніби крізь землю провалилося чи, присоромлене, пішло світ за очі. Поволі затихли наполохані балачки. У крамницях знову лежали сіль, мило й ситець. Дід Єврась уже не згадував про кінець світу, а заклопотано длубався з глиною біля припічка.

І несподівано страховисько нагадало про себе. Нагадало серед білого дня, коли солом'янці чекали біля продуктового магазину на свіжий хліб. Кучмата снігова хмара вихопилася з-за крайніх від поля ірійських хат, велетенським перекотиполем промчала повз магазин, дихнувши в обличчя солом'янчан колючим пилом, і проковтнула машину з хлібом, що наїздила з боку Ірію. Скреготнули гальма, темний клубок шоферового тіла, який встиг в останній мент вискочити з кабіни, покотився на узбіччя бруківки, а хмара вже розверталася, і білий морок засніженої рівнини опускав за нею завісу, сповіщаючи про фінал ще одної драми. А надвечір тітка Дора принесла з пивниці вість про нову оказію. Агроном колгоспу, чиї поля лежали довкола Собакаревої гори, виявив широчезний втоптаний слід від Стрижня до кагатів з картоплею. Притьма відкрили кагати: вони були порожні!

Дядько Денис нашорошував вуха на кожне слово про чудовисько, але слухав мовчки, з замкненим на сімдесят сім замків обличчям, що нагадувало в ці дні пригасле вогнище, в присок якого покладено залізну цівку з порохом. Вітрець ворушить сірий мертвий попіл, але ти, приникнувши за пагорбом, ось-ось чекаєш на вибух. І дядько Денис насправді вибухнув.

Сталося це пам'ятного зимового ранку, коли нам у затягнене памороззю вікно, що від вулиці, нетерпляче, навально загрюкали. Тітка була уже вдягнена і побігла відчиняти. До кухні, ледве волочачи ноги, зайшла моя мати і, як була, — в кожушці, підперезаній вовнячою хусткою, — сіла на поріг, заголосила. Ледве ми дочекалися, щоб вона, перериваючи розповідь нервовим голосінням, оповіла про свою невеселу пригоду. Коли валка пакульців (а вони тепер їздили до міста лишень валкою) наблизилась до Собакаревої гори, з сутінкового досвітнього лісу

викотилося щось темно-синє, волохате і, женучи поперед себе хмару сніжного пилу, кинулося на базарян. Пакульці, начувані про страховисько, полишили сани і щодуху, шпортаючи в замети, метнулися полем до Ірію, а воно ковтнуло усеньку валку — з кіньми, санями, базараниною — і зникло за горою. З материного добра в пащеці чудовиська назавжди зникли три мішки картоплі, вінок цибулі, рукавчик маку і хунтів з п'ять старого сала. Повернувши заплакане обличчя до покута, мати щиросердо благала бога, аби її вдовине добро стало ненажерливій звірюці чи нечистій силі впоперек горла…

Дядько Денис слухав матір з пройми кімнатних дверей, підтримуючи руками коленкорові спідники, які були на нього заширокі після Жовтого дому. Раптом обличчя йому засвітилося, наче небо, сполохане сухою зимовою блискавкою, і дядько сказав:

— Я піду на нього!..

— На кого? — аж затремтіла тітка Дора.

— На нього…

— А тобі що — більше од інших треба?

Дядько Денис нічого не відповів тітці, а мовчки повернувся і зник у кімнаті. Матір моя нажаханими очима дивилась на двері і голосила:

— Денисочку, а ти ж обіцявся мені хату влітку перекрити…

Дядько Денис вийшов з кімнати в галіфе, гімнастерці без погон і з польовою сумкою через плече. Від його постаті віяло зібраністю та мужністю. Ми втямили, що дядько Денис не жартує.

Сороки, а їх чимало вешталося по Солом'янці, ментом рознесли ту вість, і невдовзі біля нашого двору товпилися люди. За темним шитвом

яблунь сходило густо-червоне — на криваву битву — сонце. Баба Одарка колінкувала перед іконами, дід Єврась чаклував над Біблією, тітка Дора, схлипнувши, розігрівала на керогазі смаженину і сварила мою матір, винну в переполосі. Мати метушилася по кухні і клала в дядькову сумку усе, що траплялося під руку: в'язки сухих грибів, кислі помідори й гарбузи, срібні ножі й виделки, пиріжки з м'ясом, капустою та горохом…

Міжи тим дядько Денис поголився і наказав тітці Дорі голосом строгим та владним подати нове пальто з каракулевим коміром і таку ж, із каракуля, шапку. Тінь природженої скупості майнула на тітчинім обличчі, але вона не насмілилася перечити, слухняно одімкнула шафу з парадним одягом. В останній мент, уже вбраний, дядько Денис облишив польову сумку, набиту харчами, натомість узявся до свого іменитого портфеля, з яким ходив на службу, сунувши між бухгалтерських книг пляшку з виноградним соком…

І ось дядько Денис переступив сінешній поріг та завмер на ґанкові, мовби на постаменті, виставивши наперед праву ногу в начищенім до дзеркального блиску хромовім чоботі. Очі його, замислено-відсутні, дивилися поверх натовпу, що зібрався біля двору, на зеленокрицеві під білими сніговими парасолями, сосни і ще вище, на лису, з червоними пащеками гнилищ вершину Собакаревої гори, яка туманіла на обрії крізь сизу ранкову імлу. Тітка Дора з'явилася в проймі дверей, хитнулась було до чоловіка, але, зупинена його холодною, відчуженою від тимчасовостей земного світу поставою, перехнябила широкі тілисті плечі і припала заплаканим обличчям до лутки. Баба Одарка, дріботячи чунями, обережно обняла сина і з нижніх сходинок ґанку благословила його в дорогу родинною, ще від прабаби, іконою на темно-сизих перевеслах рук. Ікона була писана по дерев'яній, подзьобаній шашелем дошці, а свята Параска, миловидна з обличчя й поважна пані, нагадувала шляхтянку сімнадцятого сторіччя з підручника історії середніх віків.

Тут дядько Денис, буцім маститий промовець, що зупиняє владним жестом шквал оплесків, підняв руку і мовив так:

— Шановні громадяни, сусіди мої і сучасники! Якщо не повернуся я після сьогоднішньої битви при житті й здоров'ї, сама душа безтілесна приблукає на Солом'яну вулицю (бо й по смерті вона не залишить вас), не називайте мене героєм і не перейменовуйте нашого славного міста Ирія. Бо не герой я, лише данник ваш, і загибель моя в герці з чудищем хай стане світлим вінцем мого далеко не праведного життя впродовж багатьох років. Якщо ж над майбутніми поколіннями ирійців ім'я моє піднесеться, повите млою героїчних легенд, хай вони не виливають з бронзи моєї подоби, а посадять сад в Ирії, там, де тепер палати Жовтого дому, покладуть у тім саду гранітну плиту і виб'ють на ній два скромних, але значущих для мене слова: "Ирійському Пакульцю" бо зараз, як ніколи, почуваюся ним — ирійським пакульцем. А ці нові думки про пакульство моє і про Людину в мені зійшли на мене між стін Жовтого дому. З тим і прощавайте, люди добрі…

Дядько Денис ступив з ґанку і крізь навстіж розчинені ворота вийшов на вулицю. Натовп розступився перед ним, а відтак посунув слідом. Самодіяльний духовий оркестр заграв на губах та язиках урочистий бадьорий марш. Ударник оркестру, повар ресторану "Голубі хвилі", обіруч гупав кулаками по своїм крутім череві, вибиваючи такт, і глухе бовкання багатоголосо відлунювало в пущі Солом'янського лісу, куди прямцював рішучим ступом дядько Денис. Дядько Яків, Паровозник, замикав людську процесію на темній, обкутаній парою машині і, висунувшись з кабіни, підігрував оркестрові на паровозному гудкові. Потроху відстаючи від натовпу, я бачив з-за крайніх хат, як люди зупинилися на узліссі і махали руками, а дядько Денис широким поважним ступом пішов у просіку.

Двох рішенців для мене не було. Звичайно, я не міг залишити дядька наодинці з чудиськом, хоч не мав певності, що з мене буде якась поміч. Заїкатися в присутності матері, аби й мене відпустили на Собакареву гору, не мало сенсу. І я поклав діяти сам.

Виковзнувши Радульським провулком на Піщану вулицю, я побіг через сосняк, аби перестріти дядька Дениса десь на півдорозі до

Собакаревої гори і, невидимкою супроводити його. Але я приблукав у лісі і тільки попрямцювавши на голосний ґелґіт вороння, видибав нарешті на просіку, вистеблену дядьковими ступами. Дядькова постать, дрібна, билинчата між опасистих і довгов'язих сосон, темніла вже у видолку, з якого, мов велетенський гриб, круто виростала поросла в підніжжі молодим сосняком Собакарева гора. Хмара вороння, передчуваючи кривавий герць, висіла над дядьком, густо, жадібно каркаючи, сковзувала з рожево-сизої небесної крутизни в долину Стрижня. Я намацав під куфайкою руків'я кухонного ножа і рушив просікою...

Цієї хвилини я любив дядька Дениса і волів померти разом з ним, аніж стати свідком його героїчної смерті.

Воно підступно накинеться на дядька зі спини, і тільки я, Михайло Решето, стоятиму на дорозі страховиська; я вихоплю ножа і з усіх сил штрикну ним у щілину залитих живим смальцем дверцят; за інерцією воно ще промчить декілька метрів, і зімне мене, і вчавить у сніг, але з вереском впаде на землю, поливаючи її кров'ю. Дядько Денис обернеться на вереск і доб'є чудовисько, а мене візьме на руки та понесе по ирійських вулицях, і людські юрми, вражені моїм героїчним вчинком, ітимуть слідом; а десь неподалік школи я помру на дядькових руках і мене схоронять на ирійському майдані та напишуть на гранітній плиті: "Михайло Решето, з предків козак", а дівчина з настінного календаря щодня по дорозі до школи заходитиме на мою могилу, і квіти...

Я рішуче й зле відігнав свої сахаринові марева: дядько Денис уже стояв під самісінькою Собакаревою горою, що, підрита вподовж багатьох весен чорториями, зависала над ним рудими щелепами глинищ. Увібравшись у молоду кригу, Стрижень підперезував гору яскравим синім шовком, що був облямований мереживом соснових пущ. Дядько Денис добув з портфеля пляшку з соком, відкоркував і випив нахильці, підтримуючи лівою рукою шапку, що сповзала на потилицю. По тому ступив під склепіння гори, пригнувшись і впершись долонями в коліна. Завмерши на узліссі, я почувався так, буцім це на моїх плечах, а не на дядькових, лежала Собакарева гора.

— Паць, паць, паць… — порушив тишу дядьків голос, лагідний, пестливий. — Паць, паць, паць…

Стрижень німував, шкірячись до неба білими гребенями заметів серед крижаного груддя.

— Паць, паць, паць, паць, паць, паць, паць…

Раптом ріка переломилася навпіл від берега до берега, наче сталева коса, струмені пирснули з тріщин і викинули на зводянілу кригу клоччя срібної піни — дзеркальних коропів, що зіперлися на пружинисті хвости й затанцювали на морозі. А відтак крижані поля поблизу гори піднялися, стали сторчма і розсипалися на дрібне дзенькотливе буруння; з широкої, на півріки, ополонки, де вода кипіла й вибухала, з'явився чорний, у твані, ріг гаража, звареного з танкової броні, і вже уся причілкова стіна його бовваніла в піні та шереху.

— Паць, паць, паць… — ніжно кликав дядько Денис.

Підштовхнуті зсередини дверцята гаража розчинилися, і в колючо-білім присмерку зимового дня зарожевів п'ятачок кабана, а крізь булькання води та шерхіт криги почулося благодушне:

— Рох-х-х-х-рох-х-рох…

І тоді, обриваючи рохкання, над Стрижнем пролунав, наче клич до бою, басовитий, але молодий відчайдушною рішимістю голос дядька Дениса:

— То ж згинь, породжена мною потворо!

Дядько напружився, обличчя його зачервоніло й оросилося потом, а ноги вгрузли в пісок, перемішаний із снігом по щиколотки. І Собакарева гора згойднулася, вирвана з берега, як бульдозер вириває

обланцюгований пень; розчахнене підгір'я червоно зяяло пластами зпресованої, прошитої деінде корінням сосон глини, а по крутосхилах з гуркотом і тріском котилися валуни. Наступної миті дядько Денис поволі випростався, піднімаючи на плечі Собакареву гору (лисий шпиль її проштрикнув сувій сніжних хмар) і кинув її в ріку, на чорну громадину панцирника, як кидають з плечей мішок збіжжя. Гора шурхнула на середину ріки, в пробиту чудищем ополонку, і вода бризнула увсібіч холодно-сизими пінистими хвилями, з головою накривши дядька Дениса. Я злякано зойкнув, але хвиля відкотилася, лишаючи у глинищах і калабанях, що значили місце, де нещодавна лежала Собакарева гора, брудне шумовиння, а дядько несхитно стояв на березі. Проте за мить обличчя йому пересмикнулося з болю, руки хапливо лягли на живіт і дядько почав хилитися до води, як хилиться могутнє, але підтяте рікою дерево. "Надірвався!.." — майнула мені думка, і я кинувся до берега, зукоса поглядаючи на Стрижень, що погрозливо вирував, скрегочучи крижинами, перед несподіваною загатою. Я встиг підхопити дядька попід руки і відтягти на узгір'я, до лісу. А вже ріка, по вінця наповнивши улоговину перед греблею, хлинула, змітаючи все живе зі своєї дороги, по березі, і Собакарева гора стала на віки Денисовим островом.

Дядько усе ще непритомнів, і тіло його, важке і в'яле, буцім з мокрої вати, обривало мені руки. Небо набурмосувалося, темніло, по улоговині снували колючі, в'юнкі крутні снігового пилу — збиралося на хвищу. Ріка, лютуючи з перешкоди, похмуро й загрозливо ревла. Одяг на дядькові крижанів, обличчя хололо, бралося шугою.

І в цей мент за моєю спиною радісно, переможно прогучав паровозний гудок. Я рвучко озирнувся — просікою, торохкаючи на занесених снігом пнях, пахкаючи в похмуре, низьке небо пишнобілими клубами диму, до нас мчав паровоз дядька Якова і смагле, промаслене та продимлене обличчя машиніста усміхалося крізь притрушене інеєм, що сіявся з сосон, скло кабіни...

ЛЮБОВНА ДРАМА МИХАЙЛА РЕШЕТА

Я сидів за столиком читальної зали над підшивкою молодіжного журналу, де друкувалася з номера в номер наркотично-пригодницька лірично-фантастична повість, а недільний день, погожий, морозний, як пишуть у газетах, нетерпляче стукався в золотисто-сині шиби вікон, аж шиби іскристо дзвякотіли, і я затуляв вуха долонями, щоб не чути того звабливого дзенькоту, не піддатися на поклик ясно-білих заметів по той бік вулиці, розписаних синьо-червоно-зеленими лижами.

Потім вхідні двері прочинилися, дихнули в густий тягучий настій із запахів паперу, фарб, клею, крейди хмільним сніговим духом, а коли я звів притомлені очі — на тлі книжкової вітрини стояла вона, дівчина з настінного календаря…! Я одразу впізнав її холоднувато-вдумливі очі за скельцями окулярів на блідім продовгуватім обличчі, сині кісники, що, наче розквітлі півники-гладіолуси, проростали з-під в'язаної шапочки на тугих стеблах кіс, і тонкі, довгі гілочки пальців на коричневій площині столу, за яким величалася бібліотекарка. Серце моє зупинилося на довгу щемку мить, а тоді заколотило, загупало на всю залу, рвучись геть з грудної клітки.

Дівчина попрохала "Філософський словник", аж тоді зняла та повісила на круторогі шараги пальтечко, залишившись у стандартнім шкільнім платті та ясно-білім, білішим од снігу, хвартусі. Вона сіла оддаля, біля вікна і невдовзі писала до записника, схиливши над словником високе, пласке чоло. Я бачив від свого столу лише її чіткий профіль, і це чоло, що спадисто вилискувало просто цяткованих сонячними скалками шибок, наче круте засніжене узгір'я, по якім мчиш на лижах, що забули про послух і несуть тебе все стрімкіше й стрімкіше в імлисту солодко-тремтку прірву, дна якій годі уздріти.

Я закохався.

Я, кандидат в благородні гуїгнгнми, закохався, мов хлопчак, мов останній єгу, остаточно, непоправно, і задихався, очманіло хапаючи повітря, наче риба на піщаному дні Стрижня, коли дядько Денис на часину ввібрав у рота воду ріки. Спогад про клятву на бульварі

присоромив мене, я знову тицьнувся в журнал і вдав, що читаю, насправді ж просівав слова крізь свідомість і по них нічого не лишалося в пам'яті. Раптом дівчина підвелася, здала книгу, вбралася в пальто і вийшла, навіть не повівши на мене оком. "Сиди, майбутній світоче людства! Сиди, о великий пакульцю!" І праве око моє, покірне волі, побрело по сірих покосах пригодницько-фантастичної повісті. Ліве ж свавільно втелющилося в ясно-білий, зітканий зі снігу екран за шибками вікна, буцім на нім ось-ось мали демонструвати восьму серію "Тарзана". По екрану ковзнула синя тінь її пальта, і тінь зеленої шапочки, і кісників — я вже стояв на ногах, я вже біг, забувши про журнали, про бібліотекарку, на бігу соваючи в рукави тремтячі культяпки рук і не надибуючи рукавів куфайчини.

Вона була по той бік вулиці, за барвистою юрмою лижників, і я побіг навздогінці, не чуючи під собою ніг, що гупали об мерзлий наст, немов кувалда. Я вже був майже поруч, захеканий і щасливий, коли вона озирнулася та дихнула на мене холодом насмішкувато-подивованих очей. Я відчув, як мені все холоне у тілі, і тільки сором мов бджолине жало, наскрізь проштрикує мозок і пече, пече…

Я раптом ніби подивився на себе збоку її тверезими очима: спітнілий від бігу, пухкощокий, кирпатий хлопчисько в сірій куфайці, бавовняних штанях і рудих шкарбанах, носи яких задерлися і зазирають у моє розпашіле обличчя. Земля розчахнулася піді мною, і від сорому, ніяковості та власної жалюгідності я поволі провалювався крізь землю, потайки радіючи, що гину на її очах. Дівчина мовчки повернулася та пішла до автобусної зупинки, і, поки я вишпортувався з землі, поки приходив до тями після нищівного погляду, автобус ковтнув її, брязнув залізними губами і покотив по рожево-корицевій, посипаній піском вулиці…

Сонце закипало на шиферних дахах і червоно скрапувало з бурульок на сніг. По голощокій бруківці стрибали настовбурчені горобці. Бралося на мороз, на ніч, на самоту. Це було давно знане, ще відколи я закохався вперше, в учительку, тривожне, щемке і водночас солодке відчуття

самотності в безкрайому, безмірному світі. Там, у Пакулі, я забирався в кущ барбарису і плакав, слухаючи, як тужно шерхотить з осокорів жовкле листя. І в Ирії мені стало раптом надто вже просторо й незатишно. Мене гнітив і галас змерзлого вороння в гаю над Стрижнем, і перегуки лижників на заметах, і деренчання автобусів, і навіть човгання моїх фезеенівських ботинків з металевими блямбами. Я з тугою подумав про свій закапелок — піч Солом'яників, де можна з головою накритися материним рядном і страждати наодинці з собою. Бо я вже знав зі свого невеликого життєвого досвіду, що любов — це страждання.

І я поспішив на Солом'янку.

З бовдура Солом'яників клубочів чорний і густий, як смола, дим. Тітка Дора в цей час мала бути в пивниці, дядько Денис, підірвавшись, коли брав на пупа Собакареву гору, лежав у лікарні, і мені не спадало на думку, хто міг палити в печі. Шиби кухонних вікон буряково жевріли, а за ними, на тлі підсвічених пічних челюстей манячила худа й висока, мов тичина, в довгій темній сорочці навипуск постать діда Єврася.

Останні дні дід Єврась з ранку до вечора тинявся по обійстю, зазирав у кожен куток, розгрібав сніг під парканом і збирав порожні пляшки, банки, навіть скалки віконного скла, відтак усе те товк у ступі під сараєм і просівав на решето. Баба Одарка місила глину, буцім заходжувалася серед зими тинькувати хату, а ще — старатливо молилася, нашіптуючи перед іконами довжелезні й сльозливі молитви.

На скрип дверей дід Єврась озирнувся, рвучко й полохко, мовби його нежданo запопали в чужім засіці. Уздрівши на порозі мене, він сховав переполох за густі зморшки лиця, писаного червонястими відблисками вогню, але хутко затулив спиною челюсті печі, в яких гуготіло, лижучи сажне горло димовика, полум'я.

— Що, діду, самогон женете? — поспитав я зичливо, краєм ока зазираючи попід дідову руку в піч: обкладене ґалаґанами, там жевріло

щось глиняне, схоже на бабчар або ступу. Дід Єврась похмуро, неприязно мовчав, і я поспішив, вислизнувши з ботинок та куфайчини, зникнути в кімнаті.

Тут було тихо й сутінково. За вікнами згасав зимовий день, бузково пестячи тюлеві фіранки. Підібгавши ноги, я усівся на дивані і віддався сумнуватим, щемко-солодким думкам. Звичайно, мені вже ніколи не пощастить здибати її, вона навіки загубилася в багатолюдді світу, але нікого іншого, ніколи я не покохаю, я залишуся самотнім на все життя, бережучи й плекаючи в серці ту яскраву й коротку, як фотоспалах, мить, коли вона сиділа за бібліотечним столом на тлі сонячних шибок… Через багато літ, через довгі десятиріччя, коли ми обоє постаріємо, як ось дід Єврась та баба Одарка, і ми випадком здибаємося в тій же бібліотеці, впізнаємо одне одного і освідчимося, оросивши щасливими слізьми книжковий столик, що усе життя шукали одне одне і все життя — ждали…

Але промине і ця зворушлива мить, як усе минає на цім світі, і ми знову розійдемося, бо вже буде запізно починати життя спочатку, розійдемося, щоб знову, уже назавжди, зустрітися там… Мені раптом до відчаю гостро забажалося, аби все, що довгими зимовими вечорами, притулившись до теплого комина, розповідала моя забобонна, обплутана пережитками минувщини мати про тамтешнє буття, було правда: вона ждатиме на мене (або я на неї) на білому, як сніг, оболоку сьомого райського неба, ми візьмемося за руки, й, безтілесні, легко, мов тіні, полинемо крізь ясну небесну блакить до сріблястого леліття зір. І це передчуття вічного, нічим не обмеженого ширяння обіруч з нею, дівчиною з календаря, було таким яскраво щасливим, що я впивався тим передчуттям до очамріння, до екстатичного самозабуття…

Тим часом вікна наповнювалися синню, як скляна авторучка — чорнилом; біля дверей клацнув вимикач, різка, наче посвист чередникового батога, реальність стьобнула мене подивовано-підозрілим голосом тітки Дори:

— Ти чого — в темряві?

— Уроки повторюю на завтра, — знайшовсь я по хвилі і заплющив очі, які все ще раювали там. — Фізик наказав усі закони на зубок знати. Формаліст такий, що…

— А "Отче наш…" напам'ять не хочеш? — перервав мою мову дід Єврась, зазираючи й собі до кімнати, навдивовижу тихомирний та благодушний. — "Отче наш, іже єсі на небесі! Да святиться ім'я Твоє, да придет царствіє Твоє, да будет воля Твоя, яко на небесі і на землі. Хлєб наш насущний даждь нам днесь…"

Він ще довго дріботів словами молитви, задоволений із себе, а ми з тіткою сіли до яєшні, засмаженої на керогазі, бо піч була затулена заслонкою та сажними челюстями, густо обтинькована глиною, яка, підсихаючи, парувала й тріскалася. Дід до столу не сів, а прилаштувався в мисниках і, поклавши руки на коліна, шамкав про колишнє:

— А як повернувся з-під німця в самій царській шинельці, ні кола, ні двора… Землі, значить, одкраяли. Посватався я до Одарки, вона ж у попа служила. Батюшка й кажуть: "Бери, Єврасю, бери — од дощу полою шинелі накриєш, і вже не під голим небом". Воно таки й так. Став я думати, як би його розбагатіть. А в німецькому полоні вивчився олов'яні ложки в піску виливати. У Пакулі ж тоді за ложку три пуди хліба давали. Назбирав я по рівчаках та яругах снарядів і олива натопив. Олива натопив, з глини форму виліпив і пішов знову до батюшки Одарку сватать. "Ну, Єврасю, — батюшка каже, — тепер ти будеш хлібний, бери Одарку". А й правда його. Купили ми хатку, купили свиню, аж чує моя душа — кінець світу. Ми за свиню — і навдьори…

Я поліз на піч, завішану клаптем вилинялого ситцю. У звичайні дні я відсовував завіску і сліпив очі над книгами при рожевім блиманні під стелею засидженої мухами двадцятип'ятки. Але сьогодні мені кортіло повернути щасливе відчуття польоту по небесній блакиті, так нагло

обірваного тітчиною з’явою і я вдав, що вкладаюсь спати. Черінь аж пашів, і я підібгав під боки ганчір’я яке знайшов на печі. Нарешті заплющивши очі, наказав собі не чути дідового бубоніння і став силувати уяву до недавньої гри. Натомість в пам’яті несподівано випливло давнє, як світ, уже неймовірне почування: сонячний весняний день, мати білить, хату до великодня, хату, обмиту й обшмуглену вітряними березневими дощами; я сиджу на задвірнім порозі, мружачись до молоденького сонця; і раптом муха радісного шаленства кусає мене, я кидаю кота з колін, навздогінці летять з ніг розтоптані материні чуні, а я босоніж лопочу по вогкій прохолодній стежці повз білий хатній причілок, повз корицево-зелений дитинний волот любистку, повз червоні вістрячки півонії, що владно прошпиговують розчесане граблями сухотрав'я, повз яблуні в крихотульнім рожевуватім листі, наче у фарбованій ваті, що тією цяцькують ялинку в клубі — від зимового омертвіння, від гнівного материного окрику…

Після материних ляпанців я знову сиджу на порозі з худоребрим, але оксамитовим на дотик котом на колінах, сонце злизує з мого обличчя циганські сльози і колише мене в теплих, аж гарячих долонях, і я дрімаю, прихиливши голову до лутки дверей, поринаючи все глибше в сон, наче в купіль…

І раптом поріг піді мною починає легенько здригатися, буцім віз на мерзлому осінньому грудді, я розплющую очі, втуплююся в піч і згадую, що я — на тітко-дядьковій печі, а не на материнім порозі, і мені сниться моє дитинство; різкий нетерпеливий поштовх кидає мене, ще соннуватого, від комина до бічної стіни. Того ж менту глухий протяжний гул народжується під шкаралупою черені, яка вочевидь здимається й горбиться, — піді мною стрелило, вибухнуло, пахнуло димним пилом, і я покотився з печі, наче в полохкім дитячім сні, та гепнувся об долівку, куди вже летіла з дзвоном, брязкотом виплюнута піччю заслонка. Спалахнуло світло, біла, як смерть, в самій сорочці тітка Дора тремтіла в проймі кімнатних дверей, а поріг кухні переступав, дріботячи босими ногами, дід Єврась.

— А куди ж твою, коли таке оглашенне... — бурмотів він сердито, але без озлості, навпаки, з поблажливістю, ніби до розбишакуватої дитини. — Ну, не гарцюй, зараз освобоню...

Але "освобоняти" нічого не довелося. Почиригикавши об піч рогачем, дід витарганив з чорного жерла печі до світла сковороду, в якій баба Одарка звичайно смажила гарбузове насіння. На сковороді серед кавалків обгорілої глини, розірваних дротяних кілець і вуглин красувався чистим, як сльоза, зеленкуватим склом пивний фужер, достоменнісінько фабричний. Дід перехрестився і переможно глянув на тітку Дору:

— Я походив козирем. І яким козирем! Золотим! Готуй панчоху для грошей — у цім бокалі пива, як не доливай, а буде на три наперстки менше, ніж у фабричному. Бо скло грубіше. А таких бокалів — з фабричним клеймом, жоден ревізор не підкопається — я спечу стільки, скільки потребується твоїй душі. І мій син таки поїде в Пакуль на власній машині!..

Тітка Дора повернулась просвітленим обличчям до порожнього покута і перехрестилася...

По дзвінку на велику перерву мною стрелило з класу і вцілило через два довжелезні коридори — в третій, долішній, напахчений олійно-медовим духом пиріжків з повидлом, до яких я, кандидат в благородні гуїгнгнми, глибоко ненавидячи й зневажаючи себе, мав непереборну людську слабість. Ланцюжок школярів ще не сягнув дверей їдальні, і я, щасливий, бо дешевого ласощу не вистачало на всіх, став у хвіст черги, блаженно зиркаючи через плечі передніх на буфетний стіл, де в лозовім кошику кудлились, тріпотіли, кучилися рум'янолиці пиріжки. За кожного материного базарювання я поповнював пиріжковий фонд і зараз у кишені приємно хрускотів карбованець. Після болісних вагань і безнадійних покликів до вродженої пакульської ощадливості я таки обміняв карбованця на два пиріжки і подався із залюдненої їдальні в коридор, де, зирячи з вікна на мерехтливий вуличний потік, можна було розважливо посолодити душу.

І тут, ледве переступивши поріг їдальні, я побачив її, дівчину з настінного календаря. З трубкою ватманського паперу під рукою, вона діловито й заклопотано простувала від шкільного складу. Зустріч була така раптова, несподівана (хоч я стільки разів детально малював її в уяві!), що я отетеріло закляк посеред коридору, втелющившись у дівчину очима, і не мав над собою волі ані відступити з її дороги, ані одвести очей. Вона обминала мене, як обминають стовп або камінь, попід стіною, фарбованою в сине, і раптом куточки її тонких, чітко виписаних на аркуші обличчя вуст здригнулися, очі за крижинками окулярів насмішкувато-насторожено зблиснули:

— Здрастуйте.

Я почувався раком, якого кинуто в окріп, але який все ще дряпається наосліп по ковзкім узгір'ї казанця.

— Ви хіба в нашій школі? Я думав — не в нашій. Чому ж я досі вас не бачив? Взагалі, я теж погано бачу і мусив би давно носити окуляри, але ніяк не зберуся до окуліста. А ви де замовляли? На майдані чи на П'ятикутках? На П'ятикутках мені ближче, але я не знаю, чи там приймають замовлення…

Не контролюючи себе, я белькотів щось дурне, дріб'язкове, безпомічне, буцім начитував учбовий текст з підручника німецької мови, а вона пильно й прозірливо дивилася в мене, буцім на уроці природознавства вивчала під мікроскопом колонію бактерій. Тут я згадав про пиріжки в пітній липкій правиці — обличчя моє, й без того червоне, буцім шафранна пепенка в саду Солом'яників, взялося вогнем сорому, аж дівчина відступила на крок та інстинктивно затулилася ватманом, як затуляються від полум'я; і я по-думки прошепотів: "Боже, чи доле, чи випадок, чи закон земного тяжіння, чи як ти звешся, якщо ти є, зроби так, щоб ці пиріжки з повидлом, які печуть мені руку, буцім вуглинки, випурхнули з моїх долонь і полетіли геть з очей…" Пиріжки в долоні стрепенулися, затріпотіли крильми і пурхнули у прочинену кватирку

коридорного вікна. Краєм ока я бачив, як вони всілися на осокорі та загойдалися, струшуючи з гілля сизу паморозь.

— Ви що, — раптом мовила дівчина з календаря, простеживши за польотом пиріжків і знову повертаючи до мене строге холодне обличчя, — ви що, закохані в мене?

— Закоханий... — видихнув я покірно і безпорадно.

Вона розуміюче кивнула синіми кісниками, зібрала бганки шкіри між брів і спроквола пішла коридором, крізь товкотняву восьмикласників, розгрібаючи їх, мов ряску. Я телепався слідом, втупившись безтямно палаючими очима в долівку. Так дійшли ми сходів, які вели на верхні поверхи, і, шелеснувши ватманом, дівчина з календаря розсудливо сказала:

— Закоханість, за моїм спостереженням, це аритмічність нервової системи, безсумнівно, тут надибуємо моменти резонансу, своєрідної детонації, процес хворобливий і мало досліджений, я займусь ним після третього курсу медичного інституту, думаю, це буде також темою моєї майбутньої кандидатської дисертації. Незабаром цей патологічний спазм нервових центрів так само легко зніматиме звичайнісінька таблетка, як, припустимо, тепер анальгін знімає невралгічний біль. Пробачте, а ви ким будете?

Я мовчав, знищений, розіп'ятий на власній сірості й нікчемності, бо після краху з мріями про театр я ніким не надумував стати, окрім хіба як шофером таксі, бо побачив, що таксист на зупинці читав у "Побєді" прочотну книгу.

— Не побивайтеся, ця певність себе прийде і до вас, але пізніше. Елементарно — запізнілий розвиток особистості, — ми піднімалися по сходах, коли школу сколотнув дзвінок, але голос дівчини лишився таким же рівним і розважливим. — Признатися, я спостерігаю в багатьох своїх

однолітків певну долю інфантильності, мабуть, це характерно для нашого покоління. Втім, інфантильність я розумію не як запізнілий розвиток, а швидше як переважання емоційної сфери над раціологічними конструкціями в психічній діяльності людського організму. Ви зі мною згодні?..

Я ледве знайшов сили кивнути головою. Між тим коридори безлюдніли, вчителі з класними журналами пробігали повз нас, назустріч, від хімічного кабінету з набором різноколірних пробирок повільно чалапала хімічка, що її урок мав зараз бути у нас, а я покірно, мов загіпнотизований, дибцяв повз її осудливі очі за дівчиною з календаря. Нарешті дівчина зупинилася біля дверей 9 "А" класу (це таки вона дзвонила після врочистої першовересневої лінійки!) і зирнула на мене прозірливим співчутливим поглядом лікаря:

— Ставтеся до своєї закоханості як до хвороби. Відповісти ж на ваше почуття я ніколи не зможу — я кохаю іншого. Розумію, що вам боляче це чути, але повинна сказати правду. Так, я люблю іншого, але так само безнадійно, як і ви. Внутрішньо він надто далекий від мене і від усіх нас, він увесь там, у далеких галактиках, і ніколи не опуститься до людських слабощів, та я цього й не дозволю йому з любові до нього. Але позаяк ми обоє безнадійно хворі, ви можете призначити мені побачення — перебіг хвороби буде легкий, і ви швидше одужаєте. Завтра я слухатиму лекцію в інституті, позавтра — теоретична конференція дев'ятих класів, а суботній вечір — вільний, після останнього уроку я іду на ковзанку. Чекайте мене на бульварі під годинником о шостій, але умова — розкажете потім, що ви почували, ждучи на мене, маленька жертва заради науки, сподіваюсь, вас не обтяжить. Я передбачливо занотовую фактаж для майбутньої кандидатської дисертації...

З тим вона зникла за дверима класу, я ж підстрибом пустився по коридору, відгрібши геть горох слів і пам'ятаючи лише одне: мені призначено побачення, в суботу, о шостій, на бульварі, під годинником... Сяючи од щастя, я переступив поріг класу. Хімічка подивилася на мене лагідними очима інквизитора і сказала:

— Клава Литвин з 9 "А" — гарна дівчина і відмінниця, але ж навіщо запізнюватися на урок?..

Клас радісно хихикнув, засміявся, зареготів, а я, ошпарений тим реготом, зненавидів хімію на все життя.

Суботні уроки я просидів на голках і чкурнув з виховної години, побоюючись, що балакуча класна керівничка не зважить на дзвінок і я запізнюся під годинник.

По бульвару вервечилися білі сніжні перекотиполя; колючий сіверко в'язав їх тугими перевеслами в снопи і шпурляв на замети, буцім на скирти. Було чверть на шосту. Хвилинна стрілка, здавалося, навіки примерзла до запорошеного сніговицею скла, а коли вона, нарешті, здригалася і вочевидь стрибала, буцім коник, що було принишк у траві, вперед, серце моє тьохкало, і теж обривалося, і теж летіло в провалля; пам'ятаючи наказ дівчини, я старатливо прислухався до своїх почувань, аналізуючи їх і карбуючи в свідомості — так бігун на тренуванні прислухається до биття серця, аби потім, після фінішу, звітувати перед тренером і лікарем. Але в ці хвилини я нічого не почував, окрім страху, що вона раптом не прийде, та несміливої щемкої віри в наше обопільне майбутнє щастя, яке не вбиралося в конкретні, осяжні розумом форми, а сяяло здалеку, манливе, багатообіцяюче, буцім заграва над нічним містом для самітнього стомленого подорожнього. А все те разом — страх, і бажання майбутнього, і ревність до усього світу, навіть до вчительки, яка зараз промовляє перед нею, дівчиною з календаря, — зливалося в глухий, гніткий біль, що невідомо де народжувався: здавалося, болить усе тіло. А може, так і болить душа, про біль душі часто поминала мати, але тут, під годинником, на вітрянім ирійськім белебні, я вперше відчув її. І я вже знав, що скажу дівчині з мудрими і холодними очима за крижинками окулярів, якщо вона вимагатиме звіту. Я скажу їй: "Любов — це коли душа болить..."

Хвилинна стрілка завмерла на дванадцяти, зафіксувавши шосту годину, по тому ковзнула униз і пострибала по цифрах, мов по

сходинках, тепер навдивовижу швидко — а її все не було; день вочевидь зкрапував, тьмарів, а потім підвечірок діловито ввімкнув жовто-блакитні ліхтарі над бульваром, і сніжок сіявся крізь пасма світла, наче попіл вогнища, яке повільно вмирає. Аж тоді до мене пробився її владний голос:

— Ходіть до нас!

І враз усе доокруж спалахнуло, освітилося радісними, святковими, веселковими вогнями, неначе над арійським бульваром злетіли салютні ракетограї, і я побачив по той бік бульвару в навдивовижу рухливім і барвистім світлописі Клавину постать в ясно-червонім лижнім костюмі із спортивною сумкою через плече. Я стрімголов кинувся через вулицю на різкий вереск автобусних гальм, на раптовий параліч таксі, на прокляття шоферів і пронизливе сюрчання міліцейського свистка. На тім боці асфальтової ріки Клава вхопила мене за руку, і ми полопотіли бульваром, тікаючи від вчиненого мною бешкету, безпричинно регочучи, і вже в провулкові, що вів до стадіону, де була ковзанка, я завважив, що ми не самі, а з Клавою прийшло ще троє хлопців, незнайомих мені, а четвертий — колишній кандидат у благородні гуїгнгнми геніальний теоретик Славко Пасічник…

— Люди майбутнього не переходитимуть вулиці в недозволених місцях перше, аніж здадуть свій інтелект до всеземного фонду інтелектів, — казав Славко, віддихуючись після нашої багатометрівки. — Інтелект, тобто інформаційно-емоційний заряд, можна буде здавати, як тепер, припустімо, донори здають кров. Інтелекти потрібні будуть для кіберів, тобто — людиномашин, наступної еволюційної сходинки загалом конструктивно недосконалої людини. А взагалі, потяг до самогубства в моменти емоційних спалахів, викликаних хворобливим резонансом одної замкненої системи щодо іншої системи, є ознакою індивідуальності не вельми доскона…

— А чому ви без ковзанів? — перервала його ревниве просторікування дівчина з календаря.

— Бігати по колу, мов білка в колесі чи кінь у приводі… — засміявся я весело і дещо зверхньо, давно готовий до цього запитання. — Та ще ж і крига тут, у вас, посічена, наче стільниця. У нас під Пакулем озеро — оком до берега не докинеш. Мчиш, ніби на крилах, ніг під собою не чуєш, і тільки вітер в обличчя…

— Замерзнете, стоячи… — В голосі Клави несподівано забриніла теплота.

— Я лише проведу вас до ковзанки і побіжу, на мене ще чекає сьогодні Кузьма Перебендя, репетиція, готуємо монолог Фауста на обласну олімпіаду, доведеться виступати на сцені нового театру, ми шукаємо оригінального сценічного вирішення і вже дещо знайшли, але роботи, роботи…

Я дріботів словами до самого стадіону, я навіть Славка приголомшив потоком слів, по тому вони звернули до роздягальні, а я залишився сам край крижаної доріжки, в сипкім сніговім заметі. Клава придибцяла до мене на ковзанах, коли вертала з роздягальні (сіявся сніг, сухий, іскрявий, цяцькував білим її червону шапочку і пасмо волосся над високим, блідим у мерехтливому сяєві денних ламп чолом і навіть крижинки окулярів), а по тому під'їздила ще разів зо два, збуджена, щаслива; проте ми не встигали перекинутися й декількома словами, бо з калейдоскопічно барвистого, стрімкого, пружинного коловороту ковзанки її безперестанку кликали, і вся вона була там, у безупинному, безоглядному леті, в погоні за миттєвим спалахом молодої людської виповненості. Я самозречено випускав зі своїх крижаніючих долонь її гарячу руку, а сам відступав перед стадіонним служкою, який згортав лопатою берег ковзанки, буцім сувій полотна в тінь від роздягальні, в кучугури, в сніговицю.

"Тобі треба іти, треба іти…" — шептали час від часу мої губи, потроху беручися крижаною шкоринкою; але очі невідривно бігли за легкокрилою пурпуровою ластівкою, що, розпростершись у леті трохи не паралельно площині ковзанки, мчала по матовім, у блищиках від ліхтарів дзеркалі,

пронизуючи стрімкий плин людських тіл. Відтак її наздоганяв і захвискував барвистим зашморгом ключ хлопців, що, узявшись попід руки, відполохуючи гоготом і свистом малосилих ковзнярів, мчали на всю широчінь крижаної дороги; і вже вона червоніла в куті ключа, уже вела його за собою, уже поводирювала, даруючи мені лише короткий, в присмерковім ліхтарнім пасмі спалах розпашілого, щасливого, далекого й відчуженого, але до відчаю любленого мною обличчя. І я безвільно стояв у заметі, і ноги в фезеенівських, з гумовими підошвами ботинках дерев'яніли, і вже були як саморобні, — дощаті, з дротяними окрайками і мотузяним кріпленням, — ковзани на чунях, ковзани, що я їх тільки й знав досі, ковзаючи по закрижавілій стежині від колодязя до наших ліщинних воріт. Невдовзі заклякли, стерпли коліна, і я почувався серед кучугур, буцім на сторчакуватих ходулях-жердинах, що ми, хлопчаки, форсували на них в розтепель бакаїсті пакульські вулиці. А сніг усе падав, ряснолистий, навальний, і ковзанка крізь сніговицю була ніби крізь марлю, що вочевидь густішала, і вже тільки вона — червоною жаринкою, скалкою, світлинкою по матовім непрозор'ї пригасаючої, чемеріючої свідомості, а тіло чужіло, твердло, засинало, як засинає в сніговім заметі на узліссі, скинувши в хльоскі долоні сіверця жовто-рожеве листя, кущ калини...

Пробудили мене до життя лунке, яскраво-синє цівкання синиць на осокорах, щебетливий гамір горобчиної зграї на полі стадіону, де з-поміж водянисто-сизих брил криги прозирали темні, ледь мережані трав'яною паростю таловини, чиргикання лопат об скрижавілий сніг, що, брудно-сірий, мшистий, наче крила сонного нічного метелика під полуденним небом, з сумовитим зітханням та шерехтом вочевидь в'янув, западав, никнув, вивільнюючи моє тіло зі своїх холодних, важких лабетів.

Тепер я стримів у кучугурі лише по крижі і сонце теплими лагідними долонями пестило мені обличчя з примруженими зі сну віями, а прибиральниці від роздягальні підозріливо косували в мій бік. Я вишпортався з замету і, безтурботно вимахуючи портфелем, почалапав скрижавілою стежиною вздовж розталої ковзанки на вулицю.

У місті була весна, голомозі асфальтові хідники парували, крайками вулиць дзюрила вода, люди ішли в легких розстібнених пальтах, на розі бульвару, під годинником, продавали синювато-білі проліски. Я потроху приходив до тями, і радість, здавалося — безпричинна, спершу несмілива, ледь відчутна, а по тому все гарячіша, рвійніша, осяжніша наповнювала мене. Коли ж я забачив віддаля білий, визолочений весняним сонцем корабель школи, причина радості відкрилася мені: ось-ось я зустріну її...

Стрілки годинника показували чверть на другу, за п'ятнадцять хвилин — дзвінок, і я підстрибом майнув у шкільні ворота. У роздягальні після сонячного окропу вулиці було сутінково, але, повісивши свою вогкувату куфайчину, я довго розчісував перед дзеркалом п'ятірнею кучматі патли, що русявою стріхою спадали аж на комір сорочки. Тоді побіг по сходах угору, буцім змагався на першість, — мав надію до дзвінка побачити в коридорі Клаву. Від самої думки про неї серце випурхувало з грудей і, мов пурпуровий дитячий м'ячик, стрибало попереду, кількома сходинками вище...

Дзвінок заделенчав, ледве я кинув на парту портфель, а класна керівничка уже шикувала нас та вела на лінійку старшокласників. Юрма школярів підхопила мене і, огороджена строгими поглядами вчителів, повервечила до актової зали.

В актовій залі уже стояла шерега дев'ятикласників, від "А" до "Е". Десяті класи, виношувані вздовж сцени, дивилися крізь нас меланхолійно й гордовито, з вершини випускних екзаменів, які в кожного з них висіли на носі. Восьмі класи юрмилися біля дверей, буцім овечки в кошарі, боязкуваті, непевні себе. Нас вели вздовж шереги дев'ятих класів, що рум'яно-біло-темно-корицевим сволоком лежала між причілкових стін, поставили просто 9 "А", повернули праворуч, і я побачив нарешті її, дівчину з настінного календаря, в першому ряді, третьою від краю, між таких же серйозних, окуляристих відмінниць, бо ж "аківці" були зразковим класом.

Але тепер мені було байдужечки до їхньої схожості, універсальності, конвейєрності, я бачив тільки її, Клаву, і Клава самими куточками вуст усміхнулася до мене, вітаючись, хоч очі, як і належало на загально шкільній лінійці, були урочисто строгі. Нам скомандували ступити два кроки назад до стіни, і клас ступив, дружно, злагоджено, як єдиний механізм, — окрім мене. Я забув про все, що діялося довкола, я стояв незрушно, мов стовп, витріщивши блаженні, зачаровані очі на дівчину з календаря. У вухах мені дзвеніло, кров билася об скроні, серце щасливо завмирало, здавалося, ось-ось зупиниться. А за спиною вже підхихикували, і Клава займалася гнівним рум'янцем та кусала губи; до зали заходив директор школи з почтом — мене смикнули за куций бавовняний піджачок і, мов ляльку, поставили в стрій.

Але із шереги я бачив лише Клаву по той бік паркетної ріки, на лискуче плесо якої уже випливав директор, промовляючи щось значуще й вагоме про весну, дисципліну й зовнішній вигляд старшокласника; і тільки коли директор зупинився між мною та Клавою, я завважив його чорну бостонову пару, його краватку з посрібленою защібкою, його пильний, строгий і обурений погляд; ще мить — і я б попросив його ступити крок убік, аби не застив від мене дівчину з календаря, я вже ворухнув пересохлими від зворушення губами — і тут до моєї свідомості нарешті пробилося різке, сердите:

— Решето! Я наказав вам вийти зі строю!

Я слухняно, мов автомат, ступив два кроки вперед; директор спроквола пішов округи мене й, виписавши еліпс, загримів:

— Ви, Решето, коли востаннє стриглися?!

Я мовчав, приходячи до тями та дерев'яніючи від давкого сорому, що брав мою паленіючу голову в залізні обручі; а по шерегах дев'ятикласників котився смішок, а Клава осудливо дивилася на мене крізь крижинки окулярів, а директор металево-в'їдливим голосом

роздягав мене перед трьома сотнями очей, що раділи з несподіваної вистави.

— А покажіть-но, Решето, руки…

Я покірно підняв руки з тремтячими билинками пальців, на яких, мов наперстки швачки, гузирилися довгі, з широкими темними берегами нігті — після зимівлі в снігу, на ковзанці; директорові, як і мені, не стало чим дихати:

— Я забороняю вам, Решето, в такому вигляді з'являтися в класі. Ні, тільки подивіться! Поверніться, поверніться, хай помилуються… Хіба це учень дев'ятого класу Ирійської школи? Це, даруйте мені, опудало на коноплях! Ти б хоч дівчат соромився, парубок без п'яти хвилин… Ідіть, Решето, геть, і хай це стане наукою кожному, хто своїм неподобним виглядом ганьбить честь і славу нашого колективу…

Не підводячи очей, перечеплюючись на рівному паркеті, я подибав на дерев'яних ходулях через актову залу і вискочив на скупану у веснянім сонці вулицю.

Опісля такого падіння, такого сорому на Клавиних очах залишилося зіграти останню сцену земної трагікомедії: покінчити з життям.

Мені було чорно в очах, а крізь чорноту мерехтіли облямовані весняною поливою, наче зетемнене сонце — короною, тіні живого світу, чужого, далекого, незрозумілого мені в його телячій радості й буденній метушні; я ішов крізь нього, наче крізь дим (дим смішних ілюзій, земних приваб, дим дитинних надій, сподівань на майбутнє), ішов важко, але вперто і зречено, з холодно-прозірливим зламом пухких хлопчачих вуст і замкненим від людей на всі замки світу обличчям.

Гуркіт автобусів і машин, шерехт підошов об асфальт, буденність людських голосів і вереск очманілої від протепла дітвори пливли повз

мене, як пропливають сірі оболоки туману, і вже війнуло духом розімлілої землі, духом таловин, духом весняних дріжджів, весняним настоєм із березових, тополиних та кленових бруньок, а по тому — духом ріки.

Із Ирійського Валу, давнього, як світ, як я, як мов кохання до дівчини з календаря, як мій біль і мій сором, а може, ще давнішого відкрився мені скреслий, розповнілий, розпросторений на півсвіту Стрижень з ледь сіріючими на обрії перевеслами лугів, скреслий Стрижень в ряботинні — по синьому — засніжених крижин, в іскристих скалках шереху, в навальній безупинній одноманітності хвиль, що мчали попід крутим урвищем Валу, як у пригодницькім фільмі мчить дорога за склом автомобіля, який має ось-ось вщент розбитися.

На темній, з синіми бганками лав долоні Валу не було анікогісінько, тільки гіпсова, з лишаями мокляків постать баскетболіста бовваніла між темних кленових стовбурів, наче привид; я не думав про смерть як біль, як фізичне страждання; смерть — це політ, короткий, мов фотоспалах, з кручі в синю прірву ріки і — забуття, забуття назавжди, навіки, забуття навсправжки, солодко-гірке, тягуче, в'язке, темне, як маляс; а вони всі там, у школі, отетеріють, почувши про мою смерть, і вона бігтиме крізь метушню днів, караючись щохвилинно за докірливо-осудливий погляд очей крізь холодний полиск окулярів.

Я повільно йшов вздовж сірої бетонової балюстради, що відмежовувала оглядовий майданчик на чолопочку Валу від стрімкого, спадистого крутогір'я, отороченого далеко внизу темно-синім шлейфом паводі. Коло прощання і коло прощення, а Ирій самовільно впливав у мої зречені очі, незваний, небажаний, сторінка прочитаної книги, книги, яку випрохав на півдня в читальному залі, і тепер здаєш, уже біля столика бібліотекарки, хапливо пробігаючи очима по сторінці, на якій випадком розкрилася книга, і, заново вражений, перегортаєш ще одну сторінку, не маючи снаги відірватися; тебе квапить черга, бібліотекар простягає через стіл руку, аби узяти книгу, а годинник у коридорі б'є восьму вечора, коли читальна зала зачиняється…

Ірій лежав переді мною, ніби намальований на сторінці часопису, без полів і пробілів, бо малюнок не вміщався на сторінці, малюнок ламав елементарні друкарські норми, переповзав через горизонт, буцім через обріз книги, і губився в лолотливій далечі полудня. Центральні, чітко розграфлені квартали з мурашником залізничної станції, з білими коробками театрів, шкіл, контор, з корпусами фабрик та заводів лежали довкола Валу вузькою оторочкою, що непомітно, буцім город у леваду, переходила в хаотичні, таємничі, нанесені на сторінку часопису невиразним пунктиром запарканених обійсть лабіринти Солом'янки. Мене раптом сколотнув солодкий, густий запах полуниць, підгірчений лісним духом живиці, а з вікон, уквітчаних геранню та ніжнолистим вогником, посміхалися умиті, пишновусі коти, а по садах, за визелененими парканами, гупали об піщану землю яблука, а на осіннім осонні, в затишку, під парканом несподівано відкриється таємниця вічності, розімлілої, утихомиреної, а вночі на хрестовиння солом'янських радіоантен опускаються з неба зорі і спочивають, дрімотні…

Жадібна забаганка пройти через Солом'янку і не загубитися в плетиві її вуличок, провулків, сліпаків, зазубнів, суточків, дворищ, городів, белебнів, цвинтарів, садів, глинищ, пустирів, левад і річищ нежданно осяяла чорноту в моїй душі, віддихала, відживила мене. Самовпевнена певність, що лише я це здатен подужати, висіяла в свідомості, паралізованій сценою в актовій залі, зерна власної потрібності й цінноти у цім світі, зерна, що проростаючи, заперечували, перекреслювали, унеможливлювали мою смерть. Тремтке хвилювання, передвістя значимих справ, які ще належало здійснити на землі Михайлові Решету, гарячою хвилею хлюпнуло в груди, підняло мене на паморочливу височінь, і тільки дзвін в очах, тільки різке, яскраве прозріння, коли світ — статичний альбом темно-білих контурних фотографій, знятих модерновим фотографом.

Я опустився коліньми на тужаву землю і зашепотів, як матір шепотіла молитву:

— Присягаюся тобі, мій Пакулю, мій Стрижню, мій Ирію, мій Дніпре, присягаюся тобі, моя рідна земле, тобі — майбутнє: допоки здатен буду на щось путнє в цім світі, не накладати на себе рук, а працювати що є сили.

Від зворушення мені щасливо сльозилися очі й жодне слово молитви не здавалося загучним або вартим іронічного посміху.

ПЕРЕЛІТНІ ПТАХИ

Ми мчали навперегони, мов хлопчаки, мов п'ятикласники, сірим шкільним коридором; услід нам докірливо зирив учитель креслення, добрий, кульгавий тишко, а ми вже стрибали сторчма з шкільного ґанку в лолотливу сонячну ріку; викупані, з лоскітними краплями сонця на обличчях, вибрели ми на берег бульвару, що ясно-зелено тополився під високим небом. На долонях клумб синів льонок, а по синьому — червоними ліхтарями горіли молоденькі тюльпани. Хмільно пахла прогріта сонцем міська земля, ніби на осонні під хатою, де крейдяний дух учора побіленої стіни відступає перед настирним, всеосяжним, владним диханням вишитої трав'яною памолоддю призьби.

Нудило від самої думки про мурована клітку класу, про рейсфедери, лінійки, трикутники і про вивернуті на ватманський аркуш нутрощі гайки — кортіло іти, їхати, пливти, летіти кудись, не знати куди, шукати щось, не знати що; жадібне бажання руху, змін, дразливі провидження своєї незабарної дорослості лоскотало, тривожило Душі кандидатів у благородні гуїгнгнми.

— На цілину б повіятися… — стиха проказав Андрія Політайло. — Сісти в поїзд — і ту-ту. Трактори ремонтуватиму. А можна помізкувати про кібернетичного тракториста. Там — рівнини, довжелезні гони. Мінімум інформації в пам'ять, і один кібер водитиме десяток машин. Маю ідейку…

— Весна, збудження земної магнітної сітки, закони взаємовпливів — і некеровані спалахи в системі нашого електричного поля… — розважливо проказав Славко Пасічник. — Але навіть мені, сухому теоретику, раптом заманулося пропливти марсіянським каналом, якщо він, звичайно, існує. І пропливти без скафандра, полощучи босі ноги в теплій марсіанській воді. Втім…

З весною мене все нестримніше вабив Пакуль. Раптово, на людній вулиці або на перехресті, перед червоним оком світлофора я завмирав і жадібно ловив кисло-солодкий, як запах підгнилих на пригребиці яблук, дух щойно вивільненого від снігу городу; іншого дня з-поміж сірих ирійських кам'яниць мені прозиралася материна хата на заході сонця, коли по стрісі, вимережаній темно-зеленим, з зими, мохом, стікає червоними ручаями день. Уночі, після полохкого сну я прокидався з відчуттям, що тільки-но біг грузькою пакульською вулицею, перестрибуючи баюри і хапаючися за тини та частоколи, біг до наших перехняблених ліщинних воріт, біля яких темніла закуфаєна, закушкана, з ясним іконописним лицем моя свята мати…

— Так ти йдеш?! — торсав мене за плече Андрій Політайло.

І я слухняно підвівся та подибав слідом за Славком, що його впевнена гінка постать уже розрізала навпіл узятий у шори бруківки ирійський майдан. Ми прямцювали до Стрижня, а місто наздоганяло нас, зціплювало кам'яні кулаки перехресть, обплутувало дротами, перегороджувало нам шлях валками холоднооких машин; а будинки бігли наввипередки і вишиковувалися поперед нас, а продавці морозива хапали нас за поли, а міліціонери осудливо сюрчали нам услід…

Та ми вже сиділи в широкому пласкому човні, справжнісінькому баркасі, позиченому під заклад наших портфелів у сторожа спортивної бази, і дружно відштовхнулися від осоружного берега зеленими соломинами весел. Виповнений весняною водою, яка все ще прибувала, Стрижень узяв нашу посудину на жовто-синю хвилясту спину і стиха, але владно поніс за течією. З піднятих весел золотисте скрапувала вода, а ми

безшелесно, мов у сні, пливли серединою ріки з лабет міста, що тисячооко, проте безсило стежило за нами з пагорбів. Ми проминули спортивні бази з блакитно-зеленим пагінням приланцюгованих човнів, міський причал, гори вивантаженої з барж на салатовий берег крейди, тополиний гай з чорними цятками гайворонячих гнізд у гіллі; і вже сріблясто-синя неозорість залитих повінню луків відкрилася нашим очам, і вже мереживна дуга повислого над Стрижнем залізничного мосту мріла в небі, а ми все ще мовчали, зворушені, заворожені, піднесені видивом висрібленої у сонці, безмежно розпростореної ріки, такої ж осяйної, світлої, простеленої в далеч, як і наше майбуття, наше доросле завтра, і такої ж приязно гостинної та щедрої на втіху. І так кортіло назавжди полишити шкільні стіни й окунутися в цей зичливий лагідний легіт, по якім пливеш і пливеш, простерши в безхмарне небо весла-руки…

Це був наш солодко-дитинний, короткочасний сон, що закінчився, як і всі земні сни, пробудженням у тверезу реальність.

Першим пробудився Славко Пасічник та скомандував гучним, жорстким голосом:

— Весла — на воду!

Ми з Політайлом забили веслами об воду, наче обважніла домашня гуска крилами, іскристі водограї вихопилися з-під весел, але баркас незворушно сунув за течією, і мереживо залізничного мосту все чіткіше пеленало небо над нашими головами. Тоді Славко скомандував веслувати до берега, але й тут вода вперто зносила баркас під оболоки паровозного диму — коробки вагонів стукотіли по мосту. Ми дружно вхопилися за червонясте лозиння, що його розчісувала повідь, і так об'якоривши, довго розмірковували над діалектичною складністю світу. Після глибоких роздумів хлопці зняли свої шевйотові, а я — бавовняні штани і дружно впряглися в баркаса та потарганили супроти течії, стрибаючи з коси на косу, з виступу на виступ, дріботячи по холодному мілководдю, шпортаючи в прибережні вирли, а човен самозакохано, з мудрим посміхом на дощатім, у вилузках зеленої фарби,

лиці шерхотів об латаття й верболози. Це була навдивовижу довга подоріж з частими перепочинками на викинутих повіддю і підсушених сонцем пнях, з легкодухими позирками у бік Ирію, який, здавалося, не близився, а, навпаки, віддалявся, дразливо промінячись банями древніх соборів і білими крейдяними горами біля причалу.

Але й ми з кожним подоланим метром берега впертішали та суворішали, позбуваючись солодкої, зворушливої, але обтяжливої в бурлакуванні супроти течії дитинності. І хоч Стрижень вочевидь повнів нашим потом, що струменів з розпашілих тіл, ми все ж не були лихі на нього за несподівано трудну науку. І на одному з привалів Славко Пасічник, схильний до узагальнень та любомудрства, мовив шерхлими обвітреними вустами:

— Ви, вилузані на мент із зашкарублих обгорток цивілізації, ви, самовпевнені, наївні нащадки благородних гуїнгнгнмів, ви, що довірилися підступній річці і тепер платите за ілюзії кривавим потом! Уже давно виповнилося три місяці, відколи під зоряним ирійським небом пролунала клятва нас трьох стати підмурівком майбутньої космічної цивілізації, яка не знатиме негативних емоцій! Я значу хвилину щирих, безкомпромісних підсумків! Для початку — слово собі! Я, кандидат у благородні гуїгнгнми Слава Пасічник, мушу з гіркотою в серці і відразою до своєї людської сутності констатувати, що перший не витримав випробувального терміну, дозволивши своїм підсвідомим інстинктом оволодіти сферою свідомості в хвилину небезпеки для нас трьох… Слово — Михайлові Решету!

— Я керувався у своїх вчинках не розумом, а емоціями… — голос мені тремтів від ще незадавненого болю. — Я безтямно закохався в дівчисько з 9 "А" класу і тим порушив другу заповідь кандидатів у благородні гуїгнгнми…

— Я, друзі, порушив нашу найпершу заповідь… — понурив голову Андрій Політайло. — Я піддався на умови класної керівнички і заявив на шкільному вечорі "Твоя омріяна професія" буцім мрію стати інженером. Насправді ж, хоч сумка моя повна залізяччя, хоч сконструйована мною

ракета досі ширяє в космосі, я мрію вступити до кулінарної школи і стати шеф-поваром у ресторані "Голубі хвилі". В сніжно-білім накрохмаленім халаті і такім же ковпакові я ходитиму в хмарах запашного диму між вилощених до дзеркального блиску каструль, сковорідок, з антрекотами по-політайлівськи, біфштексами по-політайлівськи, беф-строганами по-політайлівськи, лангетами, ромштексами й відбивними по-політайлівськи, і довжелезні черги ирійців з досвіта стоятимуть біля дверей ресторану "Голубі хвилі", щоб поласувати вимріяною, з гарячими вершками в золотисто-рум'янім череві котлетою "Ирій", яка ввійде в меню усіх ресторанів світу...

І, присоромлений, Андрій Політайло замовк. Ми ж, виголоднілі, подумки ловили пахощі смаковитих слів і ковтали слинку. Першим отямився Славко Пасічник:

— Мушу з сумом констатувати, що моральне оновлення людства поки що не відбулося. Швидко оновлюються лише ікони в пакульського попа Савки...

І тут я подумав, що настала слушна мить сказати те, над чим стільки розмірковував в останні дні:

— Навіть піп Савка, щоб ікона "оновилася", рук докладає, а ми хочемо, аби від самої нашої забаганки світ переродився. Досі ми пливли за течією і весла на веснянім леготі сушили, ось що я вам скажу. Я пропоную під час літніх канікул не тинятися по Ирію, не смажитися на пляжі, не ховатися по Пакулях, а здійснити наукову експедицію на Солом'янку. Ми перші нанесемо на топографічну карту Ирію сотні невідомих вуличок, провулків, сліпаків, майданів, перехресть, притоків Стрижня, долин і глинищ, опишемо побут та звичаї солом'янців, хоч би приблизно накреслимо контури Солом'янки, відкриємо невідомі науці родовиди гомо, розвідаємо шляхи для майбутніх експедицій. Нам буде важко, набагато важче, аніж варганити баркаса супроти течії. Ми задихатимемося від спраги в солом'янських пісках, пурпурові вогники полуниць і грона вишень підступно вабитимуть нас у солом'янські садки,

солом'янські пси валуватимуть на нас з підворітень і хапатимуть за ноги… Але якщо ми не відступимо, ми переконаємо, найперше — себе, що ми — не єгу…

Напривечір, замість прогулянки по Ирію, тітка Дора заповзялася доїти панчохи з грішми; панчохи звисали зі сволока, наче дійки зеленої корови Маньки. Гроші цвіркали, дзвеніли, пошелешували в дійницю і зеленкувато-червона піна паперових купюр світилася в присмерках, коли тітка несла дійницю, повну грошей, через вулицю, в двір кума Цекала.

А вранці, коли за пічним віконцем, наче за ілюмінатором корабля, леліло сонце, мене розбудило протяжне сумне мукання корови Маньки. Я стрибнув з печі: над парканом вихляли взуті в парусинові черевики на гумовій підошві ноги солом'янського фотографа, який забрався в чорного матерчатого рукава, що тріпотів на веснянім вітерці; а дядько Денис, підперши рукою бік, стояв біля "опеля" і можновладно тиснув правицею на сигнал. Автомобіль озивався Маньчиним голосом.

Коли я вдягся та вийшов на вулицю, дядько з тіткою (дядько — у світлому літньому костюмі й традиційнім фетровім капелюсі, тітка — в крепдешині і з золотою брошкою на грудях) стояли попідручки біля "опеля", на приступці якого мліли урочисто-поважні баба Одарка та дід Єврась. Фотограф метушився довкола доісторичної фотоскриньки на тонких цибатих ніжках, фіксуючи для родинного альбома історичну хвилину возвеличення Солом'яників. "Опель" був свіжофарбований, чорний, із синюватим відливом, наче жук-гнойовик, на височезних колесах, знятих із п'ятитонного самоскида, з двома гасовими лампами на пласким склом фар. Кум Цекало, високий, худий, мов жердина, на яку настромлено гарбуза, стояв збоку, бавлячись заводною ручкою, буцім тростинкою.

Нарешті дядько Денис відчинив дверцята машини і поважно спустився на сидіння. Машина різко гойднулася, мов човен-дубок, на облавок якого необережно ступили, але тітка Дора уже поставила ногу на приступку "опеля" з іншого боку, і він, врівноважений, загойдався на

ресорах, наче на хвилях. Мені раптом звабливо запахло дорожним пилом, травневою прозеленню полів, гіркуватим вербовим духом і закортіло в Пакуль. Проте дядькові Денису було зараз не до моїх забаганок, його бліде, натхненне після лікарні обличчя заскориніло, неначе вугілля в кузнечнім горні, і тільки плями рум'янцю на щоках свідчили про вогонь, що палає десь у глибинах дядькового єства.

Кум Цекало спроквола наблизився до передка машини, встромив заводну ручку і, кивком голови відпровадивши старих Солом'яників на узбіччя вулиці, різко закрутив нею, буцім підіймав шлюзи загати, через яку ось-ось піде вода. Машина тремтіла, брязкала, поторохкувала залізяччям, але мотор мовчав, лишень клубочки пари випурхували з радіатора, гуртуючись на ясно-синім небі в сиве оболоко, що потроху застеляло від нас сонце і кидало на Солом'яну вулицю тремтку тінь. Раптом машина чмихнула, як чмихав на косовиці в Пакулі дядько Денис, коли мітлиця лоскотала йому в носі, заводна ручка закрутилася млинком і кум Цекало земерехтів на ній, немов хрущ на соломині, їдкий чорний дим по вінця наповнив річище вулиці й подзюрив каламутним джерелом по лісовій просіці в бік Стрижня. Наступної миті кум Цекало розтулив затерплі долоні і його пошпурило в небо, неначе камінь, кинутий з пращі; він млинком злітав усе вище та вище, аж поки не втрапив на оболоко пари і всівся там, звісивши ноги в лискучих юхтових чоботях з дерматиновими халявами та зацікавлено зиркаючи вниз, на проданий "опель".

Між тим "опель" скреготнув коробкою передач і щодуху помчав по Солом'яній вулиці, простуючи до перехрестя з вербою, звідки починався шлях на Пакуль. Але машина ще не сягнула й Соснового провулка, коли стрічний вітер зірвав з "опеля" чорний, синюватих тонів кузов та покотив назад, по Солом'яній вулиці, ніби зчухраний тополиний листок. Я спіймав його під самісіньким лісом і потарганив до дядька з тіткою, що розгублено сиділи в оголеній машині, буцім у кабріолеті з опущеним верхом.

— Денисе! Над заднім сидінням я приварив ручку, хай хтось тримає!.. — гукнув з оболока, що відпливало в бік Стрижня, кум Цекало. Дядько одяг на машину кузов, як одягав на голову капелюха, і тут уперше запримітив мене:

— Михайле! Промчишся з вітерцем до Пакуля? І кузов заодно притримаєш, щоб вітер не здував...

Я хотів віддалитися в гордій самотині, але голова самовільно кивнула на згоду, а ноги почовгали до "опеля": у веснянім Ирії я, мов перелітний птах, марив Пакулем...

...Пакуль — це країна, куди щовесни повертаються з сонячного, казкового щедрого на барви Ирію перелітні птахи, край ясно-жовтого латаття на залитих паводдю луках, край матерів, закушканих у чорні куфайки та вовняні хустки, матерів з чорноземними, як поле, долонями, край, де започатковуються ріки; Пакуль — це країна викладених зеленою шпоришинною мозаїкою доріг і доріжок, сходжених твоїми босими ногами, країна золотистої стерні, повитої в долинах сивим туманом, на плеса яких випливають гуси, поки ти, примостившись під скиртою, химериш собі власний книжний світ; край мальованих чорним по білому тинів, ліс, соняшникових частоколів, заставлених кукурудзинням призьб, що від згадки про них тобі досі завмирає серце; Пакуль — це країна твого першого слова, першої любові, першої зненависті, країна, де започаткувалася недитинна, гіркувата печаль твоїх очей; Пакуль — це твій Ирій, що в нього ти до кінця днів своїх повертатимешся, а повернувшись — знову рватимешся в широкі світи; Пакуль — це ти сам...

Ледве торкаючись колісьми дороги, перестрибуючи підсохлі, але усе ще підозріливо темні весняні калабані, нанизуючи ясно-зелені поля і верби обабіч шляху, як буревій нанизує зчухране з дерев листя, мчали ми на крилах давньої тітко-дядькової мрії до рідного Пакуля. Ті розпростерті крила, вищерблені, визублені по краях гризотами невдач та гірких розчарувань, ревіли, стогнали, вили обабіч машини, буцім екскорт реактивних літаків, і ми, ошелешені, не могли перекинутися ані словом.

Втім, рожева, наче кулька над першотравневою колоною, дійсність промовляла за нас: чим ближче до Пакуля, тим рясніше люду було на весняних полях, і жодного пакульця не залишав байдужим стрімкий лет Солом'яників на власнім "опелі".

Завмирали в розорах трактори, і замащені лиця трактористів заздро зирили вслід нашій машині; жінки, що перебирали в кагатах край дороги картоплю, вибиралися на купи соломи, аби стати свідками урочистого в'їзду Солом'яників у Пакуль; подивовані коні вилузувалися з упряжі і мчали по полях навздогінці "опелю", кидаючи з-під копит на дорогу груддя масного пакульського чорнозему, що барабанив об кузов машини рясним градом; вітряк на пагорбі під Пакулем радісно замахав крильми, півні вистрибували на тини й частоколи та горласто, на всеньке село, сурмили про наш приїзд; на їхнє пронизливе голосіння відгукувалися пакульські пси, виповзаючи з-під воріт на дорогу та запобігливо зиркаючи крізь паволоку заздрощів у напринджені обличчя тітки Дори і дядька Дениса; верби, осокори, в'язи, клени, навіть фіолетові кущі бузку під білими стінами хат вклонялися нам, а запізніла колгоспна череда на вузькій пакульській вуличці, ніби за командою, розчахнулася, пропускаючи машину, і телички, задерши голови й хвости в блакитне небо, замукали ніжну кантату в нашу честь...

А найурочистіший мент був попереду: Пакуль тільки почався, просто нас височіла крута гора, вершину якої значила опасиста пакульська церква на старім цвинтарі, засадженім липами, а обабіч, через дорогу — школа, сільмаг, колгоспна контора, пожежна вежа і сільський майдан з гніздом репродуктора на стовпі. Цвинтар та шкільне подвір'я рясніли школярами, що висипали з класів на вчинений нами в селі ґвалт. Ґанок сільмагу темнів од чоловіків у крилатих вовняних галіфе, з вікон колгоспної контори стриміли голови рахівників, пожежна вежа погойдувалася від пожежників, що бажали якнайшвидше ввібрати в очі авто Солом'яників. Гучномовець на майдані перед сільмагом вмовк і повернув назустріч нам алюмінієву пащеку...

Усе було так, як роками чи й десятиріччями малювалося збудженим уявам Солом'яників.

Тепер нам належало ефектно забратися на гору, продемонструвавши пакульцям могутність і чіпкість машини. Біля підніжжя дядько Денис скреготнув важелем передач і ввімкнув першу швидкість, бо перегрітий на трасі Ирій — Пакуль мотор дихав важко. "Опель" заревів, як ревуть скутери на Стрижні, високо, натужно, буцім бас, якого примусили співати партію тенора, і потарганив нас по крутосхилу. Машина вже вибралася на середину гори, коли в моторі щось загримкотіло і з-під модельних дядькових черевиків пахнуло чорним масним димом. Задихаючись, кашляючи, я відпустив кузов, і він, наповнений димом, буцім аеростат газом, піднявся вище лип та з брязкотом ковзнув у глинище. Повів вітру повернув нас до тями — і вчасно: оголений мотор уже лизали темно-червоні язики полум'я. На пожежній вежі сполошно били в дзвін, із гори, верхи на рудій пожежній бочці, котив Андрій Гнида, що так було осоромив тітку Дору за колишньої прогулянки по Ирію. Тітка Дора руками й ногами чіплялася за дверцята, але дядько Денис силоміць відірвав її від машини, одніс на узбіччя дороги і, непритомну, чорну від сажі, поклав на траву.

— Фед'оро! Федор'очко! — гукав Андрій Гнида, розвертаючи бочку, з якої хлюскотіла вода. Від Гнидиного крику тітка гнівно очумалася, але побачила "опель", що палав, і знову втратила свідомість.

На чорному, в сажі, виду дядька Дениса несміло проростав зловтішний посміх...

Дядько Денис бабрався в обгорілім кістяку машини, тітка лежала лежма, обмотавши голову мокрим рушником, а ми з матір'ю пішли на самосійне кладовище, де батькова могила. Мені було впам'ятку, як це кладовище засівалося: після кожної похоронної, що приходила в Пакуль з фронту, у полі, за ровом, навколо тісного цвинтаря до ранку виростала могилка з кривим жердинним хрестом.

Я ішов по кладовищу, ніби в бібліотеці Кузьми Перебенді по сторінках давнього козацького перепису: Гончаренки, Гомони, Лук'яненки, Решети, Калеики, Шихуцькі!.. Згадалася ніч над Стрижнем, і щемко запекло в грудях. Мати посипала батькову могилу, між кущиків любистку та півоні, пересаджених з нашого квітника, золотистим піском.

— На канікули уже тебе жду — не діждуся, синку…

— Приїду, мамо, але не надовго. Ми лаштуємося в експедицію. На Солом'янку.

— Чи ж воно тобі тра', синку?

— Треба, мамо…

Мама витерла рукавом куфайки очі, що на них забриніли несміливі сльози, і, дивлячись на картату, темне з зеленим, скатертину полів, сказала глухим, далеким голосом:

— Як по світах, синку, їздитимеш, пошукай справдешню батькову могилу. Мо', вона де і є. З-під Будапешта прийшла похоронка…

Ми виїхали з Пакуля по обіді. Тітка Дора вперто сиділа усю дорогу в кабіні, що геть пропахла димом та паленим залізом; дядько Денис вмостився на передку машини з ліщиною в руках і вайлувато, благодушно погейкував на супрягу пакульських волів, що волочили "опель". Я ішов слідом, босоніж, повісивши на плече зв'язані шнурками шкарбани, і слухав передзвони жайворонів у блакитно-золотій прірві неба.

Мати з корзиною в руці проводжала нас за село, до підлужжя, а потім звернула на оболоню садити капусту.

Обминаючи пустище, де колись стриміла Собакарева гора, ми з дядьком побачили на зеленому схилі Денисового острова посеред Стрижня корову Маньку, що паслася, завзято стрижучи зубами молоду траву. Із зеленої корова за зиму стала сріблясто-сизою, буцім вдяглася в риб'ячу луску, а може, вона й насправді переродилася, здаля годі було достоту роздивитися. Біля корови Маньки стрибала на одній нозі половина попелястої курки, а під сосною лежав, меланхолійно вимахуючи хвостом, Нерон-Балалайка в ошийникові з мідною пряжкою.

Зачувши дядькове погейкування та дзеленчання інвалідного "опеля", корова Манька, половина зозулястої курки і пес метнулися до берега, стрибнули в холодно-сині хвилі Стрижня і зникли з наших очей: здичавіли...

НАУКОВА ЕКСПЕДИЦІЯ НА СОЛОМ'ЯНКУ

...А пси ще вдосвіта валували на Солом'янці, а вороння чорними хмарами напливало з лісів та байраків, а солом'янці осудливо хитали головами, наштиркнутими на горстряки парканів, а тітка Дора, збираючи мене й дядька в далеку дорогу, зловісно пророкувала солодкий кінець подорожі в солом'янських палісадниках, де саме достигають полуниці, густо-червоні, наче краплі ранкового сонця, де наливається білим яблучним соком налив, де попід штахетами рясно грониться смородина, а в літніх кухоньках духмяно жаркотять яєшні з ніжно-рожевим солом'янським салом, де дівчата тілисті, наче зшиті з пампушок, а очі в них звабливі, вологі, і це божевілля, безглуздя, безум, шаленство, дурість — жертвувати літом, відпусткою, канікулами, а то й важити життям після стількох майже безслідних експедицій...

Ми кивнули головами на знак згоди з тверезим тітчиним реалізмом, закинули за плечі клунки, повні юної наснаги та рожевих надій, і вийшли на вулицю, де просто двору Солом'яників уже пахкав паровоз. Строгий профіль дядька Якова у темно-синій парадній формі вирізьблювався у кабіні крізь сизі оболоки пари та диму, що затушковували машину. На тендері порядкував Андрій Політайло з обличчям, темним від вугільного

пилу і солом'янської піщуги. Оркестр залізничників, покликаний дядьком Яковом, Паровозником, награвав під тополями оптимістичний "Ирійський вальс". Від брязкоту мідних тарелей підстрибували, шерехтячи черепицею дахів, полохкі солом'янські будиночки.

Славко Пасічник, геніальний теоретик, ніяково кивав нам з-за спин оркестрантів букетиком жовтих тюльпанів — він відмовився від участі в експедиції, зіславшись на термінову наукову роботу. До останньої хвилини я потайки надіявся, що зі Славком проводжати нас прийде моя дівчина з настінного календаря. Але вона не прийшла. Втім, мені вже майже не боліло. Кинувши прощальний погляд вздовж Солом'яної вулиці, я раптом побачив, як від автобусної зупинки, крешучи копитами бруківку, щодуху чвалав сиворогий олень; наблизившись до паровоза, олень стрибнув, проплив над нами сріблястою тінню і на тендері загучав вибачливий голос великого, актора Кузьми Перебенді: "Даруйте, хлопчики, затримався на репетиції. Я все ж з вами..."

Тої миті дядько Денис з приступки паровозної кабіни рішуче махнув рукою: тітка Дора заголосила на ґанкові, буцім по померлім, заґелґотіло в небі вороння, запащекували голови солом'янчан на штахетах, з новим завзяттям завалували, забрязкотіли ланцюгами пси, а оркестр залізничників дружно ударив традиційний туш.

Проте, переважуючи грім оркестру, притлумлюючи зловісне виття псів, пригинаючи вершини гінких тополь обабіч вулиці і струшуючи зеленки по садах, брижачи синє, гаптоване пасмами диму небо (аж сонце загойдалося, ніби віддзеркалене в потривоженім плесі Стрижня), тричі прогув наш паровоз, важко підім'яв вали сухого сипучого піску і рушив у незвідані простори Солом'янки, що застережливо дихали навстріч медово-упокійливим полуничним духом...

1971 р.